



วรรณคดีศึกษา
การศึกษาแนววรรณนา

วินัย ภู่อะหงษ์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตพลศึกษา

809
๗619๗
ร.4

1. ศาสนากับวรรณคดี

ศาสนาเป็นสถาบันที่ประกอบด้วยหลักธรรมคำสั่งสอน ที่ถ่ายทอดโดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ที่เรียกว่าศาสดา เป็นเบื้องต้น และมีสาวกทำหน้าที่สืบทอดหลักธรรมคำสั่งสอนนั้น โดยมีองค์ประกอบอื่น ได้แก่ ศาสนพิธี และศาสนวัตถุ

องค์ประกอบสำคัญได้แก่หลักธรรมคำสั่งสอน ซึ่งเป็นหลักในการดำเนินชีวิต เป็นเสมือนดวงประทีปที่ส่องทางของใจ ศาสนามีความเกี่ยวพันอย่างแน่นแฟ้นกับคน โดยพื้นฐานหลักธรรมของศาสนาคือคำสั่งสอนที่มุ่งให้คนประพฤติปฏิบัติชอบ ละเว้นความชั่ว และกระทำจิตใจให้ผ่องใส โดยเหตุนี้เอง การแสดงออกของคนในชีวิตประจำวัน จึงมีเรื่องเกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างเลี่ยงไม่พ้น ไม่ว่าจะเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี ความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคม

โดยที่หลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนามีข้อเสนอแนะ ที่จะทำให้ปฏิบัติประสบความสำเร็จที่มุ่งหวัง ไปสู่ความสุขความเจริญ และความสุขสงบ อันเป็นความมุ่งหมายสูงสุดในชีวิต นั้นเอง ศาสนาจึงได้สร้างศรัทธา ความเชื่อ ให้เกิดขึ้นในจิตใจของผู้ที่รับนับถือศาสนานั้น ๆ อย่างแนบแน่น

ความศรัทธา ความเชื่อที่มีต่อศาสนาและหลักธรรมคำสั่งสอนนั้นเอง ที่เป็นแรงบันดาลใจ หรือนักประพันธ์ ได้บันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในศาสนาลงไว้เป็นหลักฐาน เป็นเครื่องรำลึก เป็นเครื่องเตือนสติ ตลอดจนเสริมศรัทธาที่มีอยู่ให้มากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้น ก็ด้วยศรัทธาที่ตนเองยังเป็นแรงบันดาลใจและนักประพันธ์ มีความปรารถนาให้เพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย ได้ประสบความสำเร็จที่แท้จริง จึงได้หยิบยกสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในศาสนาในอันที่จะทำให้ความปรารถนาได้บรรลุ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราว หรือคำสั่งสอน มาผูกขึ้นเป็นรูปแบบต่าง ๆ เพื่อถ่ายทอดให้มนุษย์ได้อ่าน ได้รู้ต่อไป

วรรณคดีศาสนาจึงเกิดขึ้นด้วยอิทธิพลของศาสนา ด้วยเหตุและดังกล่าวนั้น

2. ความหมายของวรรณคดีศาสนา

วรรณคดีศาสนา คือ เรื่องราวที่เขียนขึ้นโดยอาศัยเนื้อหาสาระหรือหลักธรรมของศาสนา หรืออิงหลักธรรมของศาสนา เรื่องราวของบุคคลต่าง ๆ ในศาสนา ได้แก่ ศาสตรา สภา และผู้เกี่ยวข้อง รวมทั้งเรื่องราวที่ผูกขึ้นใหม่เป็นอย่างไร เรื่องในศาสนา

เรื่องราวต่าง ๆ ที่แต่งขึ้นดังกล่าวข้างต้นนี้ ปรากฏเป็นหลายรูปแบบ มีทั้งที่เป็น คัมภีร์ทางศาสนา มีทั้งที่ปรากฏในรูปของชีวประวัติ คำสอน นิทาน และรูปแบบของบันเทิงคดี มีนวนิยาย เป็นต้น

ในบรรดาวรรณคดีศาสนาที่มีอยู่ในวรรณคดีไทยนั้น ปรากฏว่าวรรณคดีพุทธศาสนา มีมากกว่าวรรณคดีทางศาสนาอื่น ทั้งนี้เนื่องจากไทยเราได้รับนับถือพุทธศาสนา ซึ่งได้แพร่หลายเข้ามาในดินแดนแถบนี้ มาเป็นเวลานานก่อนที่จะมีการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย พุทธศาสนาจึงได้มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนความรู้เกือบจะทุกแง่มุมของชีวิตของคนไทย และคนไทยเองก็ได้นำเอาเรื่องเล่าต่าง ๆ ในพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ก็โดยที่ศาสนาเป็นแหล่งกำเนิดสำคัญแหล่งหนึ่งของวรรณคดี ที่กวีหรือผู้สร้างงานวรรณกรรมจะหยิบยกไปแต่งเป็นเรื่องราวได้มากมาย ด้วยเหตุนี้ จึงปรากฏว่าเรื่องราวในพุทธศาสนา ได้ถูกนำไปแต่งมากกว่าเรื่องในศาสนาอื่น

3. ลักษณะของวรรณคดีศาสนา

วรรณคดีศาสนามีลักษณะดังต่อไปนี้

- (1) เป็นเรื่องราวของบุคคลในศาสนา ได้แก่ ศาสตรา สภา หรือผู้เกี่ยวข้อง ทั้งวรรณคดีศาสนาในลักษณะนี้จะปรากฏในรูปของชีวประวัติ
- (2) เป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งบันทึกไว้เป็นทำนองประวัติศาสตร์

(3) เป็นบันทึกหลักฐานคำสั่งสอนของศาสนา หรือสาวก ผู้สืบทอดศาสนานั้น ๆ

(4) เป็นข้อความที่อธิบาย หรือขยายความ เนื้อความในคัมภีร์ทางศาสนาให้เข้าใจแจ่มแจ้ง อันใดแก่ คัมภีร์หรือรรดกต่างหลาย

(5) เป็นบันทึกคดี ที่น่าเรื่องราว หรือเคา์โครง จากศาสนนิทาน หรือเรื่องราวตอนใดตอนหนึ่งที่มีในศาสนา รวมทั้งนำหลักฐานของศาสนามาผูกเป็นเรื่องขึ้นตามจินตนาการของคน โดยสอดแทรกหลักฐานและปรัชญาของศาสนาไว้โดยตลอด

(6) วรรณคดีศาสนามีจุดประสงค์ในการแต่ง กล่าวได้ดังนี้

(1) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอน

(2) เพื่อให้เข้าใจถึงแก่นแท้ของศาสนา

(3) เพื่อเป็นการเสริมสร้างศรัทธาให้มากยิ่งขึ้น

(4) เพื่อไขปริศนาในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา

(5) เพื่อให้ทราบเรื่องราวในศาสนา และของบุคคลในศาสนา โดยเฉพาะประวัติของศาสนา และสาวก

(6) เพื่อความเพลิดเพลิน

4. ขอบเขตการศึกษาวรรณคดีศาสนา

วรรณคดีศาสนาของแต่ละศาสนาในโลกนี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ แต่ในการศึกษานั้น จะไม่นำมากล่าวทั้งหมด ทั้งนี้จะหยิบยกมาเฉพาะเรื่องหรือเล่ม โดยพิจารณาตามคุณสมบัติ ดังนี้

(1) เป็นวรรณคดีที่แต่งเป็นภาษาไทย หรือแต่งเป็นภาษาต่างประเทศและแปลเป็นภาษาไทย

(2) เป็นวรรณคดีที่เป็นต้นเค้าของวรรณคดีในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่นนำเค้าโครงเนื้อความตอนใดตอนหนึ่ง หรือนำแนวคิดไปผูกเป็นเรื่องวรรณคดีไทย

(3) เป็นวรรณคดีที่แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย และปรากฏหลักฐานในรูปแบบของศิลปะประเภทอื่น ที่มีรูปแบบของวรรณกรรม เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม เป็นต้น

(4) เป็นกัมภีร์เชิงหรือกัมภีร์ประเภทอธิบาย ของศาสนาที่นับถือในประเทศไทย

5. ประเภทของวรรณคดีศาสนา

วรรณคดีศาสนาอาจจำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ

5.1 กัมภีร์ทางศาสนา

5.2 วรรณคดีที่มืมาจากศาสนา

5.1 กัมภีร์ทางศาสนา

กัมภีร์ทางศาสนาคือตำราอันเป็นหลักการสอน ซึ่งประมวลหลักธรรมของศาสนา เรื่องราวของบุคคลในศาสนา อันได้แก่ ศาสดา สาวก และผู้เกี่ยวข้อง รวมทั้งเรื่องอันเป็นศาสนนิทาน ไว้โดยสมบูรณ์

โดยลักษณะของเนื้อหา อาจจำแนกกัมภีร์ทางศาสนาออกเป็นประเภทย่อยได้ 2 ประเภท คือ กัมภีร์กัม และกัมภีร์อรรถกถา ซึ่งเป็นกัมภีร์ประเภทอธิบาย

5.2 วรรณคดีไทยที่มืมาจากศาสนา

วรรณคดีไทยที่มืมาจากศาสนามีหลายลักษณะ กล่าวคือ อาจนำเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ในกัมภีร์ทางศาสนา มาแปลจากภาษาต่างประเทศเป็นภาษาไทย อาจถอดความ หรือนำเนื้อความมาแล้วเรียบเรียงใหม่ รวมทั้งนำเค้าโครงหรือแนวคิดของศาสนานั้น ๆ มาผูกขึ้นเป็นเรื่อง กวี

โดยลักษณะของเนื้อหาทั้งกล่าวนี้ อาจจำแนกวรรณคดีที่มืมาจากศาสนาได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. ศาสนประวัติ
2. ศาสนนิทาน
3. วรรณคดีที่เรียบเรียงจากกัมภีร์หรือเรื่องราวในศาสนา
4. นิยายอิงหลักธรรมทางศาสนา

คัมภีร์ทาง ศาสนา

คัมภีร์ทาง ศาสนาคือคำร่ำร้องเป็นการสอน ซึ่งประมวลหลักธรรมของศาสนา เรื่องราวของบุคคลในศาสนา ได้แก่ ศาสตรา สำนึก และผู้เกี่ยวข้อง รวมทั้งเรื่องอันเป็นศาสนนิทานไว้โดยสมบูรณ์

คัมภีร์ทาง ศาสนาจำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. คัมภีร์เดิม
2. คัมภีร์อรรถกถา

1. คัมภีร์เดิม (Canonical)

คัมภีร์เดิมได้แก่คัมภีร์ที่เป็นหลักฐานดั้งเดิมที่เชื่อ หรือมีหลักฐานเชื่อถือว่า เป็นข้อความจากการบอกเล่าของบุคคลในศาสนาโดยตรง ศาสนาส่วนมากมีคัมภีร์ทางศาสนา กล่าวคือ ศาสนาพราหมณ์มีคัมภีร์พระเวท ศาสนพหุมีคัมภีร์ระไตรปิฎก ศาสนกรีกมีคัมภีร์ไบเบิล ศาสนาอิสลามมีคัมภีร์อัลกุรอาน ศาสนาเตาเมมีคัมภีร์เตาเตกกิง และคัมภีร์ของศาสนขงจื้อ เป็นต้น

ในลำดับนี้จะกล่าวถึงคัมภีร์ทางศาสนาที่เป็นคัมภีร์เดิมของแต่ละศาสนา เฉพาะที่มีการถ่ายทอดเป็นภาษาไทยหรือที่มีการกล่าวอ้างถึงทั่วไปทั้งในวรรณคดีไทยและตำราทางวรรณคดี

1.1 คัมภีร์พระเวท

คัมภีร์พระเวทเป็นคัมภีร์ที่ประมวลความรู้ทาง ๆ อันเป็นความรู้ทางศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งได้แก่บทสวดสรรเสริญ บทสวดถอนวอน พิธีกรรมเพื่อบูชายัญ เวทมนต์คาถา และกวีนิพนธ์อันไพเราะเกี่ยวกับธรรมชาติ

คำว่า "เวท" มาจากศัพท์เดิมว่า "วิท" แปลว่าความรู้ และโดยนัยะทำให้เข้าใจถึงความหมายที่ว่า ความรู้อันเนื่องมาจากศาสนา เป็นความรู้อันศักดิ์สิทธิ์

พระเวทเป็นคัมภีร์ที่ยิ่งใหญ่ของศาสนาพราหมณ์ พระเวทคัมภีร์เล่มนี้มีชื่อผลงานของนักปราชญ์หรือของศาสตราจารย์ใดคนหนึ่งโดยเพราะ พวกเขามองว่าคัมภีร์และกรรมที่ศึกษองชาวอารยัน บรรพบุรุษของชาวอินเดียหลายชั่วอายุคน ที่ตกทอดสืบเนื่องกันมาทั้งโดยวาจาและความทรงจำเป็นเวลานับพันปี คัมภีร์พระเวทแสดงให้เห็นถึงกระแสแห่งความนึกคิดและปรัชญา กระแสแห่งชีวิตจิตใจวัฒนธรรมของชาวอารยันบรรพบุรุษของชาวอินเดีย อย่างชัดเจน

โดยอายุของคัมภีร์พระเวทนั้น นักปราชญ์ทางวรรณคดี¹ เชื่อว่า วรรณคดีพระเวทเริ่มตั้งแต่ 1500 ถึง 1200 ปีก่อนคริสตกาล และได้มีผู้ศึกษาและลงความเห็นว่าบทสวดของคัมภีร์ฤคเวทมีอายุประมาณ 1300 ปีก่อนคริสตกาล²

คัมภีร์พระเวทดั้งเดิมได้แก่ฤคเวท ซึ่งน่าจะนับได้ว่าเป็นหนังสือที่เก่าแก่ที่สุดที่มนุษย์ชาติมี³ บทสวดในคัมภีร์ฤคเวทเป็นบทสร้อยกรอง นับทั้งถ้อยภาษาสันสกฤต ต่อมาพวกพราหมณ์ผู้มีหน้าที่ทำพิธีต่าง ๆ ได้คิดนำบทสวดต่าง ๆ ในคัมภีร์ฤคเวทมารวมไว้เป็นหมวด ๆ เพื่อสะดวกแก่การค้น จึงได้เกิดมียชุรเวทและสามเวทขึ้นเป็นลำดับ คัมภีร์พระเวทจึงหมายถึงรวมทั้งสามคัมภีร์และเรียกชื่อว่า "ไตรเวท" ภายหลังได้เกิดอถรวเวทขึ้นมาอีกคัมภีร์หนึ่งจึงได้เรียกรวมกันว่า "จตุรเวท"

ต่อมาได้มีคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายแบบแผนพิธีต่าง ๆ เรียกว่า "พราณะ" นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ที่รวบรวมคำอธิบายเพิ่มเติมอีกตามลำดับ เรียกว่า "อรัญยกะ" และ "อปนินิษ" และถือว่าคัมภีร์ทั้งสามเล่มที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายคัมภีร์พระเวทนั้น เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์พระเวทด้วย

ฉะนั้น โดยลักษณะของเนื้อหาคัมภีร์พระเวทจึงแบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ ภาคที่รวบรวมบทสวด กาถาและมนต์ทั้งหลาย เรียกว่า "สัทิตา" และภาคอธิบายที่เรียกว่า "พราณะ" "อรัญยกะ" และ "อปนินิษ" ตามลำดับ ทั้งจักได้กล่าวถึงแต่ละภาคต่อไปนี้

1.1.1 สัทิตา

คือประมวลบทสร้อยกรองที่เป็นบทสวดสรรเสริญ บทขับร้อง บทสวดอ้อนวอน มนต์หรือคาถาสำหรับใช้ในการประกอบพิธี

สี่สิ่ง ประกอบด้วยกัมภีร์ต่าง ๆ 4 กัมภีร์ คือ

1.1.1.1 กุเวทส์หิตา

กุเวทส์หิตา เป็นกัมภีร์ที่รวบรวมบทสวดสกุติพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย

บทสวดในกุเวทส์หิตามีจำนวนทั้งหมด 1028 สุต (hymn) ทั้งหมดนี้จัดแบ่งเป็น 10 มณฑล (books) แต่ละสุตรประกอบด้วย มัทร (stanza) ซึ่งมีจำนวนไม่เท่ากัน ทางสุตรที่ยาวคือมีถึง 58 บทหรือมัทร บางสุตรที่สั้นคือมีเพียงบทเดียว

บรรดาพระผู้เป็นเจ้าที่ปรากฏในกุเวทส์หิตามีจำนวน 33 องค์ ทั้ง 33 องค์ได้จัดองค์ตามลักษณะของที่อยู่เป็น 3 กลุ่ม คือ พระผู้เป็นเจ้าที่อยู่ในสวรรค์ พระผู้เป็นเจ้าที่อยู่ในอากาศ และพระผู้เป็นเจ้าที่อยู่ในโลกมนุษย์ ทั้งจำนวนกลุ่มละ 11 องค์⁴

ค 1.1.1.2 ยชฺรเวทส์หิตา

ยชฺรเวทส์หิตา เป็นกัมภีร์ที่รวบรวมบทประพันธ์ที่กล่าวด้วยสุตรสำหรับการประกอบ

ยัญพิธี

ยชฺรเวทส์หิตาแบ่งออกเป็น 2 แขนง คือ

(1) สุกฺลยชฺรเวท หรือ ยชฺรเวทขาว ได้แก่อยชฺรเวทที่บรรจุมนตรหรือคำสวดและสุตรที่ท่องสวดกลวน ๆ

(2) กฤษณยชฺรเวท หรือ ยชฺรเวทดำ ได้แก่อยชฺรเวทแขนงที่บรรจุมนตรและคำแนะนำเกี่ยวกับการประกอบยัญพิธีบางสรวง ตลอดจนทั้งคำอธิบายในการประกอบพิธีอีกด้วย

1.1.1.3 สามเวทส์หิตา

สามเวทส์หิตาเป็นกัมภีร์ที่รวบรวมบทประพันธ์อันเป็นบทสวดขับร้อง

บทสวดในสามเวทส์หิตามีจำนวน 1599 บท ในจำนวนนี้มีเพียง 75 บทที่ได้ปรากฏในกุเวทส์หิตา

1.1.1.4 อถรรพเวทส์หิตา

อถรรพเวทส์หิตาหรือที่เรียกกันว่าอถรรพเวท เป็นกัมภีร์ที่เกิดขึ้นภายหลัง เป็นกัมภีร์

ที่รวบรวมบทประพันธ์ที่กล่าวขมกษัตริย์หรือคณาจารย์ต่าง ๆ

เนื้อหาของพุทธรพเวทสี่คัมภีร์บทสวดเพื่ออำนวยความสุขสวัสดิ์ และบทความที่ให้รายละเอียด
 ผู้ใน ในบรรดาบทสวดดังกล่าวนี้อาจกำหนดเป็นกลุ่ม ๆ ตามประเภทของเนื้อหาได้ดังนี้

- (1) บทสวดสำหรับรักษาโรค และป้องกันโรคต่าง ๆ
- (2) บทสวดที่ทำให้อายุยืนและมีสุขภาพดี เช่น การแนะนำให้ประคัมประคาศวยไข่มุกและทองคำจะทำให้อายุยืน
- (3) บทสวดแข่ง มีบทสวดแข่งปีศาจ พอมคหมอผี ศัตรู รวมทั้งคาถาป้องกันผี
- (4) คาถาทำเสน่ห์
- (5) บทสวดสำหรับภักษิรีย เพื่อให้เป็นทีเกรงขาม เพื่อความมีอำนาจชื่อเสียง เพื่อความมั่นคงในราชบัลลังก์ นอกจากนี้ ยังมีบางบทที่ทำให้ศัตรูรกร
- (6) บทสวดเพื่อความสามัคคี เพื่อให้เป็นที่ยกย่องในหมู่ประชาชน
- (7) คาถาให้ลาภ เป็นบทสวดที่ใช้เพื่อเพิ่มทรัพย์สิน เพื่อโชคลาภในการค้าขาย ในการพนัน รวมทั้งบทสวดเพื่อเพิ่มพูนปลัศส์ตัวและเพิ่มพูนผลิตผลในการเกษตร
- (8) คาถาบังครังความ ใช้สำหรับสวดเพื่อขจัดความอับมงคลในกิจการต่าง ๆ และป้องกันเสนียด ชับไล่มุคลิกที่ไม่พึงปรารถนา

นอกจากนี้มีบทสวดที่ใช้ในหมู่พราหมณ์ประกอบพิธี เช่น บทที่ใช้แข่งผูกพันแก่งพราหมณ์ บทแข่งผูกพันคางคกรวมเนียมในการประกอบพิธี เป็นต้น

เนื้อหาของนอรรถพเวทดังกล่าวแล้วข้างบนนี้ เห็นได้ชัดว่าน่าจะเกิดขึ้นจากความต้องการของสังคมมนุษย์มากกว่าอิทธิพลของศาสนา แต่ควยอิทธิพลของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อในอำนาจบางประการ และความเชื่อในพระผู้เป็นเจ้านี้เอง ทำให้ประชาชนต้องตกเป็นเบี้ยล่างของพราหมณ์ ซึ่งอาจว่าเป็นผู้ติดต่อกับพระผู้เป็นเจ้าได้และกลายเป็นเหยื่อของความมรณาไปในที่สุด

ในการประกอบพิธีกรรมที่กล่าวไว้ในพระเวท ผู้กระทำพิธีได้แก่พราหมณ์ผู้มีความรอบรู้
ลึกซึ้งในพระเวทแต่ละคัมภีร์นั้น ๆ พราหมณ์เหล่านั้นมีชื่อเรียกดังนี้

- พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีของคัมภีร์ฤคเวท เรียกว่า พราหมณ์โศกฤ
- พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีของคัมภีร์ยજุรเวท เรียกว่า พราหมณ์อรชรรย
- พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีของคัมภีร์สามเวท เรียกว่า พราหมณ์เอฑูคาคูร
- พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีของคัมภีร์อถรรพเวท เรียกว่า พราหมณ์อถรว

หากพราหมณ์คนใดมีความรู้ในคัมภีร์พระเวททั้ง 4 ก็เรียกว่าพราหมณ์ผู้รู้แจ้งใจ
พรหมเวทโดยสมบูรณ์

1.1.2 พราหมณะ

พราหมณะ เป็นคัมภีร์ความรู้เรื่องรอยแควที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายประกอบพิธีบางสังวาทต่างๆ
จัดเป็นคู่มือของพราหมณะซึ่งเป็นอาจารย์เอน่งในการประกอบยัญพิธีบางสังวาท ทั้งนี้เพื่อความถูกต้องและ
ความสมบูรณ์ของพิธี

คัมภีร์พระเวทแต่ละคัมภีร์ทางมีพราหมณะเป็นคู่มืออธิบาย ดังนี้

1.1.2.1 โศกเรยพราหมณะ เป็นพราหมณะของคัมภีร์ฤคเวท พราหมณะเล่มนี้ข้อความ
ว่าด้วยเรื่องการประกอบยัญพิธี คือบูชาควยโสม พิธีบูชาไฟ และพิธีสร้างความสำเร็จให้เกิดขึ้นใน
พระราชธา

1.1.2.2 ศาปะตะพราหมณะ เป็นพราหมณะของคัมภีร์ยજุรเวท ศาปะตะพราหมณะ เป็น
คัมภีร์ที่ยาวมาก บรรจุเรื่องต่าง ๆ ไว้มากมาย เช่น การทำพิธีบูชาในลิตีพระจันทร์เต็มดวง พิธี
ก่อไฟศักดิ์สิทธิ์ พิธีกระทำกรบรูชาควยน้ำนม พิธีเซ่นสังวาทบรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว พิธีบูชาเมื่อแรก
คลอดไม้เค็ด และพิธีอภิเมธ นอกจากนี้ยังมีนิทานต่าง ๆ อีก

1.1.2.3 ไทคุตริยพราหมณะ เป็นพราหมณะของคัมภีร์ยજุรเวท พราหมณะเล่มนี้ มีความ
ต่อเนื่องจากไทคุตริยสัหิตา หรือยจุรเวทคำ

1.1.2.4 ทางพหุภาษาพราหมณะ เป็นพราหมณะของคัมภีร์สามเวท พราหมณะเดิมมีข้อความว่าควายเรื่องนิยายต่าง ๆ และเรื่องราวของศาสนา

1.1.2.5 โกลปะพราหมณะ เป็นพราหมณะของคัมภีร์อรรถรพเวท เป็นตำรับอธิบายวิธีรักษาโรคและโรคที่เข้าฝังในกายมนุษย์ รวมทั้งเกร็ดต่าง ๆ สำหรับโรคที่เหาะทำเสน่ห์

1.1.3 อารัณยกะ

อารัณยกะเป็นคัมภีร์ที่ปรากฏเป็นภาคผนวกหรือข้อความอธิบายเพิ่มเติมในคัมภีร์พราหมณะ เป็นตำรับที่วางขอบเขตเรียนของพยูรยา กล่าวคือ เนื้อความเป็นเรื่องของสิ่งทั้งหลาย การประกอบพิธีมูรขายัญ โดยเหตุนี้ การศึกษาคัมภีร์อารัณยกะจึงต้องศึกษากันจนพาคัมภีร์พระเวทแต่ละคัมภีร์ทางมีอารัณยกะ ดังนี้

1.1.3.1 คัมภีร์ฤคเวทมีอารัณยกะ 2 อารัณยกะ คือ ไคคเรณะอารัณยกะ และรังษณะ (หรือ เกาศิลาอารัณยกะ) อารัณยกะทั้งสองมีบทสวดเกี่ยวกับยัญพิธี และสูตรต่าง ๆ ชลิ่งและลลิม

1.1.3.2 อารัณยกะของคัมภีร์ยજุรเวทชาว ไคคเทสสุดท้ายของ คัมภีระพราหมณะ

1.1.3.3 อารัณยกะของคัมภีร์ยજุรเวทคำไคคเท ไคคทีรียอารัณยกะ ซึ่งประกอบด้วยบทร้อยกรองและร้อยแก้ว เป็นงานที่ต่อเนื่องจากสัททิกา และพราหมณะ ชื่อ ไคคทีรียพราหมณะ

1.1.3.4 อารัณยกะของคัมภีร์สามเวทไคคเท สามเวทสัททิกา

1.1.4 อุปนิษัต

อุปนิษัตเป็นคัมภีร์ปรัชญาเก่าแก่ของอินเดีย เป็นคัมภีร์ที่วางควาความนึกคิดเกี่ยวกับสิ่งญาณหรืออาตมันกับพรหมัน การกำเนิดของโลก เรื่องของมนุษย์ ความรู้ที่เป็นความจริงและไม่จริง ตลอดจนแนวทางไปสู่ความเป็นเสรี

คัมภีร์อุปนิษัตมีจำนวนมากมาย ประมาณว่ามีถึง 150 คัมภีร์ ในจำนวนนี้ที่สำคัญและเป็นที่ยก ไคคเท อีษานอุปนิษัต เกณอุปนิษัต กถอุปนิษัต ปรัศนอุปนิษัต มุณฑกอุปนิษัต มาณฑุกอุปนิษัต ไคคทีรียอุปนิษัต ไคคเรณอุปนิษัต ชานโทคอุปนิษัต พุทธพารณยกอุปนิษัต

อุปนิสัยใจกาษาทั้ง รอยแถวและรอยกรอง บางตอนปรากฏในรูปของบทสนทนา ทำนอง
คำถาม - คำตอบ อันเป็นวิธีเข้าสู่ปัญหาอย่าง สั้น ๆ แต่มีพื้นฐานแห่งเหตุผล และพรหมันก็คือ
อาทมนั่น นั่นเอง

คัมภีร์อุปนิษัทได้แสดงหลักปรัชญาไว้หลายประการ เช่น

1. สัตว์มีอาทมน้อยหนึ่งและรักอาทมนั้นอย่างยิ่ง ยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ความรักที่แท้จริง
ไม่ได้อยู่ที่ตนเองเท่านั้น แต่อยู่อาทมนั้นในสรรพสัตว์ทั้งหลาย การที่คนของรักคนอื่น ก็เพราะ
ในคนอื่นนั้นมีอาทมนั้น ความรักอาทมนั้นเป็นเหตุให้รักแรงอาทมนั้น และเป็นทางนำสู่การบรรลุอมก
2. อาทมนั้นที่ยิ่งใหญ่เป็นปรมาตมจะ เป็นปรพพรมที่ครอบงำสิ่งทั้งปวง มีอยู่ในสรรพสิ่ง
เป็นแกนของเอกภพ เป็นเหตุของความเคลื่อนไหวแห่งมวลสารทั้งปวง อาทมนั้นมีทั้งสร้างและ ไม่
สร้างโลก เป็นทั้งบุคคลาธิษฐานและจิตวาธิษฐาน
3. อาทมนั้นหรือพรหมคือความรู้อันวิเศษต่างจากความรู้อื่นในเวลานั้นและความรู้ทางกาย
อันทรีย การรู้จักภาวะของตนอย่างชัดเจนเป็นความจริงที่สุด

วิธีปฏิบัติเพื่อให้ชีวิตนั้นเข้าถึงปรมาตม นั้นคือการเข้าถึงวิชา กล่าวคือวิชาให้หมดไป
ทั้งนี้วิชาเป็นเหตุให้ร่างกายอันทรียและอย่างอื่น ว่าเป็นอย่างเดียวกับอาทมนั้น เป็นเหตุให้นำสัตว์
ไปติดพันกับโลก

วิชาหมายถึงความรู้ที่สมบูรณ์ การเข้าถึงวิชา ได้แก่ สัมภากัมมันตะ คือการ
ประพฤติพรหมจรรย์และการบำเพ็ญตบะ สัมมาสมาธิ คือการปราศจากจิตจากสิ่งที่มีรูป รส กลิ่น
สัมผัส สัมมาญาณ คือการรู้อัตถ์ถึงอาทมนั้นและปรมาตม เป็นความรู้ที่ไม่ปรากฏความแตกต่างระหว่างบุคคล
กับเป้าหมาย ไม่มีความรู้ในเชิงความเป็นสองหรือความเป็นมากหลาย

คัมภีร์อุปนิษัทยังปรากฏแนวคิดในเรื่องกรรมเป็นความว่า ผลกรรมเป็นสิ่งสืบเนื่อง ไปถึง
ภพใหม่ อาทมนั้นทำหน้าที่นำผลกรรมไปหลังจากที่สัตว์ตายลง สัตว์ที่เกิดใหม่จะได้บุญบาปกรรม
ที่ทำไว้ในอดีตกาล กรรมอาจนำสัตว์ไปเกิดใหม่เป็นวัตถุที่ปราศจากอินทรีย์ก็ได้

อุบนิษิตโลกกล่าวถึงการเกิดใหม่ไว้ว่า การเกิดใหม่ของสัตว์เป็นไปเช่นเดียวกับการงอก
ขึ้นใหม่ของข้าวเปลือก การตายกับการเกิดใหม่สัมพันธ์กันอยู่อาตมมัน อาตมมันออกจากภพหนึ่งไปสู่
อีกภพหนึ่ง จากร่างกายหนึ่งไปสู่อีกร่างกายหนึ่ง

นอกจากนี้อุบนิษิตยังได้แสดงทัศนะในเรื่องความทุกข์ไว้ว่า ชีวิตนี้ทุกข์เพราะการเกิด
การเจ็บ และการตาย ทุกคนควรแสวงหาชีวิตนิรันดรที่อิสระจากความทุกข์ เพราะการอยู่เหนือ
การเกิดการเจ็บการตาย ชีวิตจะกลายเป็นอมตะ ผู้รู้อัจฉริยะยอมมอบเหนือทะเลแห่งความทุกข์
โศก

ถือกันว่าอุบนิษิตเป็นคัมภีร์เล่มสุดท้ายของการศึกษาเล่าเรียน ซึ่งเริ่มตนจากคัมภีร์พระเวท
กล่าวคืออุบนิษิตเป็นที่สถิตแห่งคัมภีร์พระเวท ภายหลังนั้น อุบนิษิตจึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "เวทานต"
แปลว่าที่สถิตแห่งพระเวท

นั่นคือ เมื่อศึกษาจบคัมภีร์อุบนิษิตแล้วก็ได้ชื่อว่า ได้ศึกษาถึงที่สุดแล้ว

บรรดาคัมภีร์ทั้งสี่พวกนี้เรียกว่า "ศฺรฺติ" แปลว่าสิ่งที่โคยนิมา หมายถึงสิ่งที่โคยนิ
มาจากพระเจ้า ทั้งสี่ชาวอินเดียนั้นเชื่อกันว่า พระเวทเป็นคัมภีร์ที่เผยจากพระโอบมธุระของพระยู
เป็นเจ้า โดยผ่านฤษีหลายคน แต่ทว่าแล้ว ฤษีเหล่านั้นเองเป็นผู้รจนขึ้น แล้วอ้างว่าเป็นถ้อย
คำของพระเจ้า เพื่อให้บังเกิดความศักดิ์สิทธิ์ และก็เป็นกึ่งที่ประสงค์

คัมภีร์พระเวทมีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวฮินดูหลายประการ กล่าวคือ
คัมภีร์ฤคเวทเป็นบ่อเกิดของความเชื่อถือที่เป็นเทวนิยม เพราะกล่าวถึงเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ มีอำนาจ
ปกคลุมสิ่งทั้งปวงในสากลจักรวาล กล่าวคือหลักการบูชาฤษี การประกอบพิธีพิธีกรรมต่อพระยู
เป็นเจ้า ความเชื่อต่าง ๆ ทางไสยศาสตร์ ตลอดจนความนึกคิดทางปรัชญาต่าง ๆ ที่ปรากฏ
ในคัมภีร์อุบนิษิต

ในบรรดาคำสอนทั้งหลายในคัมภีร์พระเวท มีคำสอนอันหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อสังคมชาวฮินดู
อย่างยิ่ง นั่นก็คือคำสอนเรื่องหน้าที่ของพระยูเป็นเจ้า ก็คือพระพรหม อันเป็นที่มาของระบบวรรณะ
ทั้ง 4 ของชาวฮินดู คือ

1. พรหมณ์ ทำหน้าที่ทางวิชาการ ทรงสร้างจากพระโอบนุ
2. กัมภีร์ ทำหน้าที่ทางการปกครอง ทรงสร้างจากพระพาทา
3. แพทย์ ทำหน้าที่ทางกสิกรรมและพาณิชยกรรม ทรงสร้างจากพระโสณี (ตะโพก)
4. ศูทร ทำหน้าที่รับจ้าง ทรงสร้างจากพระบาท

ในทางวรรณคดีนั้น คัมภีร์พระเวทก่อให้เกิดวรรณคดีสำคัญขึ้นอีกหลายเล่ม เช่น คัมภีร์มานวศาสตร์ หรือ มนุษศาสตร์ ซึ่งแปลว่ากฎหรือข้อมบังคับของพระมนุ ได้แกกฎหมายของมนุษย์ อันถือว่าเป็นรากฐานของวิชากฎหมายของโลก คัมภีร์ปุราณะ ซึ่งกล่าวเนื่องด้วยเทพเจ้า คัมภีร์รามายณะ ซึ่งกล่าวถึงเรื่องพระรามที่ถือว่ามีอาการลงมาจากพระวิษณุ และคัมภีร์ภภารตะ ซึ่งกล่าวถึงเรื่องตอนหนึ่งของพระวิษณุ และที่สำคัญก็คือ คัมภีร์ภควัทคีตา หรือบทเพลงของพระเจ้า อันเป็นหลักธรรมและหลักปรัชญาของศาสนาฮินดู โดยแท้

นอกจากนี้ เรื่องราวต่าง ๆ ในคัมภีร์พระเวทยังได้ถูกนำไปกล่าวถึงวรรณคดีต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งวรรณคดีไทย โดยเฉพาะเรื่อง ราวของเทพเจ้าทรงหลายที่มอองและกล่าวถึงในวรรณคดีเหล่านั้น มีคนเฒ่ามาจากคัมภีร์พระเวททั้งสิ้น

คัมภีร์พระเวทยังได้มีการแปลเป็นภาษาไทย มีแต่กล่าวถึงเป็นบางส่วนบางตอนของคัมภีร์ ในบางแห่งของตำรับวรรณคดีไทยเท่านั้น

1.2 พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกคือคัมภีร์ของพุทธศาสนาที่ประมวลเรื่องราวของบุคคลต่าง ๆ อันได้แก่พระพุทธรเจ้า สาวกทั้งหลายอันอุปถัมภ์กษัตริย์ และผู้เกี่ยวข้อง พุทธศาสนิกชนและหลักธรรมคำสั่งสอน

โดยรูปศัพท์ ไตรปิฎกแปลว่าคัมภีร์ 3 เล่ม และโดยนัยแห่งความหมาย แปลว่าเป็นที่รวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นหมวดหมู่ มีให้กระจัดกระจายประหนึ่งตะกร้าใส่ของให้รวมอยู่ด้วยกัน ฉะนั้น

เรื่องราวและข้อความต่างในพระไตรปิฎกนี้ แต่แรกคือในครั้งพุทธกาล มิได้รวบรวม จัดเป็นหมวดหมู่ทั้งปรากฏให้เห็นอย่างที่เป็นอยู่ การรวบรวมจัดระเบียบเป็นรูปพระไตรปิฎกเพิ่งจะมีขึ้นในคราวที่มีการสังคายนาเป็นครั้งแรกที่ท่าสัจจตมบรรณหา ข้างเขาเวภารบรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์ ประเทศอินเดีย หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงแล้ว 3 เดือน โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานในการสังคายนาและเป็นผู้ซักถาม พระอนุบาลเป็นผู้ตอบข้อซักถามทางวินัย พระอานนท์เป็นผู้ตอบข้อซักถามทางธรรม การสังคายนาครั้งนี้มีพระอรหันต์ประชุมกัน 500 รูป

พระไตรปิฎกที่ได้รับการสังคายนาจัดระเบียบเป็นหมวดหมู่แล้วนี้ ปรากฏในรูปของวรรณคดีมุขปาฐะ (Oral literature) คือท่องบ่นจดจำกันไว้โดยไม่ได้นับแต่กลึงเป็นหนังสือ

พระไตรปิฎกมาปรากฏในรูปแบบของวรรณคดีลายลักษณ์ (Verbal literature) เป็นครั้งแรกในคราวที่มีการสังคายนาในประเทศไทย เป็นครั้งที่ 27 ประมาณปี พ.ศ. 433 ในรัชสมัยพระเจ้าวชิรมุขมนตรี การสังคายนาครั้งนี้กระทำที่อำเภอเลณสถาน ณ นครเสนาบท ประเทศลังกา โดยมีพระภิกษุมหาเถระเป็นประธาน

ภาษาที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎกนี้ ได้แก่ภาษาบาลี

กล่าวเฉพาะในประเทศไทย ได้มีการสังคายนาและแปลพระไตรปิฎกโดยลำดับ ดังนี้ ในปี พ.ศ. 2020 พระเจดีย์โลกราชแห่งอาณาจักรล้านนาได้อาราธนาพระภิกษุมณีมีความรู้ในพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมากมีพระธรรมทินเถระเป็นประธาน ให้ชำระอักษรพระไตรปิฎกและปรากฏว่าตัวอักษรที่ใช้ในการจารึกพระไตรปิฎกในการชำระครั้งนั้นเป็นอักษรไทยล้านนา

ในปี พ.ศ. 2331 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้โปรดให้มีการสังคายนาชำระพระไตรปิฎก และจารึกลงบนใบลานด้วยตัวอักษรขอม

มาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการชำระพระไตรปิฎกเปลี่ยนแปลงตัวอักษรจากตัวขอมเป็นตัวอักษรไทย และโปรดให้จัดพิมพ์เป็นเล่ม โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. 2431 และแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2436 นับเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่ได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มด้วยตัวอักษรไทย

ส่วนการแปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นภาษาไทยนั้นได้กระทำกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแปลไว้เป็นอันมาก และการแปลก็ได้ดำเนินไปเป็นครั้งคราวในรัชกาลต่อ ๆ มา แต่การแปลลงมีเฉพาะพระสุคตันคปิฎกเป็นหลัก ส่วนพระวินัยปิฎกและพระธรรมปิฎก ทั้งนี้เป็นด้วยวัตถุประสงค์การแปลต่างกัน ผู้แปลจึงเลือกแปลเฉพาะส่วนที่ของการ

การแปลพระไตรปิฎกเป็นไทยโดยตลอดทั้งหมด ได้เริ่มดำเนินการในปี พ.ศ. 2483 ทั้งนี้สืบเนื่องจากพระปรารภของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว) วัดสุทัศน์เทพวราราม การแปลครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

- (1) แปลโดยอรรถตามความในบาลีพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ⁸ สำหรับพิมพ์เป็นเล่ม สมุด เรียกว่า "พระไตรปิฎกภาษาไทย"
- (2) แปลโดยสำนวนเทศนาสำหรับพิมพ์ลงในใบลานเป็นถัมภ์รเทศนา เรียกว่า "พระไตรปิฎกเทศนามัทหลวง"

พระไตรปิฎกสำนวนเทศนาได้แปลและจัดพิมพ์ลงในใบลานแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2492 ส่วนพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยได้แปลเสร็จเรียบร้อยและจัดพิมพ์เป็นเล่มโดยสมบูรณ์เป็นครั้งแรกในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ เมื่อ พ.ศ. 2500

พระไตรปิฎกแบ่งออกเป็น 3 หมวด แต่ละหมวดได้จำแนกออกเป็นหมวดย่อยและมีรายละเอียดดังต่อไปนี้⁹

1.2.1 วินัยปิฎก

วินัยปิฎกที่วาทกยศีลของภิกษุและภิกษุณี จำแนกออกเป็น 5 หมวด ดังนี้

- 1.2.1.1 มหาวิภังก (หรือภิกษุวิภังก) วาทกยศีลของภิกษุที่มีอายุในปาติโมกข์
- 1.2.1.2 ภิกษุณีวิภังก วาทกยศีลของนางภิกษุณี
- 1.2.1.3 มหาวัคค วาทกยเรื่องใหญ่ ซึ่งแบ่งออกเป็นชั้นและ คือหมวดต่าง ๆ 10

หมวด

- 1.2.1.4 จุลวัคค วาทกยเรื่องน้อย ซึ่งแบ่งออกเป็น ชั้นและ คือหมวดต่าง ๆ

12 หมวด

- 1.2.1.5 ปรีวาร วาทกยหัวข้อแยกแยะต่าง ๆ เป็นการย่อหัวข้อสรุปเนื้อความ
วินิจฉัยปัญหาใน 4 เรื่องข้างต้น

เนื้อหาที่มีในพระวินัยปิฎกอาจกำหนดได้เป็น 3 ตอน คือ

- (1) ในตอนแรกว่าวาทกยศีลที่เป็นหลักปฏิบัติเบื้องต้น มีการระบุโทษอย่างหนักอย่างกลางและอย่างเบา มีลักษณะเหมือนกฎหมายรัฐธรรมนูญ
- (2) ตอนที่สอง วาทกยหลักศีลในฐานะเป็นหลักสังคม มีลักษณะเป็นกติกามารยาทในการเป็นอยู่ร่วมกัน ตลอดจนหลักเกณฑ์ในการใช้สาธารณสมบัติ เป็นต้น
- (3) ตอนที่สาม วาทกยหลักเกณฑ์ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ที่เรียกว่า "สังฆกรรม" เพื่อความเหมือนกันในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น หลักเกณฑ์ในการให้ การอุปสมบทในการผูกพัชชสีมา เป็นต้น

1.2.2 สุตกัณฑ์ปิฎก

สุตกัณฑ์ปิฎก หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า "พระสูตร" ประกอบด้วยพระสูตรต่าง ๆ ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าบาง พระสาวกบาง ตอนต้นของแต่ละพระสูตรมักจะเล่าถึงเรื่องราวที่เป็นสาเหตุของการแสดงพระธรรมเทศนานั้น ๆ บางทีก็เป็นบทสนทนา

ส่วนภาษาที่ใช้ในการแต่งนั้น มักจะเป็นร้อยแก้ว มีบางพระสูตรที่เป็นบทร้อยกรอง นอกจากนี้ มีบางพระสูตรที่แต่งเป็นร้อยแก้วและมีร้อยกรองแทรกปนอยู่ในระหว่างกลางด้วย

สุกตันทปิฎก จำนวนออกเป็น 5 หมวด ซึ่งเรียกว่า "นิกาย" ดังนี้

1.2.2.1 ที่มินิกาย หมายถึงหมวดที่รวบรวมพระสูตรขนาดยาว ไม่ปนกับพระสูตรประเภทอื่น ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น 34 สูตร

1.2.2.2 มัชฌิมนิกาย หมายถึงหมวดที่รวบรวมพระสูตรขนาดกลาง ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น 152 สูตร

1.2.2.3 สังยุตตนิกาย คือประมวลเรื่องประเภทเดียวกันไว้เป็นหมวดหมู่ ตามหมวดบุคคลหรือชื่อธรรม เช่น เรื่องของพระมหากัสสป ก็เอาไว้ด้วยกัน เรียกว่า กัสสปสังยุตต์ เรื่องมรรค คือข้อปฏิบัติเอาไว้ด้วยกันและเรียกว่า มัคคสังยุตต์ เป็นต้น ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น 7762 สูตร

1.2.2.4 อังคุตตรนิกาย คือหมวดที่ประมวลธรรมะที่จัดไว้เป็นพวก ๆ ตามจำนวนข้อธรรม เช่น หมวดธรรมะข้อเดียวกันจัดไว้ในหมวดที่เรียกว่าเอกนิบาต หมวดธรรมะข้อ 2 เรียกว่าทุกนิบาต เป็นต้น ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น 9557 สูตร

1.2.2.5 ขุททกนิกาย ได้แก่มหาคัมภีร์ที่รวบรวมข้อธรรมะที่ไม่อาจจัดเข้าใน 4 หมวดข้างต้น ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 15 คัมภีร์ ควรที่จะกล่าวไว้ในที่นี้ด้วย

(1) ขุททกปาฐะ คือบทสวดสั้น ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

(2) ธรรมบท คือธรรมภาษิตสั้น ๆ ประมาณ 300 บท ส่วนเรื่องพิศดารปรากฏในอรรถกถา

(3) อุทาน คือ อุทานที่เป็นธรรมภาษิต มีท้องเรื่องประกอบเป็นเหตุปรารภในการเปล่งอุทานของพระพุทธเจ้า

(4) อิติวุตถกะ แปลว่า "ข้อความที่หาเรลลวไว้แบบนี้" เป็นการอ้างอิงว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสข้อความอย่างนี้ไว้

(5) สุกตนิบาต แปลว่า รวบรวมพระสูตร คือ รวบรวมพระสูตรเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ไว้อย่างมีชื่อสูตรบอกกำกับไว้

(6) วินาญกฤ แปลว่า เรื่องของผู้ใดวิมาน แสดงเหตุที่ได้ไปเกิดตามกำหนดแล้ว ของผู้ใดเกิดขึ้น ๆ

(7) เปกัฏกฏ คือเรื่องของเปกฏ หรือผู้วางลิมที่ทำการมชว์ไว้

(8) เตรคคตา คือภาวาทต่าง ๆ ของพระเถระผู้เป็นอรหันตสาวก

(9) เตรวิคคตา คือภาวาทต่าง ๆ ของพระเถระผู้เป็นอรหันตสาวิก

(10) ซาคค คือภาวาทต่าง ๆ เกี่ยวกับก่ำสอนพระภิกษุนิทาน ที่กล่าวมาแล้ว เนื่อง เรื่องที่สมบูรณ์ มีในอรรถกถาเช่นเดียวกับธรรมบท

(11) นิตเทส คือคำอธิบายพุทธภิกขาในสุตคนิมาค แบ่งเป็นมหานิตเทสกับจุริเทเทส

(12) ปฏิสัมภิตามัคค คือทางแห่งบุญกฐอันแตกฉาน เป็นคำอธิบายหลักธรรมของพระ พุทธศาสนา ซึ่งพระสารีบุตรได้กล่าวไว้

(13) อปทาน แปลว่า ก่ำอ้างอิง เป็นประวัติส่วนตัวของพระพุทธเจ้าและพระสาวก

(14) พุทธังส แปลว่า วงศ์ของพระพุทธเจ้า คือประวัติของพระพุทธเจ้าในอภัก 24 องค์ รวมทั้งพระโคตมพุทธเจ้าเป็น 25 พระองค์

(15) จริยาปิฎก คือการนำเพ็ญมารมีของพระพุทธเจ้า มีหลักใหญ่ ได้แก่ ทาน คีธ และเนกขัมมะ

เนื้อหาในพระสุตตันตปิฎก ประกอบด้วยเรื่องราวสรุปได้ ดังนี้

(1) มุกคตประเภทต่าง ๆ ที่พึงธรรมของพระพุทธเจ้า ลัทธิปรัชญาศาสนาที่มุกคตเหล่านี้ เชี่ยวชาญตลอดถึงระเบียบประเพณีของสังคม

(2) หลักธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน พร้อมทั้งรายละเอียดของข้อธรรมและ วิธีการแสดงธรรม รวมถึงผลของการแสดงธรรมแต่ละครั้ง

(3) เหตุการณ์ที่ตกคามมาตั้งแต่ที่ทรงแสดงแต่ละครั้ง เช่น สถานที่บรรยายถูกกลายเป็นที่ ศาลาประกาศธรรม สัตว์พันความตายเป็นจำนวนมากจนจำนวนกัน เถวียงทรงของขมิถ ฤฎีกุพอกทั้ง ลอนคามกระแสน้ำ มหาโจรกลายเป็นที่สักการะบูชาของมหาชน สงครามที่กำลังจะนองเลือดกลาย เป็นสัมพันธไมตรีอย่างมั่นคง เป็นต้น

1.2.3 อภิธรรมปิฎก

อภิธรรมปิฎกเป็นหมวดที่ละเอียดกว่าคัมภีร์ถึงหลักธรรมะ คล้ายคลึงกับธรรมะในพระสุตตันตปิฎกแต่อธิบายละเอียดกว่า และไม่ได้ยกตัวอย่างประกอบธรรมะนั้น ๆ การอธิบายมีลักษณะเป็นตำรา คือ มีการอธิบายและจำแนกที่พิศดารจนสามารถ พระอภิธรรมปิฎกประกอบด้วยคัมภีร์ 7 คัมภีร์ แต่ละคัมภีร์มีข้อความว่าถวายเรื่อง

- 1.2.3.1 สังคหี ว่าด้วยการรวมกลุ่มธรรมะ
- 1.2.3.2 วิภังคิ ว่าด้วยการแยกธรรมะออกเป็นหมวด ๆ
- 1.2.3.3 ธาตุทถา ว่าด้วยธาตุ คือธรรมะทุกอย่างอาจจัดเป็นประเภทได้โดยธาตุ
- 1.2.3.4 ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยบัญญัติ 6 ประการ เชน บัญญัติวินัย บัญญัติอาทานะ และบัญญัติบุคคล พร้อมทั้งแจกรายละเอียดเรื่องบัญญัติบุคคลต่าง ๆ ออกไป
- 1.2.3.5 กถาวคคฺติ ว่าด้วยคำถามคำตอบหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
- 1.2.3.6 มนถ ว่าด้วยธรรมะเป็นเหตุ ๆ
- 1.2.3.7 ปัญฐาน ว่าด้วยธรรมะอันเป็นปัจจัย 24 แห่ง

ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาที่อยู่ในไตรปิฎกนี้ สรุปลงเป็นหลักคำสอนหรือที่เรียกว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา อันถือว่าเป็นคำสอนที่เป็นหลักเป็นประธาน มี 3 ประการ คือ

- 1. การไม่ทำบาปทั้งปวง
- 2. การทำความดีให้สมบูรณ์
- 3. การขจัดระจิตใจให้ผ่องแผ้ว

๕๕
กษณ

1.3 คัมภีร์ใบไม้

คัมภีร์ใบไม้เป็นคัมภีร์ของ ศาสนาจากของชาวฮินดูและคริสตศาสนา เป็นคัมภีร์ที่ประมวลเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เชื่อว่าพระเจ้าบันดาลให้เกิดขึ้นตามพระประสงค์ รวมทั้งขอบัญญัติและขอห้ามต่าง ๆ ที่ศาสนิกชนทั้งสองศาสนานี้ยึดถือเป็นหลักสำคัญในการดำรงชีพ

คำว่า ไบเบิล (Bible) มาจากภาษากรีก " biblia " แปลว่า books

คัมภีร์ไบเบิลประกอบด้วยหนังสือหลายเล่มรวมกัน หนังสือเหล่านี้เขียนขึ้นมาเมื่อใด
ใครเป็นผู้เขียนนั้น ยังเป็นเรื่องที่ยืนยันแน่นอนไม่ได้

คัมภีร์ไบเบิลแบ่งออกเป็นสองภาค คือ คัมภีร์ภาคเก่า (The Old Testament)
และคัมภีร์ภาคใหม่ (The New Testament) ซึ่งจักได้กล่าวถึงรายละเอียดแต่ละภาคต่อไป


คำว่า " testament " หมายความว่า ข้อตกลง หรือ สัญญา เมื่อกล่าวถึงคัมภีร์
ภาคเก่าเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับข้อตกลงระหว่างพระเจ้ากับชนชาติที่พระองค์ทรงเลือกให้เป็นผู้นำ
มนุษย์ให้พ้นจากความชั่ว โทษจากบาป ชนชาติที่กล่าวนี้คือชนชาติยิว พระองค์ทรงให้สัญญา
ว่าจะเป็นพระเจ้าของชาวยิว และชาวยิวก็สัญญาว่าจะเคารพเชื่อฟังพระองค์เพียงผู้เดียว

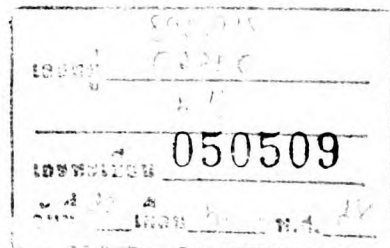
1.3.1 คัมภีร์ภาคเก่า¹⁰

คัมภีร์ภาคเก่าเป็นคัมภีร์ของศาสนายิว ที่ชนชาติยิว หรือ ยิว หรืออิสราเอล
นับถือ คัมภีร์ภาคนี้เขียนเป็นภาษาฮีบรู มีอยู่บางที่เขียนเป็นภาษาอราเมอิก (Aramaic)
อันเป็นภาษาตระกูลเดียวกับภาษาฮีบรู ต่อมาได้มีการแปลเป็นภาษากรีก ซึ่งเรียกกันว่าฉบับ
Septuagint แปลว่า 70 เพราะเชื่อกันว่ามีผู้ช่วยกันแปลจำนวน 70 คน ต่อมาในปี ค.ศ.
2 และ 3 ได้แปลเป็นภาษาละติน เรียกว่า ฉบับ vulgate และได้แปลเป็นภาษาอังกฤษ
ในที่สุด

คัมภีร์ภาคเก่าประกอบด้วยหนังสือ 39 เล่ม คือ

- | | |
|----------------|---------------|
| 1. Genesis | 5. Joshua |
| 2. Exodus | 7. Judges |
| 3. Leviticus | 8. Ruth |
| 4. Numbers | 9. I Samuel |
| 5. Deuteronomy | 10. II Samuel |

- 
- | | |
|---------------------|---------------|
| 11. I Kings | 26. Ezekiel |
| 12. II Kings | 27. Daniel |
| 13. I Chronicles | 28. Hosea |
| 14. II Chronicles | 29. Joel |
| 15. Ezra | 30. Amos |
| 16. Nehemiah | 31. Obadiah |
| 17. Esther | 32. Jonah |
| 18. Job | 33. Micah |
| 19. Psalms | 34. Nahum |
| 20. Proverbs | 35. Habakkuk |
| 21. Ecclesiastes | 36. Zephaniah |
| 22. Song of Solomon | 37. Haggai |
| 23. Isaiah | 38. Zechariah |
| 24. Jeremiah | 39. Malachi |
| 25. Lamentations | |



หนังสือทั้ง 39 เล่มนี้ จัดรวมกันและแยกออกเป็นภาคหรือหมู่ใหญ่ได้ 3 หมู่ คือ The Pentateuch, The Prophets และ Hagiographa และหมู่ประกอบด้วยหนังสือต่าง ๆ และมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

1.3.1.1 หนังสือ The Pentateuch

คำว่า Pentateuch เป็นคำภาษากรีก หมายความว่า Law- กฎเกณฑ์ ในหนังสือทั้ง 5 เล่มด้วยกัน แบ่งย่อย 2 เล่ม คือ Genesis และ

(1) Genesis กำเนิดความหมายว่า การเริ่มต้น ในหนังสือเล่มนี้มีการกล่าวถึงเรื่องพระเจ้าสร้างโลก รวมทั้งสรรพสิ่ง สรรพสัตว์ ที่รวมทั้งมนุษย์แรกเกิดของโลก คือ แอดัม และ อีฟ (Adam และ Eve) ที่พระเจ้าทรงมอบให้เผ่าชนสวรรค์ อีเดน (Eden)

ในเล่ม Exodus (คำว่า Exodus หมายความว่าออกจาก) กล่าวถึงเรื่อง
ของโมเสสนำชาวยิวออกจากอียิปต์ กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าประทานศิลาจารึกพระบัญญัติสิบ
ประการแก่โมเสส พระบัญญัติใด

1. เราคือพระยะโฮวาพระเจ้าของเรา อย่าให้มีพระเจ้าอื่นออกไปจากเราเลย
2. อย่าทำรูปเคารพสำหรับตน เป็นสัญลักษณ์ของรูปสิ่งหนึ่งสิ่งใดซึ่งมีอยู่ในฟ้าอากาศ
เบื้องบน หรือแผ่นดิน.....อย่ากราบไหว้ หรือ ประณิบัติรูปเหล่านั้น.....
3. อย่าออกนามพระยะโฮวาพระเจ้าของเราเปล่า ๆ ควบคู่กับออกพระนามเปล่า ๆ
นั้น พระยะโฮวาจะถือว่าไม่มีโทษหาไม้ได้
4. จงระลึกถึงวันสะบับโต (Sabbath) ซึ่งถือเป็นวันบริสุทธิ์ จงทำการ
งานทั้งสิ้นของเราทุกวัน แต่วันที่เจ็ดนั้นเป็นสะบับโตแห่งพระยะโฮวา พระเจ้าของเรา....
5. จงนับถือมิคามารคาของเรา เพื่ออายุของเราจะได้ยืนนานบนแผ่นดิน
6. อย่าฆาตคน
7. อย่าล่วงเกินประเวณีภรรยาเมียเขา
8. อย่าลักทรัพย์
9. อย่าเป็นพยานเท็จต่อเพื่อนบ้าน
10. อย่าโลภเรือนของเพื่อนบ้าน อย่าโลภภรรยา.....หรือสิ่งใด ๆ ของเขา"

ในเล่ม Leviticus นั้นกล่าวถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ อย่างละเอียดที่พระเจ้าทรงรับ
สั่งไว้กับโมเสส เพื่อให้ชาวยิวปฏิบัติ เช่น ในการบูชา สิ่งเวทย์ นั้น พระเจ้าทรงมีพระ
ประสงค์ให้ปฏิบัติอย่างไร อาหารชนิดใดที่ถือว่าสะอาดบริสุทธิ์ อาหารชนิดใดถือว่าไม่บริสุทธิ์
เป็นต้น

เล่ม Numbers กล่าวถึงการเดินทางจากปีที่ 2 ถึงปีที่ 40 ของชาวยิว มีการ
นับจำนวนชาวยิวในปีที่ต่างกันการเดินทางครั้งหนึ่ง และในปีสุดท้ายอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนั้นยัง
บรรยายถึงการรบพุ่งกับดินแดนต่าง ๆ ที่เดินทางผ่านเพื่อจะไปสู่ดินแดนแดนนั้น

และเล่ม Deuteronomy กล่าวถึงคำสั่งสอนของโมเสสและกฎเกณฑ์ที่ชาวฮีบรูจะต้องยึดถือในการปฏิบัติก่อนที่จะเข้าไปอยู่ในดินแดนที่พระเจ้าสัญญาว่าจะยกให้ และมีการย้ำถึงความสำคัญที่จะต้องเคารพเชื่อฟังพระยะโฮวาแต่ผู้เดียว

1.3.1.2 หนังสือ The Prophets

หนังสือหกเล่มประกอบด้วยหนังสือ 3 เล่ม คือ

เล่ม Joshua กล่าวถึงจอร์ช (Joshua) ผู้ที่โมเสสแต่งตั้งให้เป็นผู้นำชาวฮีบรูออกจากเขา มีการบรรยายเกี่ยวกับการปราบเมืองเจรีโก (Jericho) ได้อย่างน่าอัศจรรย์ยิ่ง

เล่ม Judges บรรยายถึงชัยชนะของชาวฮีบรูในดินแดนเหล่านั้น และว่าค่ายผู้ปกครองของชาวฮีบรูก่อนสมัยมีกษัตริย์ ผู้ปกครองนี้เรียกว่า " Judge " อาทิเช่น เดบะราห์ (Deborah) กิดเด้น (Gideon) เจฟธาห์ (Jephthah) และแซมสัน (Samson) เป็นต้น

I และ II Samuel เล่าถึงอาณาจักรชาวฮีบรูในดินแดนเหล่านั้น แซมเวล (Samuel) เป็นผู้ปกครอง (Judge) คนหนึ่งที่เป็นที่รักและยกย่องของชาวยิว เขาทำให้ชาวฮีบรูสำนึกผิดในความไม่เชื่อฟังของพระเจ้า พระองค์จึงทรงบันดาลให้ชาวยิวมีความสุขสงบได้เป็นเวลานาน

I และ II Kings เมื่อกษัตริย์เศวักสิ้นพระชนม์ลง โซโลมอนโอรสของพระองค์กับพระนางบาชซาซึ่งมีภักดิ์ต่อชาวฮีบรูต่อไป

ในหนังสือเล่ม Isaiah Jeremiah และ Ezekiel นี้ว่าด้วยการทำนายของศาสดาทั้ง 3 ท่าน คือ ไอไซเอะ (Isaiah) ผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยของกษัตริย์อาฮัซ (Ahaz) และกษัตริย์เฮเซคียะ (Hezekiah) ของราชอาณาจักรยูดาห์

ในหมู่ The Prophets นี้ยังมีหนังสืออื่น ๆ อีก 12 เล่ม ซึ่งเกี่ยวกับการทำนายของศาสดา 12 คน อันได้แก่

- | | |
|---------------------------|-----------------------------|
| 1. โฮเซี (Hosca) | 7. เนอูม (Nahum) |
| 2. โจเอล (Joel) | 8. แฮบเบะกุก (Habbakuk) |
| 3. เอมอส (Amos) | 9. เซเฟอไนเอะ (Zephaniah) |
| 4. โอบะดะโยอะ (Obadiah) | 10. แฮกไก (Haggai) |
| 5. โจนาห์ (Jonah) | 11. เซคโรเอะ (Zechariah) |
| 6. ไมคาห์ (Micah) | 12. แมละโค (Malachi) |

โฮเซีซึ่งเป็นศาสดาที่เสียใจได้ทำนายว่า เพราะชนชาติอิสราเอลได้ละทิ้งพระเจ้าไปบูชารูปปั้น เบแอล (Baal) เขาก็จะประสบการนองเลือดและความหายนะต่าง ๆ แต่พระเจ้าก็จะทรงเมตตาชาวยิวอีกหลังจากที่ได้ถูกลงโทษแล้ว โฮเซียังได้เปรียบเทียบความรักของพระเจ้าที่ต่อชาวยิวว่าเหมือนกับความรักที่พ่อแม่ต่อภรรยาผู้เคยเป็นโสเภณีมาก่อน ในนั้นปลายก็จะได้รับแต่ความไม่ซื่อตรง แต่เมื่อคนได้รับโทษและรู้สึกผิดก็จะเป็นคนดีในสายตาของพระเจ้าอีก

โจเอลทำนายว่าจะมีภัยจากฝูงกบฏจะมากินอาหารของชาวยิวทั้งหมด โจเอลจึงขอให้คนทั้งหลายรู้สึกสำนึกผิดที่ตนได้ทำไปแล้ว เพื่อภัยพิบัติจะไม่เกิดขึ้น

ส่วนคนอื่น ๆ ก็ทำนายเช่นกันแต่ไม่สำคัญ และไม่เป็นที่รู้จักกันจึงจะไม่กล่าวในที่นี้

1.3.1.3 หนังสือ Haglographa

คำว่า Haglographa เป็นภาษากรีกมีความหมายว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Holy Writings) หนังสือที่อยู่ในหนังสือคัมภีร์ทั้งทางศาสนา และวรรณคดีเล่ม Psalms proverbs และ Job ถือว่าเป็นวรรณกรรมร้อยกรองที่เด่นที่สุด

ในพระคัมภีร์ภาคเก่า

เล่ม Psalms มีบทเพลงสดกสรรเสริญพระเจ้าที่ใช้ในการสักการบูชาพระ
ยะโฮวาทั่วโลกในนครเบรูซาเล็ม เชื่อกันว่ากษัตริย์เดวิดเป็นผู้ประพันธ์เป็นส่วนใหญ่

เล่ม Proverbs รวมสุภาษิตของชาวยิวและชนชาติอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตทั่วไป

เล่ม Job เป็นเล่มที่ผู้สนใจอ่าน และศึกษากันมาก ถือว่าเป็นวรรณกรรมที่
ลึกซึ้งยิ่ง ใจความสำคัญอยู่ที่ว่ามนุษย์ไม่ควรที่จะหาคำอธิบาย หรือเหตุผลสำหรับการกระทำ
ของพระเจ้า เพราะพระประสงค์ของพระองค์คนเล็กซึ่งเกินกว่าที่มนุษย์จะเข้าใจได้ ฉะนั้น
มนุษย์จึงไม่ควรมาโต้ถามได้เรียงการกระทำของพระองค์ มนุษย์ควรแต่ที่จะมีความศรัทธา
และเชื่อมั่นในพระองค์เท่านั้น (ดูรายละเอียดในบทที่ 3 บทที่ 33)

เล่ม Song of Solomon Ruth Lamentation Ecclesiastes และ Esther
ได้รับการยกย่องทางวรรณคดีมากกว่ามีความไพเราะอย่างหาที่เปรียบมิได้ยาก

Song of Solomon มีการสรรเสริญความรักของชายหญิง ในเล่มนี้เต็มไปด้วย
ไปศยภาษาและภาพพจน์ทั้งงดงามและอารมณ์ละเอียดอ่อน หนังสือเล่มนี้มีอิทธิพลต่อวรรณคดี
รุ่นต่อมาเป็นอย่างมาก

Ruth เล่าถึงความจงรักภักดีของหญิงชาวโมอับ (Moabite) คน
หนึ่งซึ่งมาแต่งงานกับชายอิสราเอล เมื่อสามีตายลงนางก็ขอติดตามแม่สามีกลับยังอิสราเอล

Lamentations เป็นบทร่ายกบร้องบรรยายถึงการที่นครเบรูซาเล็มถูกยึด
ความชื่นชมโสมนัสของผู้คนบนความชื่นมื่นเคื่องครอนของชนชาติยิว และการสวดอ้อนวอน
พระเจ้าขอให้อาณาจักรอิสราเอล ได้อินสรภาพคืนมาอีก

เล่ม Ecclesiastes เป็นสุภาษิตสอนใจแบบเดียวกับสุภาษิตในเล่ม
เกี่ยวกับทางกานรัลธรรม สังคม ศาสนา และอื่น ๆ

เล่ม Esther เล่าถึงการที่พวกยิวในเปอร์เซียหลุดพ้นจากการถูกทำลาย
 ล้างโรงศพรรมที่หาก่อนคริสตกาล เพราะราชินีเอสเทอร์ (Esther) แห่งเปอร์เซีย
 ผู้เป็นชาวยิวโดยกำเนิดได้คิดวิธีแก้ไขช่วยไว้ และเล่าถึงการฉลองเทศกาลสำคัญที่มื่อ
 งานฉลองปริม (The Festival of Purim)

เล่ม Daniel บรรยายเกี่ยวกับแดเนียล (Daniel) ผู้เป็นโหรที่มีความ
 สามารถในการลวงรู้เหตุการณ์ภายหน้าจากความฝันและทำนายความฝันนั้น ๆ ได้ แดเนียล
 สามารถบอกนักโทษในคุกเนสเซอร์แห่งเปอร์เซียว่าพระองค์ใดทรงฝันถึงอะไร และความ
 ฝันนั้นมีความหมายอย่างไร และควรปฏิบัติอย่างไร โจจึงเป็นที่โปรดปรานของนักโทษพระองค์
 นั้นมาก (ดูรายละเอียดในบทที่ 3 หน้า 33)

เล่ม Ezra และ Nehemiah กล่าวถึงพวกยิวที่เดินทางกลับจากกรุง
 บาบิโลนมายังกรุงเยรูซาเล็มประมาณปี 539 ก่อนคริสตกาล และชาวยิวเหล่านี้พยายาม
 สร้างวัดของตนใหม่ด้วยความลำบากยากเย็น แต่ประสบความสำเร็จ ทั้งเอสราและ
 เนอเอมโมเออะ (Nehemiah) ได้พยายามทำให้ชุมชนยิวเป็นเชื้อชาติบริสุทธิ์โดย
 การที่ทำให้ชาวยิวเลิกวางกับภรรยาต่างชาติของคนที่ได้สมรสกันระหว่างการถูกกวาดต้อน
 เป็นเชลยที่กรุงบาบิโลน (Babylonian Captivity) ส่วนในเล่ม Chronicles
 เล่มบนและเล่มล่างนั้นได้เป็นการบรรยายซ้ำ เรื่องประวัติศาสตร์ของชาวยิวตั้งแต่สมัยนักโทษ
 เควก และโซโลมอนจนถึงรัชกาลเซเคอโคเออะ (Zedekiah)

1.3.2 คัมภีร์ภาคใหม่

คัมภีร์ภาคใหม่เป็นคัมภีร์ของคริสตศาสนิกชน เนื้อหากล่าวถึงประวัติและ
 คำสั่งสอนของพระเยซู ศาสดาของศาสนาคริสต์ ซึ่งเป็นผู้ที่พระยะโฮวาทรงส่งมาให้
 พระบุตรยิวหรือทพ หรือเรียกว่า พระผู้ไถ่ (Messiah) พระผู้ไถ่ได้มาช่วย
 พวกอิสราเอลให้รอดพ้นจากการกดขี่ของชาติใหญ่ ที่สำคัญอย่างยิ่ง คือการมาไถ่บาปของ
 มนุษย์ เพื่อให้พระเจ้าทรงรับไว้ในสวรรค์

คัมภีร์ภาคนี้เขียนเป็นภาษากรีก ซึ่งถือว่าเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ของศาสนานี้ ต่อมา
ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้มีการแปลจากต้นฉบับภาษากรีกเป็นภาษาอังกฤษครั้งแรก

คัมภีร์ภาคใหม่ประกอบด้วยหนังสือ 27 เล่ม ดังนี้

- | | |
|----------------------|----------------|
| 1. Matthew | 15. I Timothy |
| 2. Mark | 16. II Timothy |
| 3. Luke | 17. Titus |
| 4. John | 18. Philemon |
| 5. Acts | 19. Hebrews |
| 6. Romans | 20. James |
| 7. I Corinthians | 21. I Peter |
| 8. II Corinthians | 22. II Peter |
| 9. Galatians | 23. I John |
| 10. Ephesians | 24. II John |
| 11. Philippians | 25. III John |
| 12. Golossians | 26. Jude |
| 13. I Thessalonians | 27. Revelation |
| 14. II Thessalonians | |

หนังสือทั้ง 27 เล่ม จัดเป็น 4 หมวดดังนี้

1.3.2.1 หมวด Gospels

คำว่า Gospels หมายความว่า ข่าวดี (Good Tidings)
ซึ่งได้แก่ข่าวที่พระเยซูได้มาเกิดเป็นมนุษย์ตามพระประสงค์ของพระเจ้าเพื่อมาช่วยไถ่บาปของ
มนุษย์ให้รอดพ้นจากความชั่วทั้งหลาย หนังสือ 4 ฉบับ จารึกโดยพระสาวกของ
พระเยซู 4 คน คือ

- ก. แมทธิว (Matthew)
- ข. มาร์ค (Mark)
- ค. ลูค (Luke) และ
- ง. จอห์น (John)

(1) The Gospel of St. Matthew กล่าวถึงประวัติพระเยซูว่าสืบเชื้อสายมาจากดาวิด ก่อตั้งการเทศนาสั่งสอนจนเป็นที่นิยมนับถือแพร่หลาย เป็นเหตุให้พวกพระและพวกเพริชไม่พอใจ และคิดกำจัด ในที่สุดยาคอบคนพี่หนึ่งในจำนวน 12 คน ต้องการเงินสินบนจากพวกพระและพวกเพริช โดยที่พระเยซูในงานเลี้ยงฉลองพิธีปัสกา (Passover) และพระเยซูถูกจับกุมตัวในกลางคืนมื้อสุดท้าย (The Last Supper) โดยถูกกล่าวหาว่าลบหลู่ศาสนา และถูกตรึงไม้กางเขน

(2) The Gospel of St. Mark เริ่มต้นด้วยการสั่งสอนและการแสดงปฏิหารย์ของพระเยซู หลังจากการรับบัพติศมาของ John the Baptist การเดินทางออกสั่งสอนชน มีการบรรยายเรื่องการฟื้นคืนชีพอย่างละเอียดมาก

(3) The Gospel of St. John กล่าวถึงชีวิตของพระเยซูเมื่อเป็นยูดาห์แล้ว และการแสดงปฏิหารย์ต่าง ๆ มีการบรรยายตอนพระองค์ถูกตรึงกางเขน และก่อนฟื้นชีพอย่างพิศดาร

1.3.2.2 ตอน The Acts of the Apostles

บรรยายถึงการเสด็จขึ้นสวรรค์ของพระเยซู หลังจากฟื้นคืนชีพจากกรรณิ พระชนม์โดยการถูกตรึงกางเขน การแสดงมหิธานุภาพของพระวิญญาณของพระเยซู จากปรากฏการณ์ที่เรียกว่า The Miracle of Tongues พระวิญญาณของพระเยซูเสด็จลงมาสู่สาวกและผู้ที่นับถือ พระองค์ในลักษณะของเปลวไฟ นอกจากนี้ยังบรรยายถึงการเผยแพร่ศาสนาในหมู่ชาวกรีกและชาวอื่น ๆ ซึ่งทำให้พวกพระและพวกเพริชไม่พอใจมากจน Stephen ที่เป็นมิชชันนารีคนแรก ๆ ของคริสตศาสนาต้องถูกฆาตกรรม ถึงกระนั้น

งานเผยแพร่วรรณคดีที่หาได้หายากยิ่งไม่ ยิ่งขยายออกไปจนถึง Samaria Palestine และ Syria และไกลกว่าถึงแคว้นหนึ่งชื่อ Paul ไก่กลับใจมาเป็นคริสตศาสนิกชน และได้ช่วยเผยแพร่วรรณคดีไปจนถึง Asia Minor แต่ถูกจับฐานลบหลู่ศาสนาของพวกเพริชสรุปแล้วใน The Acts เท่ากับเป็นการบรรยายถึงสถานสอนศาสนาในสมัยเริ่มแรกของคริสตศาสนา (The early Church)

1.3.2.3 ตอน The Epistles

ในหนังสือจดหมาย (epistles) รวม 21 ฉบับ เรียกว่า St. Paul เป็นผู้เขียนเป็นส่วนใหญ่ เป็นจดหมายที่เขียนถึงคริสตศาสนิกชนในที่ต่าง ๆ มีจุดประสงค์ให้นำหลักคำสั่งสอนของพระเยซูไปปฏิบัติตาม ได้มีการกล่าวถึงปัญหาสำคัญ ๆ คือ เรื่องคริสตศาสนากับศาสนายูดาห์ ปัญหาการเผยแพร่วรรณคดี ปัญหาเรื่องวิถีทางคริสตศาสนา และ ปัญหาเรื่องการลงโทษคริสตศาสนิกชน (persecutions)

1.3.2.4 ตอน The Revelation

กล่าวถึงนิมิต (vision) ที่ St. John เห็น และเขียนไว้ให้ในคริสตศาสนาหลายแห่งใน Asia Minor ไคร้เรื่องราวและเน้นให้มีความจงรักภักดีต่อพระเยซูถึงแม้ว่าจะมีผู้เป็นปฏิปักษ์ และคอยทำลายล้างอยู่ก็ตาม เพราะในนั้นปลายก็จะมีชัยชนะเหนือศัตรูทั้งปวง จุดประสงค์ของหนังสือตอนนี้อยู่ในพระคัมภีร์ภาคใหม่เพื่อจะทำให้สถานสอนศาสนาทางเขมรเข้มแข็งขึ้น เป็นการถอดความผู้คอยทำลายและกดขี่ข่มขู่

คำสั่งสอนของพระเยซูอาจสรุปได้เป็น 4 ประการ คือ

1. ความเสียสละ ซึ่งพระเยซูเรียกว่าความจงรักภักดีในพระเจ้า ซึ่งอาจมีความหมายได้ว่า การเห็นประโยชน์ในภพหน้ายิ่งกว่าในภพนี้
2. ความรัก (เมตตา กรุณา มุทิตา) ต่อเพื่อนมนุษย์ในฐานะผู้เป็น "ลูก" ของพระเจ้าเสมอทั้งหมก

3. การอภัยโทษ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความรักระหว่างพระเจ้าและเพื่อนมนุษย์
4. การบำเพ็ญประโยชน์ซึ่งอาจจะหมายถึง 1, 2, 3 รวมกันก็คือ พระเยซูได้กล่าวไว้ว่า "เรามาเพื่อรับใช้ มิใช่ให้ผู้อื่นมารับใช้เรา"

คัมภีร์ไบเบิลภาคใหม่สั้นกว่าคัมภีร์ไบเบิลภาคเก่า แต่คริสตศาสนิกชนรู้จักคัมภีร์ภาคใหม่ดีกว่าพระคัมภีร์ภาคเก่า ทั้งนี้เพราะได้มีการเขียนพระคัมภีร์ภาคใหม่ขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ และมีผู้ศึกษาและเขียนเกี่ยวกับพระคัมภีร์ภาคใหม่นี้มากขึ้นในภาษาอื่น ๆ อีก การเขียนพระคัมภีร์ภาคใหม่โดยใช้ภาษาปัจจุบันเป็นเหตุให้ปรัชญาและธรรมะแพร่หลายไปยังบุคคลากรต่าง ๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบรรดาศาสนิกชนทั้งหลายซึ่งได้คลอกและคลออ้างข้อความตอนสำคัญ ๆ ออกไม่ใส่ไว้ในบทพิพนธ์ของตน ทำให้มีข้อสงสัยและเป็นวรรคตเกิดขึ้น ถึงที่ผู้เขียนจะได้เห็นมาเองแล้วว่าในวรรคตที่สงสัยนั้นย่อมจะมีการกล่าวธรรมะและคำกล่าวในพระคัมภีร์ภาคใหม่เป็นส่วนมาก

1.4 คัมภีร์อัล กุรอาน¹

คัมภีร์อัล กุรอาน เป็นคัมภีร์ของศาสนาอิสลาม คำว่า "กุรอาน" แปลว่าการอ่าน หรือ การสวด คัมภีร์นี้ประมวลข้อความอันเป็นคำสั่งสอนของพระนะบี มหะหมัด ซึ่งว่าเมื่อถอยคำที่พระอัลเลาะห์เจ้าประทานแก่พระนะบีมหะหมัด โดยประทานลงมาเป็นตอน ๆ ผ่านศาสดาที่พระองค์มอบหมายมาให้เผยแพร่ สั่งสอนในยุคนั้นต่าง ๆ เรื่อยมา จนกระทั่งครั้งสุดท้าย ได้ประทานพระคัมภีร์กุรอานมายังศาสดานะบี มหะหมัด ณ เมืองเมกกะ และเมืองมะดีนะฮ์ ระหว่าง ค.ศ. 600-632

คัมภีร์อัล กุรอาน แต่เดิมั้น พระนะบี มหะหมัดสั่งสอนไว้อย่างไร สวรรคก็จดจำกันไว้วาง จารึกในแผ่นหนังบาง กระจัดกระจายไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อพระนะบี มหะหมัดสิ้นพระชนม์แล้ว อาบูบารัก พอลตา ผู้ดำรงตำแหน่งกาหลิบต่อมา ได้สั่งให้รวมขึ้นเป็นคัมภีร์โดยสมบูรณ์

คัมภีร์อัล กุรอาน เขียนเป็นภาษาอารบิก มีความยาวออกเป็น 114 บท เรียกว่า ซูเราะห์ แต่ละบทใ้กว้างจังหวะในการอ่าน ในการสวดไว้ให้ควย โดยกำหนดว่าผู้อ่านจะท่องอ่านด้วยการเปล่งเสียงตามจังหวะและทำนองที่กำหนดไว้ จึงจะถูกท่องและโดยปฏิบัติตามคำสอน

เนื้อความในคัมภีร์อัล กุรอาน เป็นคำสอนอันเป็นที่น่าทึ่งคือ ธรรมของศาสนาอิสลาม มีรากฐานจากศรัทธาในพระอัลเลาะห์ที่เจาว่าทรงเป็นพระผู้เป็นเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียว ทรงเป็นผู้สร้างจักรวาลทั้งมวล และในฐานะนี้เอง จึงทรงเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ความดีความชั่ว ซึ่งได้บอกแก่มนุษย์ในรูปของคัมภีร์ ที่ประทานมาาศาศาที่พระองค์ทรงมอบหมายให้เผยแพร กิ่งกชลาแล้ว

ศาสนาอิสลามถือว่า ผู้มีศรัทธาที่ยอมรับพระอัลเลาะห์เจาเป็นพระผู้เป็นเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียว และยอมรับพระนะบี มุฮะหมัดเป็นศาสดาองค์สุดท้ายที่พระอัลเลาะห์เจาทรงแต่งตั้ง การยอมรับนั้นหมายถึงการเชื่อฟังทำกามโดยมิไ้หวั้งสิ่งใดเป็นฉากประโยชน์ตอบแทน นอกเหนือจากความพอใจที่ไ้พิสูจนศรัทธาของพระอัลเลาะห์เจา

บทบัญญัติในคัมภีร์กุรอาน 12

บทบัญญัติในกุรอาน มีทั้งที่เป็นภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ซึ่งมุสลิมทั่วโลกจะท่องยึกมันและปฏิบัติตาม

ที่เป็นภาคทฤษฎี 6 ข้อ ว่าควยหลักความเชื่อ 6 ประการ คือ

- (1) เชื่อมั่นในพระอัลเลาะห์องค์เดียว
- (2) เชื่อมั่นในเทวทูตต่าง ๆ ของพระเจ้า
- (3) เชื่อมั่นในคัมภีร์ต่าง ๆ ของศาสดาทั้งหลาย
- (4) เชื่อมั่นในบรรดาศาสนทูตของพระอัลเลาะห์ เรน โมฮัมหมัด
- (5) เชื่อมั่นในวันสิ้นสุดของโลก หรือที่เรียกว่า "วันพิพากษาโลก"
- (6) เชื่อมั่นในลิขิตของพระเจ้า สิ่งร้ายของมนุษย์เกิดจากพระเจ้า

ที่เป็นภาคปฏิบัติ หรือขอปฏิบัติทุกสัปดาห์ต้องมี 5 อย่าง คือ

- (1) การปฏิบัติภาวนาต่อพระอัลเลาะห์ว่าเป็นพระเจ้าองค์เดียว และโมฮัมหมัดเป็นศาสดา
- (2) การทำนมาซ หรือ ทำหมาคว์ละ 5 ครั้ง คือเวลาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้น เวลาเที่ยง เวลาบ่าย เวลาทวงอาทิตย์ตกและเวลาค่ำ
- (3) การให้ทาน
- (4) การถือศีลอด ทำในระหว่างเดือนรอมฎอน คือเดือนที่โมฮัมหมัดได้รับโองการจากพระอัลเลาะห์เป็นครั้งแรก
- (5) การไปแสวงบุญที่เมืองเมกกะฮ์ ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของบุคคล

ศาสนาอิสลามถือว่าเป็นหน้าที่ของมนุษย์ที่จะต้องปฏิบัติธรรม หน้าที่นี้อาจแบ่งได้เป็น

2 ลักษณะ คือ

- (1) หน้าที่ต่อพระผู้เป็นเจ้า คือการมีศรัทธาต่อพระองค์ ซึ่งแสดงออกด้วยการปฏิบัติวินัยบางประการที่ทรงบัญญัติไว้ ได้แก่ การกล่าวคำปฏิญาณ การนมาซประจำวัน การถือศีลอดเว้น การบริจาคทาน และการบำเพ็ญอัญญ
- (2) หน้าที่ต่อเพื่อนมนุษย์ พระกัมภีร์โคเรบตีและหน้าที่ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ โดยสรุปได้แก่ การที่บุตรต้องเคารพเชื่อฟังบิดามารดา หน้าที่ของบิดามารดาที่จะต้องอบรมสั่งสอนบุตร ชายหญิงจะอยู่กับกันใดต้องแต่งงานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย และสามารถหย่าร้างต้องซื่อสัตย์ต่อกัน รวมทั้งหน้าที่ของมุสลิมต่อชายเหลือเกินกฏญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน และมีน้ำใจต่อเพื่อนมนุษย์ทั่วไป
- (3) หน้าที่ต่อตนเอง บุคคลมีหน้าที่รักษาสุขภาพอนามัย โดยรักษาความสะอาด เป็นนิจ บริโภคอาหารที่มีประโยชน์ งดเว้นสิ่งมีเมาและให้โทษ ขยันขันแข็งในการศึกษาและการทำงาน หลีกเลี่ยงอบายมุข ละเว้นความชั่ว ศึกษาหาความรู้พัฒนาร่างกายและจิตใจ อดทนอดกลั้นเวลา ไม่สุรุยสุราย ในขณะที่เดียวกันก็ไม่กระตั้น

บทบัญญัติในคัมภีร์อัล กุรอาน ถึงกล่าวนี้แสดงให้เห็นความมุ่งหมายสำคัญที่ให้นักคิด
ผู้เป็นอิสลามิกทั้งหลายได้ปลูกศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้า กวดยการกระทำต่าง ๆ และศรัทธา
ที่มีต่อพระผู้เป็นเจ้านั้นเอง เป็นเหตุจูงใจสำคัญที่จะทำให้มนุษย์ไม่เท่าเทียมกัน ละเว้นความ
ชั่ว

1.5 คัมภีร์ในศาสนาขงจื้อ

คัมภีร์ในศาสนาขงจื้อมี 2 ประเภทคือ ประเภทที่เป็นข้อเขียนของขงจื้อโดยตรง
เรียกว่า "กิง" มีอยู่ 5 เล่ม ภายหลังจัดเป็นวรรณคดีชั้นสูง และประเภทที่เป็นข้อเขียน
ของศิษย์ของขงจื้อ ซึ่งได้เรียบเรียงในรูปประมวลคำกล่าวของขงจื้อบ้าง เป็นหลักคำสอน
ของขงจื้อบ้าง คัมภีร์ประเภทนี้เรียกว่า "ชฺยู" มี 4 เล่ม

คัมภีร์กิงทั้ง 5 เล่ม มีดังนี้

1. ชุนเชิว เป็นคัมภีร์ประวัติศาสตร์ เขียนขึ้นโดยก๊อประวัติศาสตร์ของรัฐใน
ต้นฉบับ เป็นผลงานที่สำคัญที่สุดในชีวิตของขงจื้อ ประกอบด้วยอภิมคดียทางการเมือง มีทวิ
วิจารณ์รัฐบาลไปทั่ว กล่าวถึงภัยธรรมชาติหลายแห่ง เป็นเครื่องเตือนใจนักปกครองให้
ประพฤติกตอง มิฉะนั้นแล้วฟ้าดินจะลงโทษให้เกิดวิกฤตการณ์ ขึ้นเหตุให้รัฐบาลมีความสังวร
กน

2. เสี่ยงจื่อ เป็นคัมภีร์รัฐศาสตร์ กล่าวถึงระเบียบแบบแผนในการปกครองตั้งแต่
สมัยพระเจ้าเจี้ยวหลงมาถึงสมัยราชวงศ์โจว แต่เดิมมีถึง 3,240 บท ได้ตัดทอนลงเหลือ 120
บท และต่อมาเหลือ 28 บท

3. เฉีเยะ คือธรรมชาติวิทยา ความจริงคำนี้หมายถึงความเปลี่ยนแปลง ความ
เปลี่ยนแปลงเป็นพื้นฐานของทุกสิ่งทุกอย่าง ความเปลี่ยนแปลงนี้เองปรากฏเป็นปรากฏการณ์
ปรากฏการณ์นี้เกิดจาก 2 อย่างมาบวกกัน เช่น ชาย กับ หญิงเกิดเป็นบุตร ฟ้ากับดินเกิด
เป็นสรรพสิ่ง จักรภพมีมูลธาตุ 2 อย่างที่ตรงกันข้าม คัมภีร์นี้จะถือว่าเป็นวิทยาศาสตร์เล่ม
แรกของจีนกว่าใคร

4. โฉงกิง คือฉิทธิกรรมเนียม หมายถึงชนบทรอบเนียมประเพณี ความถูกต้อง กฎหมาย ระเบียบแบบแผน จารีต วัฒนธรรม เป็นคัมภีร์ที่ลึกลับและคล้ายคัมภีร์มนุธรรม- ศาสตร์ของอินเดีย เดิมหมายถึงการบูชาฟ้าดิน ต่อมาหมายถึงวัฒนธรรมทางสังคม

5. ซี้กิง จัดเป็นวรรณคดีโคลงเดิมแรกของจีน เป็นการรวบรวมบรรดาโคลงสมัย 500 ปีมาแล้ว ว่าด้วยนักปกครอง เรื่องศาสนา เรื่องบ้านเมือง เรื่องชีวิตในสังคม เรื่องธรรมชาติและเรื่องความรัก เป็นต้น เป็นโคลงที่สะท้อนถึงสภาพชีวิตของชาวจีนในอดีตได้เป็นอย่างดี

ส่วนคำร่ำที่เรียกว่า ชู นัน คือ

1. กัวเซียง หมายถึงอุดมคติว่าด้วยหลักศีลธรรม กล่าวกันว่าเป็นข้อเขียนของชงจิว
2. จุนยุง หมายถึงคำสอนเรื่องทางสายกลาง กล่าวกันว่าเจ้านายชั้นเล็กกำของชงจิว
3. ลุนยู่ หมายถึงบทรวมภานิตของชงจิว ที่ซึ่งหลายคนได้รวบรวมขึ้น เป็นหลักฐานทางประวัติของชงจิว
4. เมิงจิว หมายถึงนักปราชญ์คนหนึ่ง เกิดหลังชงจิวประมาณ 100 ปี ประกาศปรัชญาของชงจิวสืบต่อมา

คำร่ำทั้ง 4 เล่มนี้ ใช้เป็นหลักสตรในการสอบเข้ารับราชการ เป็นคำร่ำเรียนในโรงเรียนของจีนสมัยโบราณ ติดต่อกันมาเป็นเวลากว่า 500 ปี อิทธิพลของคติธรรมในคำร่ำเหล่านี้ครอบคลุมความกิดอ่านของจีนทั้งชาติ และมวลมเล็กไปเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเป็นสาธารณรัฐนั่นเอง

1.6 คัมภีร์ของศาสนาเต๋า¹⁴

คัมภีร์ที่สำคัญที่สุดของศาสนาเต๋า คือคัมภีร์เต๋าเตกเกง เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องเต๋าในหลายแง่มุม เช่น

1. เคา คือหนทาง คุณสมบัติ วิธีการ กฎ จารีต ธรรมเนียม ฯลฯ เป็นพื้นฐานของสรรพสิ่งในโลก เป็นอมตภาวะ ไม่มีเบื้องต้น ท้าย และที่สุด ทุกสิ่งเกิดขึ้นและดับไปในเคา

2. เคาที่นำมาชานกันได้ ไม่ใช่เคาที่แท้จริง นามที่บัญญัติกันได้ ไม่ใช่นามที่แท้จริง อภาวะคือความไม่มีเป็นเบื้องต้นแห่งฟ้าและดิน

3. จากเคา หนึ่งก็เกิดขึ้น จากหนึ่ง สองก็เกิดขึ้น จากสาม สากลโลกถูกสร้างขึ้น เคาทำให้เกิดหนึ่ง หนึ่งทำให้เกิดสอง สองทำให้เกิดสาม สามทำให้เกิดสิ่งทั้งปวง

หลักธรรมในศาสนาเคา ที่ปรากฏในคัมภีร์เคาเตกเอง นิยมให้คำรังชีวิตกลมกลืนกับธรรมชาติ ทำคุณงามความดี มีความสันโดษ ทำจิตใจสงบ ถ่อมตนเหมือนน้ำแต่ทำประโยชน์ทุกอย่าง

2. คัมภีร์รรถถา¹⁵ (Non-Canonical; Commentary)

อรรถถาคัมภีร์ที่แต่งขึ้นโดยอาศัยเนื้อความในคัมภีร์เดิมเป็นหลัก อาจเป็นการแต่งอธิบายเนื้อความให้เข้าใจแจ่มแจ้ง หรือขยายความให้ละเอียดพิสดารออกไป ให้สามารถเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ได้โดยตลอด

คัมภีร์อรรถถาของบาง ศาสนาที่เป็นที่รู้จักและปรากฏในตำรับวรรณคดีไทย ตลอดจนเป็นต้นเค้าของเรื่องวรรณคดีไทย มีดังต่อไปนี้

2.1 คัมภีร์พราหมณะ, คัมภีร์อาร์ยันกะ, คัมภีร์อุปนิษิต

คัมภีร์ทั้งสามเล่มนี้จัดเป็นอรรถถาของคัมภีร์พระเวท รายละเอียดของแต่ละคัมภีร์ได้กล่าวไว้ในขอ 1.1.2, 1.1.3 และ 1.1.4

2.2 คัมภีร์อรรถกถาพระไตรปิฎก

คัมภีร์อรรถกถาของพระไตรปิฎก เรียกกันทั่วไปว่า "อรรถกถา" คือคัมภีร์ที่เรียบเรียงอธิบายคำและเนื้อความตลอดจนเสริมความที่มิใช่ในพระไตรปิฎกให้เข้าใจง่ายขึ้น คัมภีร์หมวดต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกมีอรรถกถาสำหรับอธิบาย อรรถกถาที่อธิบายคัมภีร์ต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกนั้น พระอรรถกถาจารย์เรียบเรียงเป็นภาษาบาลี ในประเทศลังกา สมัยที่มีเมืองอนูราชปุระเป็นเมืองหลวง ระหว่างพุทธทศวรรษที่ 11 ถึงพุทธทศวรรษที่ 17¹⁶ มีชื่อถึงต่อไปนี้

พระไตรปิฎก	อรรถกถา	พระอรรถกถาจารย์
ก. พระวินัยปิฎก	สันตปาสาทิกา	พระพุทโธโฆชะ
พระปาติโมกข์	กิงชาภิครณี	"
ข. พระสุตตันตปิฎก		
ที่สมณิกาย	สมิงกุลวิลาสินี	"
มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุตตี	"
สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	"
อังคุตตรนิกาย	มโนรทปฐนี	"
ขุททกนิกาย		"
(1) ขุททกปาฐะ	ปรมัตถโชภิกกา	"
(2) ธรรมบท	ฉัมมปัทฏฐกถา	" 17
(3) อุทาน	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
(4) อิติวุตตกะ	"	"
(5) สุตตนิบาต	ปรมัตถโชภิกกา	พระพุทโธโฆชะ
(6) วิมานวัคคฺ	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
(7) เปตวัคคฺ	"	"
(8) เถรคถา	"	"
(9) เถรีคถา	"	"

(10) ซากก	ซากกัญฐดา	พระพุทธโฆษา ¹⁸
(11) นิทเทศ	สัมมัปปัจโจติกกา	พระอุปเสนะ
(12) ปฏิสัมภิตามรรค	สัมมัปปภาสี	พระมหานามะ
(13) อปทาน	วิสุทฺถอนวิลาสินี	ไมทราบนามบุรุษานา
(14) พุทฺธวงค์	มรุตฺตกวิลาสินี	พระพุทธทักกะ
(15) จริยาปิฎก	ปรหมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ

ค. พระอภิธรรมปิฎก

ธรรมสังคณี	อັถกสาลินี	พระพุทธโฆษา
วิภังค	สัมโมทวิโนทนี	"
กถาวัตถุ		
ปกฺกคบัฏฐิติ		
ซากกุตตา	ปັฏฐุปปกรณฺฐดา	พระพุทธโฆษา
ฌก		
ปฏฺฐาน		

ในบรรดาคัมภีร์อรรถกถาของพระไตรปิฎกซึ่งที่กล่าวแล้ว คัมภีร์ซากกัญฐดา หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า "อรรถกถาซากก" เป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญและมีคุณค่าต่อวรรณคดีไทยมากที่สุด เพราะนอกจากเรื่องซากกในคัมภีร์เรื่องนี้จะเห็นคุณค่าของวรรณคดีไทยหลายเรื่องแล้ว คัมภีร์เล่มนี้ยังเป็นเครื่องบันดาลใจให้เกิดวรรณคดีในลักษณะเดียวกันอีกทั้งนี้จะไล่กล่าวถึงคัมภีร์ซากกัญฐดา หรือ คัมภีร์อรรถกถาซากกในรายละเอียดเป็นการเฉพาะต่อไป

2.3 คัมภีร์อรรถกถาของพุทธศาสนาประเภทอื่น ๆ

เป็นที่ทราบแล้วว่าคัมภีร์ที่อธิบายคำและเนื้อความในพระไตรปิฎกให้เป็นที่เข้าใจง่ายยิ่งขึ้นนั้น เรียกเป็นที่เฉพาะว่า "อรรถกถา" ซึ่งคัมภีร์แต่ละหมวดในพระไตรปิฎกต่างก็มีอรรถกถาถึงที่ยกมาแสดงไว้ข้างต้นแล้ว

อนึ่ง ปรากฏว่าอรรถกถาบางคัมภีรมองความอธิบายไว้ด้วยวาทนัยมากที่จะจับความให้บังเกิดความเข้าใจได้ เป็นเหตุใหม่เมื่ออารยชนท่านคิดเรียบเรียงคำอธิบายคัมภีร์อรรถกถาขึ้นอีกชั้นหนึ่ง โดยใหม่เพื่อความชัดเจน เพื่อให้สามารถจับใจความและเข้าใจได้ คำราที่อธิบายอรรถกถานั้น เรียกว่า "ฎีกา"

แต่โดยที่ฎีกาเรียบเรียงคำอธิบายไว้อย่างย่อ ไม่มีนิทาน ไม่มีอุทาหรณ์ ประกอบคำอธิบาย บางครั้งอ่านแล้วไม่สามารถจะเข้าใจได้ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดมีคำอธิบายฎีกาขึ้นอีกทอดหนึ่ง คำราที่อธิบายฎีกา เรียกว่า "อนุฎีกา"

ทั้งอรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา ถือว่าเป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเช่นเดียวกับพระไตรปิฎก ท่านได้จัดลำดับชั้นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาไว้ดังนี้

- (1) พระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น 1 เรียกว่า บาลี
- (2) คำอธิบายพระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น 2 เรียกว่า อรรถกถา หรือ วัตถม
- (3) คำอธิบายอรรถกถา เป็นหลักฐานชั้น 3 เรียกว่า ฎีกา
- (4) คำอธิบายฎีกา เป็นหลักฐานชั้น 4 เรียกว่า อนุฎีกา

นอกจากนี้ยังมีหนังสือที่แต่งขึ้นภายหลังเป็นทำนองอธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีในคัมภีร์ พุทธศาสนาโดยเฉพาะ หนังสือประเภทนี้เรียกว่า "ทีปนี" "ทีปิกา" "บทีปิกา" และหนังสือที่อธิบายเรื่องปลีกย่อย เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่มีในคัมภีร์ทางศาสนา หนังสือประเภทนี้เรียกว่า "โยธนา" หนังสือทั้งสองประเภทนี้จัดเป็นคัมภีร์อรรถกถา (ในความหมายว่าเป็นคัมภีร์อธิบายคำหรือความในคัมภีร์อื่น) ชั้นหลัง

สมัยที่พุทธศาสนาในอาณาจักรลานนพเจวิจรุ่งเรือง¹⁹ ปรากฏว่ามีพระสงฆ์ชาวลานนาที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาดังกาและมีความรู้ภาษาบาลีอย่างแตกฉาน ได้แต่งหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์ลานนพไทยขึ้นเป็นจำนวนมาก เฉพาะหนังสือที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนานั้น แต่งเป็นอรรถกถาอธิบายในลักษณะที่เรียกว่าฎีกาบ้าง ทีปนีบ้าง และโยธนาบ้าง แต่งเป็นศาสนประวัติบ้าง แต่งเป็นชาดกบ้าง บรรดาคัมภีร์หรือวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเหล่านี้แต่งเป็นภาษาบาลีทั้งสิ้น

วรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่แต่งเป็นฎีกา ทัฬหี และโยชนา เท้าที่ปรากฏมีทั้ง
ต่อไปนี้

2.3.1 เวสสันดรทัฬหี เป็นหนังสืออธิบายข้อความเบ็ดเตล็ด และเกร็ดต่าง ๆ ที่
มีในเรื่อง เวสสันดรชาดกและในอรรถกถา ให้เข้าใจยิ่งขึ้น ตลอดจนอธิบายวิธีแบ่งคาถา
ในเรื่องเวสสันดรชาดก

พระสิริมังคลาจารย์แต่งเรื่องนี้เมื่อ พ.ศ. 2026

2.3.2 จักรวาลทัฬหี เป็นหนังสือให้ความรู้เกี่ยวกับการกำเนิดจักรวาล และสรรพ
สิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลซึ่งประกอบด้วยโลกวิหารและโลกสังขาร พระสิริมังคลาจารย์แต่งเรื่อง
นี้เมื่อ พ.ศ. 2063

2.3.3 มังคลัตถทัฬหี

วรรณกรรมพุทธศาสนาเล่มนี้เป็นงานชิ้นเอกของพระสิริมังคลาจารย์ ภัย
เป็นหนังสือที่เป็นที่ยอมรับในหมู่มุรุษมากกว่าแต่งได้ดังขนาดทั้งในค่านำนวนภาษาที่เป็น
สำนวนกวีจริง ๆ และในค่านำนวนที่นำมาซึ่งได้อาจจากคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นจำนวน
มากทั้งที่เป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนา อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา แสดงให้เห็น
ภูมิปัญญาอันเลิศของผู้แต่ง

พระสิริมังคลาจารย์แต่งมังคลัตถทัฬหีขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2067

มังคลัตถทัฬหี มีเนื้อความอธิบายมงคลสูตร อันเป็นสูตรหนึ่งในพระไตรปิฎก
คัมภีร์ขุททกปิฎก ในขุททกนิกาย²⁰ การอธิบายกระทำอย่างละเอียดพิสดารทุกแห่งทุกมุม
นอกจากนี้ยังยกนิทานที่มีอยู่ในที่ต่าง ๆ มาประกอบการอธิบายให้เห็นจริง ๆ และเข้าใจ
ง่ายขึ้น ถึงกว่าอย่าง

กัณฑ์กัณฑ์

(18) ศักดิ์ผู้ประกอบด้วยคุณกรรมบท 10 มีเว้นจากชาติว่าเป็นต้นเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ชื่อว่า บัณฑิต อีกประการหนึ่ง พระพุทธะ พระปัจเจกพุทธะ พระมหาสาวก 80 และพระ
สาวกของพระตถาคตเหล่าอื่น ครุสุเนก และอภิศักตเป็นต้น ในอดีตกาลพึงทราบมา

"บัณฑิต" ท่านพูดกับคนต่างหาก เรียกว่าบัณฑิต เพราะดำเนินในประโยชน์ทั้งหลายด้วย ปัญญาดี ด้วยเหตุนี้ ในอรรถกถา ท่านจึงกล่าวหา "เหล่าชนที่ชื่อว่าบัณฑิต เพราะดำเนินอธิบายว่า ไบในประโยชน์นั้นเป็นไปในภาพและภพหน้า ด้วยญาณดี แม้ในสหพันธิภกรรม ท่านก็กล่าวไว้ว่า "ปติ ธาตุ เป็นไปใน ความไป ปัญญาดี ย่อมดำเนิน คือไปในประโยชน์ทั้งหลายเหมือนสุขุม คือทราบอาการแผนเป็นคณาความมีคณแห่งอริยสัมมทุกขเป็นต้น เหตุนี้ บัณฑิตนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิต ผู้ไป คือดำเนินไป ไคแก่เป็นไป ด้วยปัญญาที่ชื่อว่าบัณฑิต เหตุนี้ จึงชื่อว่า บัณฑิต อีกอย่างหนึ่ง บัณฑิต ชื่อว่า บัณฑิต ของผู้นี้ เกิดพร้อมแล้ว เหตุนี้ ผู้นี้ จึงชื่อว่า บัณฑิต ผู้ชื่อว่า บัณฑิต เพราะดำเนิน คือไปด้วยญาณดี

ลักษณะบัณฑิต

ส่วนลักษณะบัณฑิต พึงทราบด้วยสามารถแห่งสุจริตที่มีความคิดเรื่องที่ดีคิดเป็นคน ที่ ครัสไว้ในพาลบัณฑิตสูตร⁴อย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตลักษณะ บัณฑิตนิมิต บัณฑิตาปาน ของบัณฑิต 3 ประการเหล่านี้ 3 ประการอะไรบาง? ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดแต่เรื่องที่ดีดี พุคแก่คำพูดดี และทำแก่กรรมที่พหาคดี" ก็คำว่า สุจริตจิตเจต เป็นคน บัณฑิตพึงประกอบด้วยสามารถแห่งสุจริตโมโนสุจริตเป็นต้น ฉะนั้นแล

(19) อีกนัยหนึ่ง ชนเหล่าใด ย่อมได้รับประโยชน์ทั้ง 2 คือ ปฏิบัติเพื่อได้รับ ประโยชน์นั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่าบัณฑิต เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าครัสไว้ในอุโภกัตถสูตร ในโกศลสังขุทอย่างนี้ว่า

"อิรชพรทานเรียกว่า "บัณฑิต" เพราะยึดไว้ได้ ซึ่งประโยชน์ (ทั้ง 2) คือประโยชน์ในทิวัฐธรรม และประโยชน์ในสัมปรายภพ"

แก่พาลที่พ้อกันยหนึ่ง

ชนจำพวกใด ตกเสียซึ่งประโยชน์ทั้ง 2 คือเอาแต่สิ่งอันมิใช่ประโยชน์ทั้ง 2 ชน จำพวกนั้น ชื่อว่าพาล ความจริง ท่านเรียกชนจำพวกนั้นว่าพาล ก็เพราะถือเอาสิ่งอันมิใช่ประโยชน์ทั้ง 2 และเรียกว่าพาล ก็เพราะตกเสียซึ่งประโยชน์ทั้ง 2 ก็วิยาศัพทว่า "ลนทิ" นั้น จักเข้าในหมวดชาตุมีภูชาตุเป็นต้น โดยข้อบังคับว่า ลู ชาตุ (มี ทวิ กัพทเป็นบท เคียง) เป็นไปในความตก

คนที่ทวงหนี้และไมควรถ่วง

(20) ในคนพาลและบัณฑิตทั้ง ๒ พวกนั้น พวกบัณฑิตเท่านั้นควรถ่วง พวกคนพาล หากทวงหนี้ไม่ เพราะพวกคนพาลเป็นเช่นกับปลาเน่า ผู้เสียดคนพาลนั้น ก็เช่นกับใบไม้ห่อปลาเน่า ถึงความเป็นผู้อนาถชนทั้งหลายควรทั้งและเกลียดชัง (ฝ่าย) บัณฑิตเป็นเช่นกับของหอมมีกฤษณและมาลาเป็นต้น ผู้เสียดบัณฑิตนั้น ก็เช่นกับใบไม้ที่พันของหอมมีกฤษณและมาลาเป็นต้น ถึงความเป็นผู้ควรสรรเสริญและพอใจของวิญญูชนทั้งหลาย

ก็ผู้ใดคบคนใด ผู้นั้นก็คบคนนั้นเป็นปกติทีเดียว แต่เพื่อจะแสดงความซื่อสัตย์ จึงควรกล่าวเรื่องลูกนกแขกเต้าเป็นต้นไว้ (ดังต่อไปนี้)

วรรณกรรมทางศาสนาเรื่องนี้แปลเป็นภาษาไทยแล้ว 3 ฉบับคือ

(1) ฉบับแปลของพระครูศิริปัญญาณี (อ่อน) ฉบับนี้แปลอย่างรวบรัด ส่วนใหญ่จะแปลเฉพาะนิทานที่อ้างถึงในเรื่องนั้น ๆ

(2) ฉบับแปลในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฉบับนี้ปรากฏความอ้างภักดีว่า พระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หมื่นราชจักรโปอาราธนาพระราชคณาจารย์กรมเปรียญ รวมทั้งผู้มีความรู้ความชำนาญภาษาบาลีแปลพระคัมภีร์มัจฉัตถกัณฑ์นี้ เป็นภาษาไทย โดยละเอียด เมื่อ พ.ศ. 2364

(3) ฉบับแปลของนายเกษม บุญศิริ ซึ่งแปลและเรียบเรียงเป็นสำนวนภาษาไทยปัจจุบัน โดยเก็บความในมัจฉัตถกัณฑ์นี้ คงไว้ตามเดิมโดยตลอดและตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2507 ฉบับนี้เรียกชื่อว่าพุทธมงคล

2.3.4 สวรรักตสังกะ

เดิมเรียกชื่อว่าสวรรค์สังกะ แต่คัดลอกกันต่อ ๆ มาชื่อเปลี่ยนเป็น สวรรักตสังกะ เป็นหนังสือประมวลเรื่องนารูที่มีในพระไตรปิฎกบ้าง มีเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติบางตอน มีหัวข้อธรรมและคำอธิบาย บางตอนเป็นทานประกอบคล้ายมัจฉัตถกัณฑ์นี้

เรื่องนี้พระนันทอาจารย์เป็นผู้แต่ง

2.3.5 สัทธรรมสังคะ เป็นประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งต่าง ๆ ตั้งแต่ก่อนเรื่องเวียงมา จนถึงสมัยพระเจ้ากัโลกราช

เรื่องนี้พระญาณกิติเถระ แต่งที่เชียงใหม่ในสมัยพระเจ้ายอดเวียงราย

2.3.6 คัมภีร์ปกรณัมคัมภีร์ เป็นบทร้อยกรองข้อความในภิกขุปาฎีโมกข์ เพื่อให้ข้อความเข้าใจง่ายขึ้น

เรื่องนี้พระญาณกิติเถระ แต่งที่เชียงใหม่สมัยพระเจ้ายอดเวียงราย เช่นเดียวกัน

2.4 คัมภีร์ปกรณัมคัมภีร์

คัมภีร์ปกรณัมคัมภีร์ เป็นคัมภีร์ประเภทอรรถกถาของพระพุทธศาสนาลีกประเภทหนึ่ง แต่ไม่ใช่คัมภีร์อรรถกถาของพระไตรปิฎก คัมภีร์ปกรณัมคัมภีร์เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายชี้แจงข้อธรรมะในพระพุทธรศาสนาให้แจ่มแจ้ง ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยแต่งขึ้นในรูปของวิทยานิพนธ์คืออ้างหลักฐานต่าง ๆ คัมภีร์ปกรณัมคัมภีร์มีแต่งขึ้นหลังจากที่รวบรวมพระไตรปิฎกแล้ว มีหลายเล่ม เช่น เนติปกรณ์ คัมภีร์วิสุทธิมรรค มลีนัทธูหา เป็นต้น ที่สำคัญและเป็นที่รู้จักกันทั่วไปมาช้านานแล้ว ได้แก่ มลีนัทธูหา

คัมภีร์มลีนัทธูหานี้ พระปิฎกจุฬาลักษณ์แต่งขึ้นเมื่อประมาณพุทธศักราช 500 โดยมีจุดประสงค์จะอธิบายชี้แจงข้อธรรมะวินัยในพระพุทธรศาสนาให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ลักษณะการแต่งปกรณ์เล่มนี้ แต่งตามแนวของพระสุตฺร โดยให้เป็นบทสนทนาระหว่างพระราชาทรงพระนามว่า มลีนัท และ พระนาคเสนเถระ เกี่ยวกับเรื่องที่เป็นปัญหาลงในพุทธรศาสนา เนื้อความในคัมภีร์พระยามลีนัทเป็นนิตยสารปัญหาลงและพระนาคเสนเถระทูลแก้ปัญหานั้น ๆ

ปัญหาลงที่พระยามลีนัทร้ศถามนั้นมีมากมาย เป็นปัญหาลงที่เกี่ยวกับทั้งทาง โลกและทางธรรม เป็นปัญหาลงที่เกี่ยวกับความร้ศทงใจร้ศดีมีปฏิภาณ และโชปฏิภาณ ซึ่งพระนาคเสนเถระก็สามารร้ศชี้แจงให้เข้าใจแจ่มแจ้ง จนหมกขอสงส้ศทุกปัญหาลง แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งคัมภีร์เรื่องนี้ เป็นผู้ร้ศานาญพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน อาจจจะอ้างได้ทุกคัมภีร์ ตลอดทั้งในการ

วินิจฉัยและตอบปัญหาพระธรรมวินัยให้เข้าใจถ้อยคำอุปมาเปรียบเทียบ โดยเหตุนี้เองจึงเป็นเหตุใหญ่ที่ภราดร ธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาเมื่อครั้งเดิมสืบต่อกันมาจนกระทั่งทุกวันนี้

ตัวอย่าง

1. พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้ามีอยู่หรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีอยู่

ม. ถ้าเช่นนั้น เธอจะสามารถชี้ได้หรือไม่ว่า เวลาใดเสด็จประทับอยู่ที่นั่น

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานไปแล้วอาตมภาพไม่สามารถจะ

ชี้ได้เสด็จประทับอยู่ถวายได้

ม. ถ้าเช่นนั้นจงเปรียบเทียบให้ฟัง

น. เหมือนไฟของใหญ่ซึ่งลุกโผลงอยู่ แต่เปลวไฟดับหายเรื่อย ๆ ไป นั่นพระ-

องค์จะทรงชี้ได้หรือไม่ว่า เปลวไฟไปอยู่ที่ไหน

ม. ชี้ไม่ได้ เพราะเปลวไฟดับไปแล้ว ก็เป็นเข่นกับสิ้นไปแล้ว

น. นั่นแลฉันใด แต่พระพุทธเจ้าก่อนนั้น ถึงพระองค์มีอยู่จริง แต่เพราะพระ

องค์ได้เสด็จปรินิพพานถวายอุปมาที่เสสนิพพานธาตุ (กับจนสิ้นเชื้อ) เสียแล้ว ฉะนั้นจึงชี้ถวาย

ไม่ได้ ที่อาตมภาพจะพอชี้แจงถวายได้ ก็แต่ธรรมกายอันเป็นตัวแทนพระพุทธองค์เท่านั้น

ม. เธอช่างสามารถจริง ²⁰

2. สติลักษณะปัญหา

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน ก็สติเล่ามีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะให้นึกได้และถือไว้

ม. ให้นึกได้อย่างไร ถือไว้อย่างไร

น. อันสติเมื่อเกิดขึ้น ย่อมให้นึกถึงบุญบาปทั้งหลาย เช่น ให้นึกว่าศีลมีลักษณะ

อย่างนั้น ศรัทธามีลักษณะอย่างนั้น เป็นต้น

ม. เชอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. ขอถวายพระพร เหมือนเจ้าพนักงานคลังพระเจ้าจักรพรรดิทำบัญชีพระราชทรัพย์ถวาย เพื่อให้ทรงทราบราษฎรมีอยู่เท่าไร เพลรมีอยู่เท่าไร แก้วแหวนเงินทองมีอยู่อย่างละเท่าไร ๆ เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทอดพระเนตรบัญชีแล้วจะได้ทรงระลึกถึงบุญบารมีที่ได้ทรงสั่งสมมา ซึ่งเป็นเหตุให้ไกรราชสมยัตินั้น ๆ ถวายพระพร สติข้อมเป็นเช่นนั้นแหละเมื่อเกิดขึ้นย่อมให้นึกถึงว่า นิด นี้นั้น มีคุณและโทษเป็นอย่างนั้น ๆ

ม. กัสติที่มีลักษณะถือไว้นั้นเป็นอย่างไรเล่า

น. ขอถวายพระพร สติเมื่อเกิดขึ้นยอมให้เลือกถือว่า นิดมีคุณควรประพฤติ นี้นั้นให้โทษควรละ

ม. เชอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนนายพระทวารยอมมีหน้าที่ตรวจราคาผ้าเขาออก ถ้าเห็นสมควรจึงอนุญาตให้เขา ถ้าเห็นผิดจะว่าเป็นคนทรวิทักษ์ห้ามไม่ให้เขา ขอถวายพระพร สติก็เป็นอย่างนั้นแหละ ย่อมคอยเทียบกันสิ่งที่มีให้เขามาประจำใจ เลือกเห็นไว้เฉพาะสิ่งที่ลึกลับกระทำไว้ในใจ

ม. เชอว่าฟังได้²¹

จบสติลักขณปัญหา

2.5 คัมภีร์รรถกถาของคัมภีร์ไบเบิล

คัมภีร์ไบเบิลมีภาคผนวกซึ่งเป็นคำอธิบายของคัมภีร์ภาคเก่า เรียกว่า ทัมมุด (Talmud) มีความหมายว่า "ศึกษา" ในคัมภีร์ที่รวบรวมภาคผนวกนี้ประกอบด้วย 2 ตอน ตอนแรกเรียกว่า Mishnah เป็นเรื่องเกี่ยวกับกฎหมายบ้านเมือง กฎหมายสมรส กฎหมายมรดก ความสัมพันธ์ในสังคม กฎหมายเกี่ยวกับพิธีกรรม กฎหมายครอบครัว แบบแผนแห่งพิธีกรรม

อีกตอนหนึ่งเรียกว่า Gemara มีความหมายว่า "บทเรียน" เป็นคำอธิบายส่วนแรกเป็นตำรากฎหมาย ที่นักศึกษายิวเรียนในปัจจุบัน

บทที่ 3

วรรณคดีที่มามีมาจาก ศาสนา

วรรณคดีประเภทนี้ได้นำคติหรือเรื่องราวที่แต่งหรือเรียบเรียงขึ้นใหม่จากเรื่องที่มีในศาสนา หรือเรื่องราวที่มีในคัมภีร์ทางศาสนา อาจเป็นเรื่องราวที่ถอดความ หรือนำเนื้อความมาเรียบเรียงขึ้นใหม่ด้วยคำประพันธ์อื่น อาจเป็นเรื่องขึ้นตามแนวคิดหรือหลักธรรมทางศาสนา รวมทั้งเรื่องราวที่มีเค้าโครงจากที่ต่าง ๆ แล้วนำมาผูกขึ้นใหม่ให้เป็นเรื่องทางศาสนา

วรรณคดีศาสนาประเภทนี้อาจจำแนกได้ดังนี้

1. ศาสนประวัติ
2. ศาสนนิทาน
3. วรรณคดีที่แสดงแนวคิด หรือหลักธรรมทางศาสนา
4. วรรณคดีที่อ้างอิงหลักธรรมทางศาสนา

1. ศาสนประวัติ

ศาสนประวัติหมายถึง เรื่องราวต่าง ๆ ที่เล่าเหตุการณ์ในศาสนา อาจเป็นชีวประวัติของศาสนา สวรรค์ หรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับ เรื่องเหตุการณ์ต่าง ๆ ในศาสนา หรือเกี่ยวข้องกับศาสนารวมทั้ง เรื่องราวของสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา

บรรดาเรื่องราวที่เป็นศาสนประวัติ เท่าที่มีในวรรณคดีไทยหรือเป็นที่รู้จักกัน เป็นคัมภีร์หรือเรื่องราวที่มีมาจากศาสนาหรือคัมภีร์ทางศาสนา นั้น ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่มามีมาจากศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนา เฉพาะพุทธศาสนประวัติมากกว่าเรื่องอื่น

ทั้งนี้อาจกล่าวโดยล้าลับ ดังต่อไปนี้

1.1 คัมภีร์ปุราณะ

ปุราณะเป็นคัมภีร์ทำนอง กาศนประวัติของ ศาสนาพราหมณ์อันมี เนื่องจากคัมภีร์พระเวท คัมภีร์ปุราณะมีเนื้อความกว้างขวาง เรื่องของสากลจักรวาล เรื่องโลก เรื่องเทพเจ้าโบราณ เรื่องวิษณุวาท การบูชาพระผู้เป็นเจ้า ตลอดจนเรื่องราวของวีรบุรุษและการล้าลับสฤตวงศ์ของกษัตริย์สุริยวงศ์และจันทรวงศ์

อมรสิงห์รัตนกวี คนหนึ่งในนวัตรัตนกวีแห่งราชสำนักพระเจ้าจักรพรรดิ นครอชชยีนี ไกลกล่าวไว้ในหนังสืออมรโกษา คัมภีร์ปุราณะที่คัดกรรบทันทีด้วยลักษณะสำคัญ 5 ประการ คือ

- (1) แสดงเรื่องการสร้างโลกครั้งแรก
- (2) แสดงเรื่องการสร้างโลก และการสร้างโลกเป็นครั้งที่ 2
- (3) แสดงเรื่องเทพวงศ์และประชาบดีวงศ์
- (4) แสดงเรื่องพระมุนีทั้งหลาย พึงอรรถและอนาคต
- (5) แสดงเรื่องพงศาวดารกษัตริย์สุริยวงศ์และจันทรวงศ์

ในบรรดาคัมภีร์ปุราณะทั้งหลายปรากฏมี "วินัยปุราณะ" เรื่องเดียวเท่านั้นที่ประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวนี้บริบูรณ์

คัมภีร์ปุราณะทั้งหมด 36 เรื่อง เป็นประเภท "มหาปุราณะ" 18 เรื่อง และประเภท "อุปัราณะ" 18 เรื่อง ประเภทอุปัราณะนั้นไม่ปรากฏต้นฉบับ กล่าวกันว่าข้อความมักจะซ้ำกับที่มียอยู่แล้วในประเภทมหาปุราณะ จึงไม่มีใ้ใครอ่าน ฉะนั้น เมื่อพูดถึงคัมภีร์ปุราณะก็จะหมายถึงเฉพาะประเภทมหาปุราณะเท่านั้น

คัมภีร์ปุราณะทั้งหมดแต่งเป็นกาพย์ ปรากฏในรูปของบุรณาวลีลักษณ์ และโดยที่ข้อความที่แสดงไว้ในปุราณะต่าง ๆ นั้น โดยมากปลุกความเคารพในเทวดาองค์ใดองค์หนึ่งถึงยกย่องว่าเป็นใหญ่กว่าเทวดา ทั้งนั้นชนอยุกับผู้นั้นจะอยู่ในภายใด ฉะนั้น ปุราณะทั้ง

18 เรื่องนี้ อาจแบ่งเป็นนิยายความคติการยกย่องเทวคาได้เป็น 3 นิยาย แต่ละนิยายมี
ปุราณะเรื่องต่าง ๆ โดยล้ากัม คึงต่อไปนี้

1.1.1 ราชสนิกาย เป็นนิยายที่กล่าวถึงพระพรหม แต่กล่าวเพียงสังเขปในฐานะ
ผู้สร้างโลก แท้ที่จริงเป็นการยกย่องพระวิษณุบ้าง พระกฤษณะบ้าง ปุราณะนิยายนี้ได้แก่

1.1.1.1 พรหมปุราณะ ปุราณะเรื่องนี้ได้ชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า "อาทิปุราณะ" เพราะ
เป็นปุราณะคัมภีร์แรก เนื้อความมาคยการบูชาพระสุริยาทิพย์ มีเรื่องสร้างโลก แสดง
พงศาวดารกษัตริย์สุริยวงศ์และจันทรวงศ์โดยย่อมาจนถึงพระกฤษณะ มีเรื่องแสดงไกรภูมิ
วินิจฉัยโดยย่อ แล้วแสดงคุณวิเศษของเทวสถานและอารามซึ่งเป็นที่บูชาพระสุริยาทิพย์ พระ
อิศวร และพระชกัณนาด ต่อจากนั้นแสดงตำนานของพระกฤษณะ และในภาคสุดท้ายมีอธิบาย
วิธีโยคะปฏิบัติ

1.1.1.2 พรหมานทปุราณะ แสดงเรื่องกัลป์ต่าง ๆ ปุราณะเรื่องนี้ปัจจุบันหาฉบับที่
สมบูรณ์ไม่ได้ มีเหลืออยู่เป็นตอน ๆ

1.1.1.3 พรหมไวยวรกปุราณะ แสดงเรื่องพระกฤษณะกับนางราชา

1.1.1.4 มารกัณเฑยปุราณะ เรื่องนี้เริ่มค้นคยพระมารกัณเฑยเป็นผู้แสดงนิทาน
แล้วจึงเป็นเรื่งนิทานต่าง ๆ วนกัณเฑยรวฐในพระเวทโลคคอมปฤตหาพระฤษัณเฑยนี้

1.1.1.5 ภวิษปุราณะ เป็นกัรบโหราศาสตร์ แสดงเรื่งการบูชาเทวคทาง ๆ
มีพระอิศวรเป็นต้น

1.1.1.6 วามปุราณะ แสดงเรื่งพระนารายณเฑยการเป็นคนค่อมชานะอสุรช่อพล
คยการยงสามชม

1.1.2 สาคทวิกนิกาย เป็นนิยายที่กล่าวคยของพระวิษณุ ปุราณะนิกายนี้ ได้แก่

1.1.2.1 วิษณุปุราณะ ปุราณะเรื่งนี้แสดงเหตุการณต่าง ๆ ที่เข็นไปแลวใน
วราหคัลป์ มีกัณนานต่าง ๆ แทรกอยู่เป็นอันมาก

1.1.2.2 นารทียปุราณะ เป็นเรื่งที่สอนลัทธิภักคี่ต่อพระนารายณเฑย โดยมีพระ
นารทณเฑยเป็นผู้แสดง

1.1.2.3 ภาควัฒนประทีป เป็นตำนานที่แสดงเรื่องของพระนารายณ์และขอเกี่ยวกับพระนารายณ์

1.1.2.4 คุรุประทีป เป็นตำนานกำเนิดแห่งพระยาคุรุ

1.1.2.5 ปัทมประทีป ประทีปเรื่องนี้กล่าวถึงการสร้างโลก เรื่องเวียงมณเฑียรสวรรค์ และภาค ตอนปลายเรื่องแสดงวิธีโยกปฏิบัติ

1.1.2.6 วราหประทีป เป็นตำนานแสดงเรื่องพระนารายณ์อวตารเป็นวราหะ

1.1.3 ตามาศยนิยาย เป็นนิยายที่กล่าวของพระพิรุณ ประทีปนิยายนี้ ได้แก่

1.1.3.1 ศึกประทีป ประทีปเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของพระพิรุณและการบูชาพระพิรุณ

1.1.3.2 ลิงประทีป เป็นตำนานพิธีบูชาพระพิรุณ และมีตำนานพระพิรุณกรวม

1.1.3.3 ภูมประทีป กล่าวถึงพระนารายณ์อวตารเป็นภูม (เต่า) และมีข้อความที่กล่าวอธิบายลัทธิการบูชาพระพิรุณและนางทศกัณฐิกา

1.1.3.4 มัทศยประทีป กล่าวถึงพระนารายณ์อวตารเป็นมัทศยา มีเรื่องสร้างโลกและไตรภูมิ รวมทั้งตำนานอื่น ๆ

1.1.3.5 สกนทประทีป กล่าวถึงเทวสถานสำหรับพระพิรุณ มีคำอธิบายลัทธิบูชาพระมเหศวร และมีนิทานอุทาหรณ์แสดงผลานิสงส์แห่งการบูชาพระภูมเป็นเจ้าพระองค์หนึ่ง รวมทั้งแสดงตำนานนกรพาราณสี

1.1.3.2 อัคนิประทีป ประทีปเรื่องนี้ขอความเบ็ดเตล็ดที่ได้อาจกัมภีร์เกาอื่น ๆ

1.2 คัมภีร์มหาเวศ

มหาเวศ แปลว่าเรื่องที่ยิ่งใหญ่ เป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาฝ่ายหินยานที่สำคัญมากเล่มหนึ่งในบรรดาคัมภีร์ทางพุทธศาสนา นี้แต่งเป็นภาษาสันสกฤต มหาเวศเป็นคัมภีร์พุทธประวัติฉบับที่เก่าแก่ที่สุด โคลงว่าเป็นวินัยปิฎกแห่งนิยายโลโลกตตราทิน¹ แต่เนื้อความ

เปลี่ยนแปลงแตกต่างจากวันนี้อย่างมาก กล่าวคือข้อความบางตอนมีใจความคล้ายสูตรบาง
สูตรในที่นี้ภายใน และสุดท้ายคือ นอกจากนี่ยังมีหลายเรื่องคล้ายชาดกในภาษาบาลีอีกด้วย

คัมภีร์มหาวัสทีมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตประวัติของพระพุทธเจ้า
ใจความสำคัญอยู่ที่เรื่องอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ซึ่งนำมาสนับสนุนเหตุการณ์ในชีวิตปัจจุบัน
สิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นแนวคิดของนิยายโลโกคครวาทินได้อย่างเด่นชัดคือการพรรณนาบุคลิก
ของพระพุทธเจ้าว่าเป็นมนุษย์พิเศษเหมือนมนุษย์ธรรมดา รวมทั้งมีสภาพเป็นเทวดา ปลอด
จนการพรรณนาเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นไปได้ในลักษณะที่เกินกว่าจะเป็นไปได้โดยธรรมชาติหรือ
ในชีวิตจริง ทั้งนี้แนวคิดของนิยายนี้เห็นในเรื่องการสืบทอดเชื้อสายของพระพุทธเจ้าว่าเคย
เป็นเทวดามาก่อน โดยเหตุนี้เนื้อความในคัมภีร์มหาวัสที จึงเต็มไปด้วยอิทธิบาทวิทยาอยู่
มากมาย

เนื้อความในมหาวัสทีแบ่งเป็น 3 ตอน

ตอนที่หนึ่ง เริ่มกล่าวถึงเรื่องของเมืองนรกและความทุกข์ในนรกที่พระเมณฑลดาบยา
ได้ไปเห็นมา ต่อจากนั้นก็กล่าวถึง จุริยา หรือ จิริยา 4 ประการ³ อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึง
ความเป็นพระพุทธเจ้า และกล่าวถึงพระศากยบุตรคือพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน เมื่อครั้งเสวย
ชาติเป็นพระโพธิสัตว์ รวมทั้งบุคคลอื่นในสมัยพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนในอดีตกาลโกโลโพน และ
แต่ละชาติได้ประพฤติกิริยานี้ และบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุภูมิต่าง ๆ โดยลำดับ จนกระทั่ง
ข้ามภพภูมิที่ 9 ก็ได้รับเขาวราชยาภิเษกจากพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า กัสยป ต่อ
จากนั้นก็อุบัติขึ้นในสวรรค์ชั้นดุสิต

เมื่อกล่าวถึงภูมิต่าง ๆ แล้ว ก็เล่าเรื่องพระพุทธเจ้าที่บังเกิดตั้งแต่เป็นพระโพธิ-
สัตว์ และเรื่องของพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ จากนั้นก็นำเรื่องการบำเพ็ญพุทธกิจของพระโคตม
พุทธเจ้าเข้ามาแทรก โดยเล่าเรื่องการเกิดโรคระบาดในเมืองเวสาลี เมื่อพระพุทธเจ้า
เสด็จไปถึงและแสดงรัตนสูตร โรคก็สงบ แล้วเล่าถึงประวัติพระราชาของพระพุทธเจ้า
โดยเริ่มตั้งแต่กำเนิดของโลก และมนุษย์เริ่มแรกจนมีการเลือกพระมหาสมณัตติราชขึ้นเป็น

กษัตริย์องค์แรก สืบเนื่องมาจนถึงพระราชศกัณษะและโกลิเย อันเป็นพระราชกุศลของ พระพุทธเจ้า

ตอนที่สอง เป็นตอนที่แสดงชีวิตประวัติของเจ้าชายสิทธัตถะอย่างละเอียดโดยเล่าถึง พระโพธิสัตว์ระหว่างประทับอยู่ ณ สวรรคตนั้นอีก และก่อนที่จะจุติจากเทวโลกก็ได้เลือกกาล สถานที่ และกระบวน ก่อจากนั้นก็จุติลงสู่พระครรภ์พระนางสิริมหามายา นอกจากนี้ยังได้ แสดงให้เห็นถึงความคิดว่า พระครรภ์ที่กำเนิดพระพุทธเจ้าคงเป็นพระครรภ์พิเศษ สำหรับผู้จะได้เป็นพระพุทธเจ้าเพียงองค์เดียว ใครจะมาอาศัยเกิดอีกไม่ได้ โดยเหตุนี้เมื่อ เจ้าชายประสูติได้ 7 วัน พระพุทธมารคาก็สิ้นพระชนม์ ต่อจากนั้นก็กล่าวถึง ฤๅษีสัตถะ มา เยี่ยมพระสุโทษณะ และถวายพหุภรณ์แล้วกล่าวถึง เหตุการณ์ที่เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเข้า ฌานที่กฤชกรรมในพิธีแรกนาขวัญ การแสดงวิปสมุ การอภิเษกสมรสกับพระนางโสธรา และกล่าวถึงกัณโฑพระโอรสคือพระราหุลประสูติที่ใดทรงสละโลกียสุขเสด็จออกจากพระบรมมหาราชวังออกบรรพชาแสวงหาพระโพธิญาณ และกล่าวถึงการทำทรงขำมะมารจนกระทั่งบรลุก พระสัมมาสัมโพธิญาณตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นอัสคกัณะ (ต้นโพ)

ตอนสุดท้าย กล่าวถึงความเป็นมาของปฐมเทศนา และเรื่องราวของบรรดาพระ ภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้า ตลอดจนที่มาของบทบัญญัติต่าง ๆ ของสงฆ์ โดยเริ่มกันด้วยการกล่าวถึงพระมหาภิกษุปัญจวัคคีย์ และทรงแสดงโอวาท 3 ข้อ และกล่าวถึงการ บรรพชาของพระสารีบุตร พระเมณฑลียานะ พระนางมหาประชาบดี เจ้าหญิงโสธรา พระราหุล ตลอดจนเจ้าศกัณษะทั้งหลาย รวมทั้งท่านอนุชาติ จนกระทั่งเล่าเรื่องเสด็จไป โปรดพระเจ้าพิมพิสารที่กรุงราชคฤ

เนื้อความของมหาวรรคตอนนี้เกี่ยวเนื่องอย่างใกล้ชิดกับเนื้อความ ที่มีในวินัยปิฎก ของบาลี โดยเฉพาะเรื่องราวที่แสดงที่มาของบทบัญญัติต่าง ๆ ของวินัยสงฆ์ซึ่งมีในมหาวรรค

อนึ่ง ในเนื้อความของคัมภีร์มหาวรรค ปรากฏว่ามีนิทานชาดกแทรกอยู่โดยตลอด

ในบรรดาคัมภีร์พระพุทธรักษาทั้งหลาย พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีนั้นนับเป็นคัมภีร์
เก่าแก่ที่สุด และสมบูรณ์ที่สุด โดยเหตุนี้ คัมภีร์พุทธรักษาเล่มอื่น ๆ ที่ปรากฏชื่อไม่ว่าจะ
เป็นภาษาใด อาจกล่าวได้ว่าคัมภีร์เล่มนั้นแต่งขึ้นภายหลัง และหากมีเนื้อหาหรือเนื้อความ
ไปเหมือน หรือคล้ายกับเนื้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกตอนใดก็ตาม ก็มักจะเชื่อได้ว่าคัมภีร์
เล่มนั้นได้เนื้อความไปจากพระไตรปิฎกโดยไม่มีข้อสงสัย ส่วนที่จะผิดเพี้ยนไปนั้นก็จะเนื่อง
กัวยมีการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสม ฉะนั้น การที่เนื้อหาความในมหาวัสสุ คล้าย
กับเนื้อความในวินัยปิฎก มหาวรรค ก็มักจะเชื่อได้ว่ามหาวัสสุได้เนื้อความมาจากวินัยปิฎก
มหาวรรค⁴ ส่วนที่เนื้อหาแตกต่างออกไปจากความในวินัยปิฎก และไปเหมือนกับพระสูตร
บางสูตรในที่ฌนิกายก็มี มัชฌิมนิกายก็มี และเหมือนกับข้อความในสุตตนปิฎกก็มี เหล่านี้
มหาวัสสุน่าจะได้เค้า และความมาจากส่วนต่าง ๆ ของคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เอ่ยชื่อดังกล่าวนี้

นอกจากนี้อาจกล่าวได้ว่า เนื้อเรื่องในมหาวัสสุจะได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ปุราณะ
เช่นเรื่องราวเกี่ยวกับนรก การสร้างโลก ตลอดจนการแสดงเรื่องราวช่วงที่ คือตระกูล
ของศากยะและโกลิยะ ซึ่งเป็นลักษณะอันเป็นองค์ประกอบของปุราณะ²

ในส่วนที่เห็นนิทานชาดก ปรากฏว่ามีนิทานชาดกในมหาวัสสุเป็นจำนวนมากที่คล้าย
กับชาดกในภาษาบาลี ฉะนั้น อาจเป็นไปได้ว่านิทานชาดกในภาษาบาลีนั้นเป็นต้นเค้าของนิทาน
ชาดกในมหาวัสสุ แต่ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ชาดกบางเรื่องในมหาวัสสุที่ไม่มีปรากฏใน
นิทานชาดกภาษาบาลีเหล่านั้น ได้เค้าเรื่องมาจากที่ใด หรือเป็นนิทานชาดกที่ผูกเรื่องขึ้น
มาเอง

โดยเหตุนี้จึงนับได้ว่า มหาวัสสุเป็นแหล่งรวบรวมเรื่องเก่า ๆ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้า
ยังมีพระชนมชีพอยู่ และสามารถไขสอเทียบกับฉบับภาษาบาลีได้หลายตอน นอกจากนี้คุณค่า
อีกประการหนึ่งของมหาวัสสุก็คือ เป็นแหล่งรวมของนิทานโบราณอีกด้วย

อนึ่ง จากการศึกษาคำวิเคราะห์เนื้อความที่ปรากฏในมหาวัสสุ พบว่ามีแนวคิดของมหายาน
ปรากฏอยู่ด้วย ทั้ง ๆ ที่มหาวัสสุเป็นคัมภีร์ของฝ่ายหินยาน แต่เขาใจว่าคงเป็นระยะแรกเริ่ม

ของแนวคิดนี้ เพราะมีปรากฏเฉพาะแนวคิด ปรัชญา หรือ ทฤษฎี ที่คล้ายคลึงกับมหายาน
 ส่วนนิทาน กำยาน หรือเทพนิยาย ตามลักษณะของมหายาน ยังไม่ปรากฏ วินเทอร์นิทซ์
 () ได้สรุปความเห็นว่า มหาวัตสุ โดยตัวเองแล้วเป็นคัมภีร์ของฝ่าย
 หินยาน แกมลักษณะของมหายานผสมผสานอยู่⁵ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่ามหาวัตสุได้แสดงแนว
 คิดในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างหินยานและมหายาน ดังที่ปู้แซ็ง () กล่าว
 ไว้ว่า "...อาจกล่าวได้ว่ามหาวัตสุเป็นเสมือนสะพานที่เชื่อมต่อระหว่างหินยานและมหายาน"⁶

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า คัมภีร์เล่มนี้อาศัยเนื้อความในพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์ที่เก่า
 เก่าสุดและสมบูรณ์ที่สุดของพระพุทธศาสนา และเนื่องจากคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นหลักฐานที่เชื่อ
 ได้ว่าเกิดขึ้นภายหลังการสังคายนาครั้งแรก เมื่อประมาณ พ.ศ. 100 จึงอาจกำหนด
 สมัยที่แต่งคัมภีร์มหาวัตสุในชั้นแรกนี้ได้ว่า ก่อเกิดหลัง พ.ศ. 100 และโดยที่คัมภีร์ฉบับนี้
 เป็นของนิกายโลโกตทรวาทิน ซึ่งแยกมาจากนิกายมหาสังฆวาทิน ประมาณ พ.ศ. 200⁷
 ฉะนั้นจึงอาจกำหนดลงไปได้ว่า คัมภีร์มหาวัตสุน่าจะแต่งหลัง พ.ศ. 200

อย่างไรก็ดี มีนักปราชญ์ทางวรรณคดีสันสกฤตหลายท่านได้กำหนดอายุของคัมภีร์
 มหาวัตสุโดยอาศัยหลักฐานบางประการในแนวทางในการสันนิษฐาน ดังนี้

อี.เซนารท () ได้แสดงความเห็นว่าคัมภีร์เล่มนี้น่าจะเขียนขึ้น
 ในศตวรรษที่ 4 แห่งคริสตกาล คือราว พ.ศ. 800 โดยอ้างถึงการเอ่ยชื่อราชวงศ์⁸
 ซึ่ง ปู้แซ็ง () และ หรปรัสท กัสตริ¹⁰ ()
) ไม่เห็นด้วยกับความคิดเห็นชอบ

วินเทอร์นิทซ์ ได้สันนิษฐานว่าก่อนกลางของเรื่องเป็นของเดิม น่าจะแต่งในราว
 ศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล และแต่งเพิ่มเติมจนสมบูรณ์ในคริสต์ศตวรรษที่ 4 ทั้งนี้เนื่องจาก
 เนื้อความมีลักษณะแตกต่างกัน¹¹

ส่วน हर ดายัล (Har Dayal) เห็นว่าท้าวศุภชัยภามาสันตฤกษ์มีได้เป็น
ฉบับที่สำเร็จรูปคราวเดียวกัน กับฉบับเก่าแต่ถึงเดิมอาจมีมาตั้งแต่ราวศักราชที่ 3 ก่อน
คริสตกาล และได้มีการแต่งเติมเสริมต่อเรื่อยมาจนเป็นฉบับสมบูรณ์ในปัจจุบัน ซึ่งศักราช
คริสตศักราชที่ 6 - 7¹²

1.3 กัมภีร์อวทาน

อวทานเป็นชื่อเรียกเรื่องราวประเภทหนึ่งในกัมภีร์พุทธศาสนา ที่แต่งเป็นภาษา
สันสกฤต เรื่องราวประเภทนี้โดดเด่น ชัดประวัติกำนาน ที่แสดงเรื่องราวของตัวเอก
ว่าได้กระทำกรรมอันยิ่งใหญ่ นาสรรเสริญ และอวทานนี้ก็เป็นกัมภีร์ของฝ่ายหินยาน อี.
เจ. โทมัส (E.J. Thomas) ได้แสดงความเห็นว่า อวทานเป็นรูปแบบที่แต่งขึ้นตาม
แนวคิดของนิกายสรวาสตีวาทีน¹³ ทั้งนี้เพราะเรื่องในอวทานแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้า
ทรงเป็นมนุษย์สามัญ ผู้ที่ค้ำคองมนุษยธรรมมาตลอดจนบุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงส่งส่วน
ซึ่งได้แก่ภิกษุและบุคคลทั้งหลายที่เป็นมนุษย์โดยธรรมชาติ ลักษณะของพระโพธิสัตว์อย่างที่มี
อยู่มากมายในกัมภีร์ของมหายานนั้น ไม่ปรากฏในอวทานโดยสิ้นเชิง แม้แต่ความคิดที่แพร่
หลายของมหายานที่เกี่ยวกับการรุดพ้นของพระโพธิสัตว์เพื่อการดับทุกข์ของผู้อื่นก็ไม่มีปรากฏ
ในเรื่อง ทั้ง ๆ ที่พระพุทธเจ้าเองซึ่งโดยความเชื่อก็เป็นบุคคลที่ดับเนื่องมาจากพระโพธิสัตว์
อันเป็นแนวคิดของมหายานโดยแท้¹⁴

เนื้อความในอวทานเป็นประเภทชีวิตประวัติกำนาน โดยกล่าวถึงเรื่องราวของ
บุคคลว่าได้กระทำสิ่งอันยิ่งใหญ่ นาสรรเสริญ รวมทั้งเรื่องของพระโพธิสัตว์ที่ยกมามากกว่าเพื่อ
แสดงให้เห็นความคิดเกี่ยวกับกฎแห่งกรรม โดยสั่งสอนให้เห็นผลของการกระทำที่เกี่ยวข้อง
กันอย่างใกล้ชิดระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต กล่าวโดยสรุปก็คือ แสดงผลของกรรม
ที่กรรมอันหนึ่งเชื่อว่าเรื่องราวแต่ละเรื่องนั้น พระพุทธเจ้าเป็นบุรุษนำมัทรีเสนา และ
ในบางโอกาสก็อาจแสดงโดยสาวกที่สำคัญ

ชาวทมิฬจำนวนมากภายใต้ชื่อเรื่องนี้มีข้อความไม่สอดคล้องกันทั้งนี้เนื่องจากมีที่
มาต่างกัน และเข้าใจว่าเรื่องเหล่านี้เดิมคงอยู่กระจัดกระจายในที่ต่าง ๆ และต่อมาได้มีการ
รวบรวมเป็นกลุ่มตามลักษณะและประเภทของเรื่อง บรรดาเรื่องอวทานที่รวบรวม
ไว้ที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายมีหลายเรื่อง เช่น

1.3.1 อวทานพิทกะ เป็นอวทานที่เก่าแก่ที่สุดในบรรดาอวทานทั้งหลาย มี 100 เรื่อง
แบ่งออกเป็น 10 บท ๆ ละ 10 เรื่อง เรื่องในแต่ละบทมีเพียงแก่นเรื่องเดียว เนื้อความ
กล่าวถึงบุคคลระดับต่าง ๆ เช่น กษัตริย์ พ่อค้า เด็กหญิง ฯลฯ จะจะได้เป็น "พุทธ"
ทั้งนี้เป็นไปได้โดยพุทธทำนาย J.S. Speyer สรุปว่ามีที่รวบรวม น่าจะอยู่ในระหว่าง
คริสต์ศตวรรษที่ 1 - 2

1.3.2 กรุณู - ตัก อวทานเล่มนี้มีเรื่องคล้ายกับอวทานพิทกะมาก น่าจะแปลมาจาก
ต้นฉบับเดียวกัน

1.3.3 ทิพยวทาน อวทานเล่มนี้จะใกล้เคียงกับเรื่องอื่นต่อไป

1.3.4 กลุ่มทรมทานมาลา เป็นบทสนทนาระหว่าง อุปลุกต (คือ ทิสส-โมกคัลลี
บุตร) กับพระเจ้าอโศกมหาราช แต่งเป็นกาพย์ประกอบายโลกเป็นจำนวนมาก มีลักษณะ
คล้ายคลึงกับภีร์ปุราณะ

1.3.5 ภูตลุปาวทาน เป็นบทสนทนาระหว่างอุปลุกตกับพระเจ้าอโศกมหาราช มีเนื้อ
ความคล้ายเหตุการณ์ในพระไตรปิฎก

1.3.6 อโศกาวทาน เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงพระราชประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราช
ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จนกระทั่งถึงการเผยแพร่วพุทธศาสนาไปยังดินแดนต่าง ๆ รวมทั้งกล่าว
ถึงบุคคลอื่น ๆ อันเป็นบุคคลสำคัญในพุทธศาสนา อวทานเรื่องนี้ 11 บท

1.3.7 อวทานกัลปตภา อวทานเล่มนี้จะใกล้เคียงกับเรื่องอื่นต่อไป

นอกจากนี้ยังมีชื่อ ลลิตวิสูตร และ ธาตุมถา¹⁵ ของอารยบุคคล เป็นอวทาน
กถา สำหรับธาทุมถามีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า โทธิสิตาวทานมถา

1-4 คัมภีร์ลลิตวิสูตร

ลลิตวิสูตรเป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน¹⁶ แต่งเป็นภาษาสันสกฤตด้วยร้อย
แก้วฉบับภาษา คัมภีร์เล่มนี้เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ไวยาปุลยสูตร หรือมหานิทาน ลลิต
แปลว่า การเล่นสนุก หรือการกรีกา วุสตร แปลว่า กวางขวาง พิสดาร ลลิตวิสูตร
หมายถึงชีวประวัติและงานของพระพุทธเจ้าอย่างพิสดาร

กาลาคัมภีร์เล่มนี้ เป็นเทพประวัติที่แสดงให้เห็นพระพุทธเจ้ามีสภาวะเหนือธรรมดา
วินเทอริช ทั้งข้อสังเกตว่า น่าจะเป็นการแต่งขยายพุทธประวัติแบบพื้นบ้านของนิยาย
สรวาสตีวาทีน ในมีลักษณะเป็นมหายาน กล่าวว่าจะแต่งในราวระหว่าง ค.ศ. 200-600

คัมภีร์ลลิตวิสูตรนี้ไม่ปรากฏว่าเขียนขึ้นเมื่อไร แต่พอมีหลักฐานว่าเขียนขึ้นภายหลัง
เมื่อมีพระพุทธรูปแล้ว กล่าวคือเนื้อความในอชยชาติ 26 ตอนที่ว่าถวายนิสงฆ์พระ-
พุทธชาตทรงมีกำลังมาก เพราะบรรดาพระพุทธรูป ตามหลักฐานพระพุทธรูปมีในโลกเมื่อราว
พุทธศักราชที่ 5-6 จึงกล่าวได้ว่า คัมภีร์ลลิตวิสูตรเขียนขึ้นในราวพุทธศักราชที่ 5-6

คัมภีร์พุทธประวัติเล่มนี้ ตามเนื้อเรื่องอ้างว่าเป็นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่
เทพนาคกษัตริย์ของตนเอง ส่วนผู้นำเรื่องราวนี้มาบอกคือพระอานนท์ เนื้อเรื่องแบ่งออกเป็น
27 บท เรียกว่า "ปวิรรต" หรือ อชยชาติ แต่ละอชยชาติมีเนื้อความไม่เท่ากัน สั้นบ้าง
ยาวบ้าง เนื้อความโดยสรุปมีดังนี้

อชยชาติ 1 เรียกว่านิทานปวิรรต ว่าด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่
คือลลิตวิสูตร นี้ โดยเล่าว่าเทพเจ้ามาทูลขอรองให้พระองค์ทรงแสดงไวปุลยสูตร ซึ่งเรียก
ว่า ลลิตวิสูตร เพื่อให้สัตว์โลกบรรลุความหลุดพ้นและประสพมงคลต่าง ๆ พระพุทธองค์
จึงทรงเล่าเรื่องราว เริ่มต้นทางแก่พระองค์เป็นเทพบุตรสถิตอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต

ต่อจากนั้นก็ดำเนินความถึงการที่ทรงพระเอกสาหัสที่จะเสด็จอุบัติในโลกมนุษย์แล้ว ครั้นเป็นพระพุทธ เมื่อจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จลงมาสู่พระกรรมพระนางมาษา หลังจากที่ได้ประสูติแล้วก็ได้รับการตั้งพระนามว่า สรวารตสิหิ ในขณะนั้นผู้แต่งได้แสดงให้พระพุทธเจ้ามีภาวะเหนือธรรมชาติโดยปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เช่น

เมื่อพระกุมารไปเที่ยวสถาน พอพระกุมารย่างพระบาทเข้าไป เหวงูที่คางอยู่กลมลงหมด

มีคนนำเครื่องประดับไปถวายพระกุมาร พระกุมารแต่งพระองค์ด้วยเครื่องประดับแล้ว เครื่องประดับต่าง ๆ อับหมองไป เพราะพระกายของพระกุมารรุ่งโรจน์กว่า ชัยให้เครื่องประดับอับหมองไป

พระกุมารเสด็จไปโรงเรียนพรหมทายกเล็กตั้งหมื่น พระกุมารบอก ชื่อหนึ่งสี่ชื่อ อาจารย์ที่คามิศรสอน แต่ขอหนึ่งชื่อเท่านั้น อาจารย์ไมรู เล็กตั้งหมื่นเรียนหนึ่งสี่กับอาจารย์โดยการช่วยเหลือของพระกุมาร ก้าวหนึ่งสี่ชื่อที่เล็กอ่านและก้าวออกเสียงเป็นธรรมภาณีและบทปรัชญาไม่หมด

พระกุมารเสด็จเยี่ยมหมู่บ้านชานา ประทับนั่งที่โคนต้นท้าวเขาดังจตุรยาน เงาต้นท้าวไม่ตลอดยี่สิบสามดวงกะวัน พระก็มี 5 คน เหมาะมา ไม่อาจเกาะยานไปได้ ต้องลงพื้นดิน เห็นพระกุมารประทับนั่งอยู่โคนท้าว กางพากันเข้าไปนอนท้าวลงทำอัญชลีกราบ ไหว้พระกุมาร พระบิดากลับไปพบ ก็ทรงอภิเษกพระกุมาร แล้วพระกุมารก็เสด็จกลับเป็นถน

หลังจากที่พระกุมารเสด็จชมอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต 4 คือ เทวดา แปลงกัวเป็นคนแก่ คนเจ็บ คนกาย และบรรพชิต จึงได้เสด็จออกอภิเษกกรรมณ์ และได้บำเพ็ญเพียรจนสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้แสดงธรรมจักรแก่ที่วรวรภัยทั้งห้า

อภินิหารที่ 2 ว่าด้วยทรงพระอุสาหาหะที่จะเสด็จอุบัติในมนุษยโลกแล้วตรัสรู้เป็น
พระพุทธ

อภินิหารที่ 3 ว่าด้วยพระองค์ทรงเลือกตระกูลที่จะเสด็จไปบังเกิดว่าควรจะเกิดใน
ตระกูลไหน พระมารดาพระบิดาเป็นใคร

อภินิหารที่ 4 ว่าด้วยหัวข้อแสงสว่างแห่งธรรมมีอะไรบ้าง ซึ่งทรงแสดงธรรมครั้ง
สุดท้ายขณะที่ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต

อภินิหารที่ 5 ว่าด้วยการจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต

อภินิหารที่ 6 ว่าด้วยเสด็จลงสู่พระครรภ์พระนางมายาประทับอยู่ในวิมานแก้วใน
พระครรภ์พระมารดา

อภินิหารที่ 7 ว่าด้วยทรงสมภพที่ป่าลุมพินีโตกนมะเทอ เมื่อเจริญเสด็จเข้าสู่พระ
นครแล้ว ใ้รับการก้มพระนามว่า สวรรุณสิทธ และหลังประสูติแล้วได้ 7 วันพระนาง
มายาดังกล่าวจะอดิคมหาอุกนิรันดรทัตย์เป็นหลานชายเข้าไปเยี่ยม เมื่อตรวจพิจารณาลักษณะ
พระกุมารแล้ว พยากรณ์ว่า พระกุมารจะได้เป็นพระราชาจักรพรรดิ หรือไม่ก็จะโคตรัสรู้
เป็นพระพุทธเจ้า เอกอัครประเสริฐเลิศในมนุษยโลกและเทวโลก

อภินิหารที่ 8 ว่าด้วยการนำพระกุมารไปแหวนสถาน พอพระกุมารย่างพระบาทเข้า
ไป เหวรูปที่ตั้งอยู่กลดลงหมด

อภินิหารที่ 9 ว่าด้วยเครื่องประดับ มีคนนำเครื่องประดับไปถวายพระกุมาร พระ
กุมารแต่งพระองค์ด้วยเครื่องประดับแล้ว เครื่องประดับต่าง ๆ อันหมองไป เพราะพระ
กายของพระกุมารรุ่งโรจน์กว่า ชัมให้เครื่องประดับอันหมองไป

อภินิหารที่ 10 ว่าด้วยพระกุมารเสด็จไปโรงเรียนพร้อมด้วยเด็กจำนวนหนึ่ง พระ
กุมารบอกข้อหนังสือให้อาจารย์ชวีทวามิตรสอน แต่ข้อหนังสือเหล่านั้น อาจารย์ไม่รู้ เด็ก

เรียนหนังสือกับอาจารย์โดยการช่วยเหลือของพระกุมาร ก้าวหนังสือที่เค็กอ่านแต่ละตัวออกเสียงเป็นธรรมภาณีและบทปรัชญาไปหมด

อริยาบทที่ 11 ว่าด้วยพระกุมารเสด็จเยี่ยมบิดาที่บ้านชวานา ประทับนั่งที่โคนต้นท้าวเข้าถึงจตุรชยาน เจาต้นท้าวไม่กลอยไปตามดวงตะวัน พระฤๅษี 5 คนเหาะมา ไม่อาจเหาะผ่านไปได้ ท้องลงพื้นดิน เห็นพระกุมารประทับนั่งอยู่โคนท้าว กางพากันเข้าไป รอมัก้วงทำอัญชลีกราบไหว้พระกุมาร พระบิดาตามไปพบ ก็ทรงอภิวัตพระกุมาร แล้วพระกุมารก็เสด็จกลับ

อริยาบทที่ 12 ว่าด้วยทรงแสดงศิลป และได้รับการอภิเษกพระนางโกปาเป็นอัครมเหสี

อริยาบทที่ 13 ว่าด้วยการเคื่อน คือพระพุทธรูป 10 ทิศและเทพทั้งหลาย เคื่อนพระกุมารให้ออกมหาภิเนษกรมณ์โดยแทรกคำเคื่อนมาในเสียงดนตรี

อริยาบทที่ 14 ว่าด้วยความเป็น พระกุมารได้รับคำเคื่อนจากเวทกาเหมือนเฉลิมเป็น จึงทรงเล่าให้พระบิดาฟัง พระบิดาทรงเห็นเหมือนกัน ก็เห็นว่าพระกุมารทรงบรรพชา และพระบิดาทรงจัดการป้องกันมิให้พระกุมารเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ พระกุมารเสด็จชมอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต 4 คือเทวคาแปลงตัวเป็น คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต

อริยาบทที่ 15 ว่าด้วยพระกุมารเสด็จออกอภิเนษกรมณ์

อริยาบทที่ 16 ว่าด้วยเมื่อทรงบรรพชาแล้วเสด็จเข้าไปหา อารามะ กาลาปะ ทรงศึกษาธรรมจนจบ ไม่สมพระประสงค์ เสด็จออกจากสำนักนั้น เสด็จไปนครราชคฤห์พบกับพระราชามหิษัสาร์ พระราชามหิษัสาร์แบ่งสมบัติถวาย พระองค์ไม่ยอมรับ ทรงยืนยันว่าจะแสวงหากุศลธรรมของบรรพชิต พระราชามหิษัสาร์ทูลขอรองว่าถ้าพระองค์ประสบกุศลธรรมของบรรพชิตแล้ว ขอให้แสดงให้มีส่วนบาง

อรรถาธิบายที่ 17 ว่าด้วยทรงประพาศิษุขจรรยา คือประพาศิษุขจรมานพระองค์ก่อนหน้า
โดยยาก และก่อนทรงประพาศิษุขจรรยาไปหาความเป็นชื่อ รุทระ รามบุตร ทรงศึกษาสมาบัติ
ไว้มหาญาณ สันนิษฐานนะ เมื่อทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางกรรม จึงเสด็จออกจากสำนักรุทระ
รามบุตร และก่อนนี้พระภิกษุวรรณดิย 5 รูป ผู้เป็นศิษย์ของรุทระ รามบุตร เห็นพระ
องค์ออกจากสำนักอาจารย์ก็ปลุกตัวจากอาจารย์ติดตามพระองค์ไป โดยคิดว่า พระองค์
ตรัสแล้วตนจะได้อะไรจึงพร้อมใจกันติดตามด้วยความศรัทธา ต่อมา พระองค์ทอดอาหาร ถัดลงมา
ในที่เรียกว่า ขุขจรรยา คือประพาศิษุขจรนอันยากที่จะทำได้

อรรถาธิบายที่ 18 ว่าด้วยเสด็จแม่น้ำวิญญาแล้วเริ่มเสวยอาหาร ภิกษุวรรณดิยเห็น
พระองค์คลายความเพียรจึงละจากและไปบังนกรพาราณสี

อรรถาธิบายที่ 19 ว่าด้วยเสด็จสู่ทงไม้โพธิ ทรงรับหญ้าหอมจากคนเกี่ยวหญ้าชื่อ
สวัสติกะ ทรงนำไปปลูกโคนโพธิแล้วประทับนั่งบนนั้น

อรรถาธิบายที่ 20 ว่าด้วยวิมานที่ทงไม้โพธิ

อรรถาธิบายที่ 21 ว่าด้วยการรังควานของมาร

อรรถาธิบายที่ 22 ว่าด้วยกรรมกรรมเป็นพระพุทธรูป

อรรถาธิบายที่ 23 ว่าด้วยเทวคาสรรเสริญพระพุทธรูป

อรรถาธิบายที่ 24 ว่าด้วยพอดกา 2 คนคือ กระจับปี่ กับ ภาลลิกะ สมพระพุทธรูป
แล้วถวายข้าวแก้วกุน้ำผึ้งกับอบยถัน และมหาพรตทั้ง 4 ถวายบาตรแก่พระพุทธรูปเพื่อให้
ทรงรับไทยธรรม

อรรถาธิบายที่ 25 ว่าด้วยมหาพรตทั้งสี่ทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม

อรรถาธิบายที่ 26 ว่าด้วยการแสดงธรรมจักรแก่ภิกษุทั้งห้า

อรรถาธิบายที่ 27 ว่าด้วยอนิสงส์แห่งพระกัมภีร์ลลิตวิสูตร

คัมภีร์ลิลิตวิสูตรเป็นต้นเค้าของวรรณกรรมพุทธประวัติที่แต่งขึ้นในเวลาต่อมา กล่าวคือ ในราวพุทธศตวรรษที่ 6 อศกโฆษ ภิกษุชฎิภิกษุทายานได้นำเนื้อเรื่องจากคัมภีร์เดิมนี้มาแต่งเป็นฉันท เรียกว่า "พุทธประวัติ"¹⁷ และเซอร์ เจคควิน ดาโบลก ได้นำบทร้อยกรองภาษาอังกฤษ ชื่อว่า "Light of Asia"¹⁸ ก็ได้นำเนื้อความตามเรื่องในคัมภีร์นี้ ส่วนทางด้านศิลปะ ภาพสลักนูนต่ำแสดงเรื่องพุทธประวัติที่ประดับรายรอบมหาสถูปโบโร นูร์ ในชวา ก็อาศัยเรื่องราวในคัมภีร์ลิลิตวิสูตรทั้งสิ้น

คัมภีร์ลิลิตวิสูตรแปลเป็นภาษาต่าง ๆ หลายภาษา เช่น จีน ทิเบต ฝรั่งเศส เป็นต้น ส่วนที่แปลเป็นภาษาไทยนั้น ครั้งแรกพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) ได้แปลไว้ 2 อังชาด คืออังกชาดที่ 1 และที่ 2 ต่อมาพระพิณิจวรรณาการ (แสง สาลิกุล) แปลตั้งแต่อังกชาดที่ 1 ถึง 7 พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2476 และเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2509 กศสจจรายแสง มณีบุตร ได้แปลเป็นครั้งที่ 3 แปลจบบริบูรณ์ตั้ง 27 อังชาด เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2510

1.5 นิทานถก

นิทานถกเป็นคัมภีร์พุทธประวัติที่เป็นภาษามาลี คัมภีร์เรื่องนี้เป็นบทนำของอรรถถกถกชาดก ผู้แต่งไม่บอกว่าเป็นใคร แต่กล่าวว่าได้รับคำบอกให้แต่งอรรถถกถกชาดกจากภิกษุ 3 รูป คือ พระอภักตัสสี พระพุทธฉิมิตะ และพระพุทธทေး

นิทานถก เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ แต่ทรงบำเพ็ญบารมีแต่ก่อนกาล จนกระทั่งโคจรสู่วัยพระพุทธเจ้าแล้วเสด็จประทับ ณ นิคมชนบทราชธานีนั้น ๆ ประทานธรรมเทศนาและทรงบัญญัติพระวินัยประคิบฐานพระภิกษุไว้เป็นหลักในการประพฤติพรหมจรรย์ ครบถ้วนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน แบ่งออกเป็น 3 ตอน เรียกว่าตามลักษณะของเรื่องราวดังนี้

(๗) ทุเรณิทาน เริ่มแรกเคยเล่าประวัติของพรหมมดชื่อสุเมธ ว่าเกิดในตระกูล
มั่งคั่งในอมราวตীনคร บิดามารคาคาดันชีพแก่สุเมธยังเยาว์วัย สุเมธได้ศึกษาจบไตรเพท
ต่อมาเกิดเบื่อหน่ายจึงตั้งพระทัยสมมติออกมาชเป็นฤๅษีแสวงหาความหลุดพ้น โดยเดินทางไป
ยังภูเขาคิมาลัย เพื่อบำเพ็ญตบาศ ไม่นานก็บรรลุอภิญญา 5¹⁹

ในครั้งนั้น พระที่นั่งกรเสด็จมาถึงเมืองวิมละประทับอยู่ที่สถูปสถูปวิหาร สุเมธ
คาบศพรพวาคนทั้งหลายกำลังแสวงหาทางให้เป็นรมณีสถานเพื่อรับเสด็จพระพุทธเจ้า สุเมธ
ได้รวมทำทวย เมื่อได้เห็นรูปโฉมอันงดงามของพระพุทธเจ้า สุเมธถึงองค์การอภิญญา
จึงทอกลองเพื่อโกลนถมในที่ซึ่งสร้างทางไม่เสร็จเพื่อเป็นสะพานให้พระพุทธเจ้าพร้อมทวย
พระอรหันตสาวกเหยียบข้ามไป ขณะที่ทอกลองอยู่นั้นปรากฏจะเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อช่วย
เคลื่อนสรพสัตว์ ไทพนจากสงสาร พระที่นั่งกรพระพุทธเจ้าทอกลองพระเนตรเห็นจึงทรงพยากรณ์ว่า
ความสผู้จะไคเป็นพระพุทธเจ้าหลังจากนี้ไปอีกหลายแสนกัลป์ และทรงแสดงรายละเอียด
เกี่ยวกับที่สุเมธจะไปเกิดที่ไหน ตรีสร้อย่างไร ไกรเป็นอัครสาวก และตรีศควว่าคาบส
ผู้เป็น "พุทธพี่ชางกูร" คือทอเนื้อเชื้อไขของพระพุทธเจ้า สุเมธคาบสภทรมทวย
อภิญญาของตนว่า ตนจะตองบำเพ็ญบารมี 10 ประการตามเยี่ยงอย่างพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย
จึงจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าไค

เวลาล่วงมาอีกชานาน พระโกณฑัญญะพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกและประทับอยู่
ที่รัมมวตীনคร พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าวิชิทาวจักรพรรดิ ไคบำรุงพระพุทธ
เจ้าและพระสงฆ์เป็นจำนวนมาก เมื่อได้รับพยากรณ์จากไคเป็นพระพุทธเจ้าไคเสด็จออก
บวชเป็นภิกษุ เป็นผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ไคสมาบัติ 8²⁰ และอภิญญา 5 เมื่อสิ้นอายุ
ไคไปเกิดในพรหมโลก

พระโพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์โดยนัยนี้จากพระพุทธเจ้า 21 พระองค์²¹ จนถึงพระ
กัศสพพระพุทธเจ้าเป็นองค์สุดท้าย ทุเรณิทานจบลงด้วยชากตถาง ๆ ที่แสดงการบำเพ็ญบารมี
10 ประการของพระโพธิสัตว์

(2) อวัญเรนินทาน เริ่มตั้งแต่พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นดุสิต พระองค์ได้รับเชิญจากเทวดาทั้งหลายให้จุติลงมาเกิดในมนุษยโลก เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ทรงรับแ้วทรงเลือกรูณะ 5 คือ กาล สถานที่ ตระกูล มารดา และกำหนดอายุ เนื้อความถึงเหตุจุติจากเทวโลกจนถึงตรัสรู้มีใจความเหมือนกันที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวิคัลป์ และคัมภีร์วลิตวิคัลป์

(3) สันติเกนิทาน เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุกตึสุภายาในกณัศคตละ (กณัศโพ) เป็นเวลา 7 วันหลังจากตรัสรู้ จากนั้นก็ทรงรับอาหารบิณฑบาตจากคปัสสะและภัลลิกะ แล้วประทานพระเกศาธาตุให้คนทั้งสองนำไปบรรจุในพระสถูป ต่อจากนั้นเสด็จไปยังกรุงพาราณสี ทรงแสดงธรรมจักรกับปวัคคตศูทรและอนัถกัลกขณตศูทร แก่ภิกษุผู้มีวิคัลป์ ทรงแสดงธรรมโปรดพระยสะและสหาย และในพรรษาแรกกัลกเถลานั้น แล้วส่งไปประกาศพระศาสนา พระพุทธเจ้าเองได้เสด็จไปยังกัณคคอรุเวลา ไท่ทรมาณชฎิลกัศสพสามพี่น้อง แล้วทรงแสดงอาทิกตปริยายศูทร

พระเจ้าสุทโธทนะทรงอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จไปยังกรุงมิถิพัศคั เมื่อเสด็จไปแล้วพระพุทธองค์ทรงทรมานเจ้าศากยะด้วยปาฏิหาริย์หลายประการ รุงเขาเสด็จเข้าไป บิณฑบาตรอบพระนคร พระเจ้าสุทโธทนะทรงพยายามตามปรามมิให้พระพุทธเจ้าเที่ยวบิณฑบาต ก็ไม่สำเร็จ ฝ่ายเจ้าหญิงยโสธราคงอยู่ในห้องบรรทมมิได้เสด็จมาเฝ้าพระพุทธองค์ พระพุทธองค์จึงพร้อมด้วยสาวก 4 รูปได้เสด็จไปที่เจ้าหญิง พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงเล้าถ่วงการเสียสละทาง ๆ ของเจ้าหญิงที่ทรงกระทำเพื่อพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าจึงตรัสเทศน์จันท์-กัณรีชาถก ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าได้ประทานบรรพชาอุปสมบทแก่พระเนมิสะและพระราหุ

ในตอนท้ายของสันติเกนิทาน ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงผนวชบิณฑิกะ ครั้นอยู่ที่กรุงราชคฤห์ อนาคตบิณฑิกะ ได้ทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จไปยังกรุงสัวักถิและโคศรวางเขตวนารามถวายเป็น และนางวิสาขาได้สร้างบุพพารามถวายเป็น สันติเกนิทานจบลงครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู ณ กรุงสัวักถิ

จดหมายเหตุวารรถศึกของพระวักขัณเฑาะฐในประเศไทย มีหลายเล่ม ทั้งที่แต่ง
เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย ถึงจะได้อ่านต่อไป

1.6 จามเทวีวงศ์

หนังสือจามเทวีวงศ์ หรือพงศาวดารเมืองทริภุญไชย เป็นเรื่องที่ว่าด้วยประวัติ
พระศาสนาในมณฑลพายัพ การสร้างนครทริภุญไชยและเมืองลำปาง กล่าวถึงลำดับวงศ์ของ
นางจามเทวีที่ครองนครทริภุญไชย ตลอดจนการสร้างวัด บรรจุพระธาตุ

พงศาวดารเรื่องนี้แบ่งเป็น 15 ปรีเฉต ผู้แต่งได้แก่พระโพธิรังษี ฤทธิษาลานนา
ถึงปรากฏชื่อในตอนท้ายเกือบทุกปรีเฉตว่า "อันพระมหาเถรมีนามว่าโพธิรังษี ได้แต่งตาม
คำมหาจารึก"

เนื้อเรื่องมีดังนี้

ปรีเฉตที่ 1 เป็นคาถานมัสการและกล่าวถึงพระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ที่ประดิษฐาน
พระศรีรัตนแก้วเพกาเมงกั โดยทรงกำหนดสถานที่และตรีศกแก้วเมงกัถึงเหตุการณ์ และ
พระบรมสารีริกธาตุที่จะบังเกิดขึ้น

ปรีเฉตที่ 2 และ 3 กล่าวถึงอุภิกพระฤษี 4 องค์ ชื่อ พระवासเทพ พระ-
พรหมมิตี พระสัชชนาไลย และพระสุกกทันถ์ จนถึงพระवासเทพฤษีสั่งสร้างมณฑลสังฆนคร สร้าง
ปวิมนคร อวิหุณครและรัมมนคร พระฤษีทั้งสองค่างก็มีมหิทธิฤทธิ์

พระฤษีสกทันถ์ของนางจามเทวีราชธิดา พระเจ้าตะไว้ปกครองทริภุญไชย หลัง
จากที่ไต่ปรีภษากับพระवासเทพแล้ว

ปรีเฉตที่ 4 ตอนปลาย และปรีเฉตที่ 5, 6 ฉบับเดิมชาคณูจักพิมพ์ ใ้สนใจความ
ในชั้นกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งกรมศิลป์กรให้ ร.ค.ท.แสง มนวิหุร แปลมาพิมพ์แทรกไว้แทน เป็น
เรื่องความบังเกิดขึ้นของทริภุญไชย จนถึงพระเจ้ามัลลขราชมารบทริภุญไชย

ปริเฉทที่ 7 ถึง ปริเฉทที่ 11 ว่าด้วยสงครามพระเจ้ามัทนยศ (โอรสองค์ใหญ่
ของพระนางจามเทวีกับพระเจ้ามลิขราช ปรากฏว่าฝ่ายพระเจ้ามัทนยศ ซึ่งจัดโยธาเรียบ
รอยค้ำพิชารบุกกาะทะเล โดดถวนกว่า เป็นฝ่ายมีชัย พระเจ้ามัทนยศได้ครองทริภูไชย
จากนั้นพระเจ้ามัทนยศและพระเจ้านันทยศได้อภิเษกสมรสกับธิดาทั้งสองของพระเจ้ามลิขราช

ต่อมาพระเจ้านันทยศ โอรสองค์ที่ 2 ของพระนางจามเทวี ได้ขออนุญาตพระมารดา
และพระเชษฐาไปสร้างเมืองใหม่ในหว่างเขาเขลางคบรรพต เมืองนี้ชื่อ เขลางนคร การ
สร้างเมืองเขลางนครได้กล่าวไว้ดังนี้

เมื่อพระนางจามเทวีเสด็จเยี่ยมพระเจ้านันทยศ ณ เขลางนคร พระเจ้านันทยศ
ได้ทูลถวายราชสมบัติเป็นการสนองพระคุณ พระพรหมฤาษีจึงสร้างนครใหม่ กานทกัมภินทีถ์
และปัจฉิมทีถ์ ของเขลางนคร ให้เป็นที่ประทับพระเจ้านันทยศ เนื่องจากเป็นเมืองอยู่ใน
เนินอันน้อยลงมาตามแนวเนินเขา กนทั้งหลายจึงเรียกพระนครนี้ว่า อาคัมพางนคร (ต่อมา
เรียกสั้น ๆ ว่าเสียงพยางค์หน้ากร่อนไปเหลือแต่คัมพางนคร และกลายเสียงเป็น ลำปาง หรือ
นครลำปางในปัจจุบัน)

พระนางจามเทวีสิ้นพระชนม์ หลังจากกลับมาทริภูไชยได้ 8 วัน พระเจ้ามัทนยศ
ได้ทำพิธีถวายพระเพลิงและสร้างเจดีย์ เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิธาตุชื่อว่า สุวรรตังโกฏ
เจดีย์

ปริเฉทที่ 12 จบ ว่าด้วยลำดับกษัตริย์ 28 องค์ ตั้งแต่พระเจ้ามัทนยศสิ้น
พระชนม์ โอรสชื่อ พระเจ้ากัญญวราช กษัตริย์อื่น ๆ เช่นพระเตารุณราช พระเจ้า
สุวรรณภูษราช พระเจ้าสังฆราช ฯลฯ จนกระทั่งถึงรัชสมัยของพระเจ้าอาทิตย์ราช
กษัตริย์องค์ที่ 29 ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่เข้มแข็งมีความสามารถ มีการทำเจดีย์และขุดสระแข่งกับ
พระเจ้าละโว้ และเกิดสงครามกับพระเจ้าละโว้ พระเจ้าละโว้พยายามคว่ำประการทาง ๆ
ที่จะตีทริภูไชยให้ได้แต่ไม่สำเร็จ เพราะพระเจ้าอาทิตย์ราชได้ทำพิธีบูชาดวงสวรรค์
อารักษ์ ให้ช่วยปกป้องรักษามานเมือง

อยู่มากมายหนึ่ง พระเจ้าอาทิตย์ราชพบพระบรมสารีริกธาตุ หลังจากที่เสด็จไปถวาย
พระมิ่งตนเบา ณ ที่แห่งหนึ่งซึ่งมีกาขาวจับเฝ้าอยู่ ภาพพยายามที่จะหลอกลวงไม่ให้พระเจ้าอาทิตย์
ราชถวายพระมิ่งตนเบา ณ ที่นั้น กวดยการถ่ายของจระใสพระโอบนผู้พระเจ้าอาทิตย์ราชบาง
จิกที่บาง พระเจ้าอาทิตย์ราชสงสัยโปรดให้เลี้ยงเด็กทารกช่างทรงการณเด็กโคธูภาษากา
แล้วให้เด็กโคธูภาษา กามอกให้ทราบว่าเป็นที่ประคิบฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระ
เจ้าอาทิตย์ราชทรงโสมนัสยินดีใหม่การบูชาพระสารีริกธาตุด้วยเครื่องสักการบูชา และอบที่
บรรจุน้ำพระธาตุที่สำแดงปาฏิหาริย์ลงขึ้นมา ให้คนทั้งหลายได้บูชา แล้วจึงจมหายไปในแผ่นดิน
อีก จบเรื่องจามเทวีวงศ์เพียงเท่านี้

จามเทวีวงศ์ เป็นเรื่องทำนองพงศาวดาร แต่เขียนให้มีอิทธิปาฏิหาริย์ เพื่อให้
คนที่ได้อ่านได้ฟังเกิดความเลื่อมใส นับว่าผู้แต่งคือพระโพธิรังษี มีความสามารถในการนำ
เอาเรื่องประวัติศาสตร์มาสัมพันธ์กับพระพุทธรูปได้เป็นอย่างดีแม้จะเป็นประวัติศาสตร์โดย
เหตุผู้แต่งเป็นพระ ก็ถือโอกาสส่งสอนให้คนทำดีไปด้วย โดยยกเอาเรื่องในพงศาวดาร
เป็นตัวอย่าง เช่น กล่าวถึงพระนางจามเทวีว่าเป็นผู้มีคุณความดี สิ้นพระชนม์แล้วก็เสด็จ
สู่เทวโลก กษัตริย์ทั้งหลายที่ครองต่อจากพระเจ้ามณฑลยศก็เช่นกัน องค์ไหนประพฤติพระองค์
ก็อยู่ในศีลธรรม มีความเลื่อมใสในศาสนา มีพระทัยโอบอ้อมอารี ก็ครองราชสมบัตินาน
องค์ไหนครองราชไม่ได้นาน ก็อธิบายว่าเป็นเพราะไม่ศรัทธาเชื่อมั่นต่อคุณธรรม ประพฤติ
ตนเป็นโจรปล้นชาวพระนคร เป็นต้น เป็นตัวอย่างของหลักในพระพุทธรูปที่เชื่อว่า ทำดี
ได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จึงนับได้ว่าหนังสือเรื่องจามเทวีวงศ์ เป็นหนังสือที่ให้คติในทางศาสนา
ก็เล่มหนึ่ง

ศาสนประวัติเล่มนี้ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าแต่งในปีใด ประมาณกันว่าแต่งมานานกว่า
400 ปี ส่วนการแปลเป็นภาษาไทยกระทำกันมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
อยู่หัว กล่าวคือ คณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ได้ให้พระยาปริยัติ-
ธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ) เปรียญ กับพระญาณวิจิตร (สิทธิ โสจนาจานนท์) เปรียญ

ช่วยกันแปลเป็นภาษาไทย โดยพระยาปริยัติธรรมธาดาแปลทั้งแปลปริเฉทที่ 1 จนถึงครึ่งแรก
ของปริเฉทที่ 9 และพระญาณวิจิตรแปลต่อจากนั้นจนจบ ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเลือกถวายให้เจ้าศรารักษ์ พระราชชายาในพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2463 เพื่อเป็นบรรณการ
ในงานศพเจ้าทิพยเนตร อินทวโรรส ชายาของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ อัครเจ้านคร
เชียงใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ 5

1.7 สติงคินทาน

เป็นเรื่องที่กล่าวตำนานพระพุทธรูปสติงค ซึ่งพระพุทธรูปสำคัญ ปิกทอง ปัจจุบัน
ประดิษฐานอยู่ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถาน เรื่องนี้พระโพธิ์รังษี จะแต่งปีใดไม่
ปรากฏหลักฐาน

1.8 ชินกาลมาลีปกรณ์

ตำนานพระพุทธรูปเรื่องนี้ พระรัตนปัญญาเถระ ชาวเมืองเชียงรายซึ่งมาอยู่ที่
หัววัดพระแก้วเมืองเชียงใหม่ แล้วย้ายมาอยู่ที่วัดสุทัศน์เมืองเชียงใหม่ ได้แต่งขึ้นเป็นภาษา
บาลีในรัชสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มมิ่งเมืองเมื่อ พ.ศ. 2060

โดยชื่อเรื่อง หมายความว่า การรวบรวมกาลเวลาแห่งพระศาสนาของพระผู้มี
พระภาคที่สืบเนื่องต่อกันมาเป็นลำดับ เนื้อความเริ่มตั้งแต่กล่าวสรรเสริญพระพุทธ พระ
ธรรม พระสงฆ์ ต่อจากนั้นก็เป็นการอธิบายว่า กาลเวลาที่สืบเนื่องต่อกันมาแห่งพระ
ศาสนาของพระผู้มีพระภาค นั้นตั้งแต่กาลที่พระองค์ทรงปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าเป็นต้น
มา เรียกว่าชินกาล คือกาลแห่งพระดิน หรือพระพุทธเจ้า ผู้ชนะแล้ว และชินกาลนี้มี
หลายอย่าง ท่านผู้รจนาคำกล่าวถึงกาลของพระพุทธเจ้า โดยเรียงเรียงเป็นลำดับอย่างมี
ระเบียบ กล่าวถึงพุทธประวัติไว้อย่างพิสดาร อธิบายถึงพระพุทธเจ้า 3 จำพวก คือ

1. พระโพธิสัตว์สหชาติ
2. พระโพธิสัตว์วชิราชาติ
3. พระโพธิสัตว์ปัญจชาติ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงบำเพ็ญบารมี 4 อสงไขยแสนกัป จึงสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า เป็นพวกปัญจชาติ คือไปเกิดถึงกาลต่าง ๆ เริ่มด้วยจิตอุบายทกาล เป็นกาลที่ถึงความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นในใจเป็นครั้งแรก มโนปณิธานเป็นกาลที่กล่าวถึงความตั้งใจที่จะเป็นพระพุทธ มหานิทาน เป็นกาลที่ทรงเป็นพระโพธิสัตว์และทรงสะสมบารมี

อภินิหารนิทาน เป็นกาลที่ทรงเป็นพระจักรพรรดิ ได้เสด็จทอดพระเนตรพระพุทธเจ้า (องค์ก่อน) ประทับนั่งอยู่ ถัดรัศมีสร้อยพระพุทธรูปประการต่าง ๆ และแสดงความปรารถนาถวายราชาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปว่า "ขอให้อาณาจักรเป็นพระพุทธรูปชื่อว่า โคดม ในอนาคต เหมือนพระพุทธทรงพระนามว่าโคดมในปัจจุบันนี้เถิด"

อุเบกขา นิทาน เป็นกาลที่ทรงได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า (องค์ก่อน) ในกัปต่าง ๆ และกล่าวถึงบรรพบุรุษและเชื้อพระวงศ์ของพระองค์

อภินิหารนิทาน เล่าตั้งแต่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต จนเกิดบุพนิมิต และจุติมาจากสวรรค์ลงสู่พระครรภ์พระนางสิริมหามายา ประสูติได้เจ็ดวันพระนางมหามายา เหวือกทึงคค พระโพธิสัตว์ได้รับขนานพระนามว่าสิทธัตถ (แปลว่าสำเร็จประโยชน์) เมื่อพระชนมายุได้ 16 พรรษา พระราชาบิดาสั่งสร้างปราสาทให้ 3 หัก ให้ประทับในสามฤดู ครั้นพระชนมายุได้ 28 - 29 พรรษา ได้ทอดพระเนตรเห็นคน เกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงทำให้จิตใจเศร้าหมอง และเสด็จออกบรรพชา เมื่อพระชนมายุ 35 พรรษา ก็ตรัสรู้โพธิญาณ

สันติเกณนิทาน เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ก็แสดงเทศนาธรรมจักรกัปปวัตตสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ไปรคชภูมิจึงสามพี่น้อง ทรงอุปสมบทภิกษุเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา แล้วเสด็จไปเมืองกบิลพัสดุ์ แสดงยมกปาฏิหาริย์เสด็จสถานที่ต่าง ๆ รวมทั้งในลังกาทวีปจนกระทั่ง

อัครมหาเสนาบดี คือ พระสารีบุตรปริณิพพาน และพระพุทธองค์ปลงอายุสังขารที่ป่าवालเจดีย์ และตอจากนั้นอีก 3 เดือน ก็เสด็จปรินิพพานในสาลวัน

ตอจากนั้นก็เล่าถึงเรื่องการสังคายนาธรรมวินัยครั้งต่าง ๆ 3 ครั้ง ครั้งที่หนึ่ง หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วได้ประมาณสามเดือน พระเถระจำนวน 500 องค์ เป็นคนว่า พระมหากัสสป พระอุบาลี พระอนนทรพุทธ พระอานนท์ เป็นพระขีณาสพทำสังคายนาคินเวลา 7 เดือนจึงเสร็จ ครั้งที่สองเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ 100 ปี รัชสมัยพระเจ้ากาฬโลภะ มีการสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดทวารวดีการาม เมืองเวลาดลี โดยภิกษุที่ทรงพระไตรปิฎกบรรลุปฏิสัมภิทาทรง 700 องค์ ทำอยู่ 8 เดือน จึงเสร็จ

ครั้งที่สามในรัชสมัยพระเจ้าอโศก พ.ศ. 234 พระโมคคัลลีบุตรกิสเถระเป็นหัวหน้าพระภิกษุทำอยู่ 9 เดือน ชำระมเหินหังบ่วงแห่งพระพุทธศาสนา ได้รับการอุปการะจากพระเจ้าอโศกธรรมราชาทำอยู่ 9 เดือน จึงเสร็จ ตอจากนั้นก็เป็นการเผยแพร่งพุทธศาสนา มีเรื่องพระมหินทเถระ ไปลังกาทวีป มีการเชิญพระมหาโพธิ์พระศาตรากษัตริย์มาลังกา การสร้างเจดีย์และโลหะประสาธ พระพุทธโฆสจารย์ไปลังกาทวีป มีเรื่องการสร้างเมืองทริภุชชัยซึ่งเป็นเมืองที่พระนางจามเทวีและเชื้อสายปกครอง และมีเรื่องราวของพญาเม็งรายและเชื้อสายปกครองเชียงใหม่ และกล่าวถึงการทนบำรุงพุทธศาสนาในแต่ละรัชกาล เช่น เรื่องพระพุทธสิหิงห์ การกอบพระชาติคุตบุปผาราม ในรัชสมัยพระเจ้ากือนา การสร้างพระเจดีย์หลวง ในรัชสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม ประวัติกของพระรัตนปฏิมากรพระแก้วมรกต ซึ่งในรัชกาลพระเจ้าฟ้างุ้ม ได้อัญเชิญจากเชียงใหม่ไปไว้ในเขลางนคร และต่อมาอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่เจดีย์หลวง เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาตร์จวบในรัชกาลพระเจ้าฟ้างุ้มนี้เอง ก็กล่าวถึงพระเจ้าฟ้างุ้มไปรคพระราชนานเพลงพระราชมหารีซึ่งสิ้นพระชนม์ ทรงบำเพ็ญกุศลแล้วไปรคให้ราชทูตเมืองไถ่มีสการพระชาติทริภุชชัย และตรัสสั่งให้เก็บหนังสือสัญญาพระราชไมตรีที่พระเจ้าอริยวิมลปะใช้ให้ราชทูตทนพุทธเชิญมา เพื่อกระชับสัมพันธ์ไมตรีกับพระองค์ไว้ที่เชิงพระมหาชาติทริภุชชัย หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีของพระเจ้าหงสาวดีก็เช่นเดียวกัน ไปรคให้เก็บไว้ที่เชิงพระมหาชาติทริภุชชัย ไปรคให้

บูรณะพระตำหนักหลังเก่า ทรงบริจาคทานมากมาย และสวรรคตเมื่อขึ้น 10 ค่ำ เดือน 3 พระชนมายุได้ 43 ปี พระบุพพราชมารดาทรงก่ใหญ่โตกรองสมบัติต่อมา

ในตอนจบ ท่านผู้รจนาได้บอกเอาไว้ว่า "คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ข้าพเจ้ารจนาเอาไว้เพื่อให้พระพุทธรูปศาสนายิ่งยืนนาน จบบริบูรณ์ เมื่อปีชวศ จุลศักราช 878 ตรงกับพระศกศกปรินิพพานแล้ว 2060 ปี"

ตำนานเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระยาวิเชียรปริชา พระยาพจนานิจิต หลวงอุดมจินดา หลวงราชาภิรมย์ และหลวงธรรมาภิรมย์ แปลเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. 2337 และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พิมพ์แจกเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2451 ในงานพระศพพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช และหม่อมแมน ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยานุพันธ์วงศ์วรเดช

ต่อมาถึงปลายปี พ.ศ. 2473 ถึง พ.ศ. 2474 นายเสวีร พันธวังมี ได้แปลเป็นไทยเป็นครั้งที่สอง และใช้ชื่อว่า ชินกาลมาลี

ราว พ.ศ. 2500 ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ได้แปลเป็นภาษาไทยขึ้นอีกฉบับหนึ่ง และได้เพิ่มเชิงอรรถอธิบายความให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น ในการแปลคราวนี้ผู้แปลใช้ชื่อ ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งตรงตามชื่อเดิมที่ว่า ชินกาลมาลี

หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์นี้แสดงให้เห็นภูมิปัญญาของผู้แต่ง คือ พระรัตนปัญญาว่าแตกฉานในภาษาบาลีมาก ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ได้วิจารณ์ไว้ว่า "ท่านรัตนปัญญา ท่านรจนาชินกาลปกรณ์ไว้เป็นภาษาบาลีเหมือนพระอาจารย์อื่น ๆ ในสมัยนั้นบาง ท่านมีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีพอตัวที่ได้บังจงดลารจนาขึ้นเป็นภาษาบาลีได้ มีฉะนั้นหากผิดพลาดบกพร่องอย่างใด ก็น่าอภัยขออภัยแก่พระอาจารย์เหล่านั้น เห็นได้จากสำนวนความสละสลวยเรียงถ้อยคำ วางรูปประโยคของภาษาบาลีที่ท่านรจนาขึ้นนั้น แม้จะรจนาถ้อยคำที่เรียงคัดถกที่นี้ แตกไม่ต่างกับถ้อยคำสำนวนของพระสิริมังคลาจารย์เลย จะว่าใครดีกว่าใครนั้น ยากที่

จะพิจารณา มีข้อแตกต่างกันอยู่มากในการเรียบเรียง คือ พระสิริมังคลาจารย์ ท่านกล่าวถึงข้อความในคัมภีร์ที่มาของข้อความนั้น ท่านอ้างว่า มาจากคัมภีร์ไหน สุนทรอะไร ว่าอย่างไร แล้วยกข้อความนั้นมาด้วย ทั้งนี้ทำให้ผู้อ่านทราบที่มาของข้อความนั้น ๆ ได้ทุกแห่ง ส่วนพระรัตนปัญญาเถระ ท่านไม่บอกที่มา แต่ท่านจะคัดลอกออกมาทั้งเรื่องหรือบางตอน เช่น เรื่องชาตก หรือเรื่องอดีตพุทธ กับทั้งย่อ คัดเติม ความความประสงค์ของท่านด้วย ผู้อ่านจะทราบดีเองว่า ข้อความนั้นมาจากคัมภีร์ไหน เรื่องไหน เป็นต้น ท่านเองเกี่ยวข้องกับหนังสือไตรภูมิพระร่วงฉบับภาษาไทย ท่านแต่งโคลงกล่าวถึงหลักธรรมต่าง ๆ แค่มิใช่บอกที่มา หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ผู้อ่านจะทราบดีเอง"

1.9 มูลศาสนา

เป็นหนังสือประวัติพระพุทธศาสนาอีกเล่มหนึ่ง ที่มีเนื้อเรื่องกล่าวถึงพระพุทธเจ้าโดยละเอียดตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้าเมื่อแรกปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า จนกระทั่งถึงเรื่องราวการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่พระมหาโมคคัลลบุตรกัสสปเถระ เป็นประธาน ต่อจากนั้นก็กล่าวถึงการสร้างเมืองทริภุชชัย กล่าวถึงลำดับกษัตริย์ของพระนางจามเทวี ซึ่งความคล้ายเรื่องจามเทวีวงศ์ แล้วกล่าวถึงเรื่องการสร้างนครเชียงใหม่และลำดับกษัตริย์ ซึ่งเหมือนกับเรื่องราวในชินกาลมาลีปกรณ์ และในตอนจบก็กล่าวถึงการพยากรณ์ว่าศาสนาพุทธศาสนาจะบริบูรณ์ 5000 ปี แล้วก็อันตรธานไป

เนื้อเรื่องดังนี้

เริ่มตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้าเมื่อแรกปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า ความเป็นมาก่อนภัทรกัลป์ เมื่อพระพุทธเจ้ายังพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ต่อจากนั้นก็ถึงกษัตริย์พรหมทั้งหลายเห็นถอกมังคานเคียวมี 5 ดอก ก็รู้ว่าพระพุทธเจ้ามาบังเกิด 5 พระองค์ แล้วก็กล่าวถึงกำเนิดแห่งโลก 4 ทวีป พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดวงดาวทั้งหลายกล่าวถึงพื้นดินมีกลิ่นหอมหวานไม่ถึงสวรรค์ชั้นพรหม พรหมทั้งหลายจึงพากันลงมาบริโภคดิน ทำให้เสื่อมจากญาณและวิเศษแสงสว่างก็เสื่อมสิ้น ก็ได้ชื่อว่าคน กล่าวถึงความเป็นอย่างนี้ของคนที่เวลานั้นซึ่งคน

หลังมีจำนวนมากขึ้นอยู่กับกลุ่มเป็นก่อน มีประมุขแห่งชุมชนแล้วลำดับราชวงศ์ พระยา
มหาสมบัติ ซึ่งเป็นประมุขเรื่อยมาจนกระทั่งถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นโอรสพระเจ้าสิริสุทโธณะ
กล่าวถึงพระพุทธเจ้า 3 องค์ก่อน คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโคตมกมนพุทธเจ้า พระ
กัสสปพุทธเจ้า จนกระทั่งสมัยพระสมณโคตมโพธิสัตว์ ใ้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์
ก่อน ๆ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์กตมเจกิดลงมาเป็นโอรสพระเจ้าสิริสุทโธณะ ใ้ประทับอยู่ใน
สวรรค์ชั้นกุกุติ เป็นกุกุติเทวราช เกิดโกลาหล 3 ในโลก และเกิดบุพพนิมิต 5 ประการ
แก่กุกุติเทวราช เทวคาทั้งหลายจึงพร้อมใจกันเข้าไปเฝ้าเพื่ออาราธนาใ้ลงมาบังเกิดใน
มนุษยโลก กุกุติเทวราชใ้พิจารณาคุณอาการ 5 คือ กาล เทศ กุล อายุ และนางผู้
จักเป็นมารดา แล้วกุกุติลงมาประสูติเป็นโอรสพระเจ้าสิริสุทโธณะและพระนางสิริมหามายา
ต่อจากนี้ใ้เริ่มพุทธประวัติ

กล่าวถึงวันที่พระองค์ประสูติ มี นางยโสธรา พระอานนท์ นายฉันทมาตย์
กาฬายีอำมาตย์ กัณฐัศูราษ โนมหาโพธิ และขมค้ำทั้ง 4 ก็บังเกิดขึ้นในวันเดียวกัน
นั้น เมื่อพระองค์ประสูติแล้ว ต่อมาใ้รับการถวายพระนามว่า "สิทธัตถะ" พระสิทธัตถะ
อยู่ในชราวาสได้ 29 พระวัสสา ก็ออกผนวชทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ 6 พระวัสสาใ้ใ้ครีสุ
พระสัพพัญญูญาณ ทรงเทศนาโปรดสัตว์ในเมืองทั้งหลายอยู่ 45 พระวัสสาใ้ใ้เสด็จสู่ปรินิพพาน
ในเมืองกุสินารา ต่อจากนี้ใ้อีก 4 เดือน พระมหากัสสปเถระเจ้าทรงเป็นประธานแก่พระ
อรหันต์ทั้งหลาย 500 องค์ ใ้กระทำปฐมสังคายนา กินเวลา 7 เดือนจึงสำเร็จ

ต่อจากนี้ใ้อีก 100 ปี พระมหาสเถระเจ้าเป็นประธาน ใ้มีการสังคายนาครั้งที่ 2
กินเวลา 8 เดือนจึงสำเร็จ ต่อจากนี้ใ้อีก 218 ปี พระมหาโมคคัลลบุตรคัสสเถระ เป็น
ประธานใ้ทำการสังคายนา 9 เดือน จึงสำเร็จ

ต่อจากนี้ใ้กล่าวถึงราชประวัติพระเจ้าอโศกราช และกล่าวถึงพุทธศาสนรุ่งเรือง
ในสมัยเมืองพิง กล่าวถึง ฤๅษี 5 คน คือ วาสุเทวฤๅษีเนรมิตมิลสังกนกร พระยา
กุนาด ฤๅษีสว่างอมรปุณกร วาสุเทวฤๅษีสว่างปุณกร วาสุเทวฤๅษีและสุกทันฤๅษี

สร้างเมืองลพบุรี (ลำพูน) กล่าวถึงพระยาศรีวิชัยที่ครองเมืองละโว้ ราชทูตทูลขอให้ นางจามเทวีราชธิดาพระยาศรีวิชัย ไปครองเมืองลพบุรี ต่อจากนั้นก็กล่าวถึงพระนามจาม เทวียกไพรพลเดินทางและตั้งเมืองตามรายนาม เช่นเมืองพระบาง เมืองคันชึกะ เมือง บรูร์ เมืองบรวง เมืองเทพบุรี เมืองบางพล เมืองราเสียด เมื่อพระนางยกไพรพล มาถึงที่แห่งหนึ่งก็ให้พวกคนรับใช้นำเอาออกจาก และก็เรียกเมืองนั้นว่าเมืองตาก พระนาง ได้ไปอาบน้ำที่คอยแห่งหนึ่ง คอยนั้นกษัตริย์คอยมานาง ฯลฯ จนกระทั่งถึงและครอบครอง เมืองทริภุชชัย ต่อมาพระนางจามเทวีประสูติโอรส 2 องค์ คือเจ้ามหันตยศ และ เจ้า อินทวร (ในจามเทวีวงศ์เรียก อนันตยศ) มีกล่าวถึงพระนางจามเทวีว่าเป็นพระมเหสีมี ทศพิธราชธรรม เป็นคนดี จนกระทั่งชนวิลังคราช เจ้าแห่งลัวะ ขอนางจามเทวีไป เป็นชายา แต่พระนางไม่ตกลง จึงเกิดสงครามกันขึ้น ชนวิลังคราชเป็นฝ่ายแพ พระนาง จามเทวีมอบให้เจ้ามหันตยศครองเมืองทริภุชชัย ส่วนเจ้าอินทวร ได้สร้างเมืองกลางกั นกร นางจามเทวีทิวงศหลังจากเสด็จกลับทริภุชชัยได้ 7 วัน กล่าวถึงพระเจ้ามหันตยศ และกษัตริย์ที่สืบเชื้อสายต่อ ๆ มา เป็นการรำลึกพระราชวงศ์พระนางจามเทวี ต่อจาก นี้ก็กล่าวถึงเกิดโรคระบาดที่เมืองทริภุชชัย ชาวเมืองต้องอพยพไปอยู่สุวรรณนคร เจ้า อภิขยนครครองเมืองทริภุชชัย กล่าวถึงเมืองทริภุชชัยรบกับเมืองละโว้ โดยธรรมบุทศ คือ แข่งขันในทางศาสนา มีการสร้างเจดีย์แข่งกัน พระยาอาทิตย์คราชกับมเหสีสร้างสุวรรณเจดีย์ พระยาศรีวิชัยสร้างพระอัฐารศ

นอกจากเรื่องราวทางทริภุชชัยแล้ว ยังกล่าวถึงพระยาเม็งรายเมืองเชียงรายนาง ว่างเสด็จศึกษาในทริภุชชัย ครั้งพระยาธิบดีครองเมืองทริภุชชัย และพระยาเม็งรายก็ได้ เมืองทริภุชชัย ต่อมาสร้างเมืองเชียงใหม่ และลัวะกับกษัตริย์ราชวงศ์พระเจ้าเม็งราย เหมือนในจินกาลมณีปกรณัม กล่าวถึงการรับเอาลัวะซึ่งกวางศมายังเมืองพัน คือมหาเถร 2 องค์ ไปศึกษายังอยุธยาและกลับมาเมืองพัน ต่อมาสำนักสงฆ์ซึ่งกวางศกับลัวะซึ่งกวางศ พระปิยะที่สี่นำลัวะซึ่งกวางศไปเผยแผ่ในอยุธยา เชียงใหม่รับลัวะซึ่งกวางศในสมัยพระเจ้า กือนา (กือนา)

ต่อจากนั้นก็กล่าวถึงพยากรณ์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าเมื่อสิ้นพุทธกาลว่า
ปี แลก็จะหายไปพร้อมด้วยอัครราชทั้ง 5 คือ อธิคมอัครราช (มรรคและผลหายไป)
ปฏิบัติอัครราช (การปฏิบัติทางศาสนา) บริษัทธิอัครราช (พระไตรปิฎกเสื่อม) สิงค
อัครราช (เพน็กับวชหมคไป) ธาตุอัครราช (พระธาตุพระพุทธเจ้าหายไป) กล่าว
ถึงพระธาตุของพระพุทธเจ้าเมื่อสิ้นพุทธกาลว่า

"ไฟที่พุ่งขึ้นไปเบื้องบน ก่อเทวดาถึงพรหมโลกโพน ครอบจนสี่ริราชจุเข้า
ยังเหลือประมาณ เทาเมล็ดพรหมยักกาคักงั้น"

ในตอนท้ายเรื่องระบุว่าพระพุทธชุกกาม กับพระพุทธญาณเจ้า เป็นผู้แต่งดังนี้

"มูล ศาสตร์านี้ พระพุทธชุกกามกับพระพุทธญาณเจ้า หากจรณาไว้ให้เป็นทีไร
และสักการบูชาแก่นรานรทั้งหลาย ศฤศน์กับวชเจ้าทั้งหลาย จงทรงไว้

ปฏิบัติโตคามทำนองคลองแห่งอริยสัปรีสเจ้าทั้งหลายอันปฏิบัติมาแต่ก่อนก็จะไดยังสุข 3

พระการ มีนิพพานธรรมเจ้าอันเป็นยอดเป็นจอมนั้นเทอญ"

ตำนานศาสนา เรื่องนี้ ไม่ทราบเวลาที่แต่งแน่นอน กรมศิลป์ากรได้แยกความเห็นไว้
เมื่อ พ.ศ. 2482 ว่าอาจเป็นคนเรื่องของหนังสือจามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์
หรืออาจเป็นไปไคว่า ทั้งสามเรื่องคือมูลศาสนา จามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์
อาจได้ข้อความบางตอนมาจากแหล่งเดียวกัน หนังสือมูลศาสนา เป็นหนังสือที่เก็บความ
รู้ประวัติทางพุทธศาสนาจากที่มาหลายก็มีมารวมแต่งไว้โดยพิศดาร รวมทั้งได้แทรก
เรื่องราวทางประวัติศาสตร์กิจการบ้านเมือง และความนิยมไปของประชาชนในแหลม
สุวรรณภูมิ สมัยโบราณด้วย อาจกล่าวได้ว่าเป็นหนังสือคู่มืออีกเล่มหนึ่งสำหรับนักสอบคนควา
ความรู้ทางประวัติศาสตร์แหลมสุวรรณภูมิสมัยโบราณ คู่กับหนังสือจามเทวีวงศ์ ของพระ
โพธิรังสี และชินกาลมาลีปกรณ์ของพระรัตนปัญญา

1.10 สังคีตียงคี

หนังสือสังคีตียงคี เป็นศาสนประวัติที่สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน ครัง
ยังเป็นพระพิไลธรรม แต่งขึ้นเป็นภาษาบาลีเมื่อ พ.ศ. 2332 เพื่อเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในการที่โปรดเกล้าฯ ให้ทำสังคายนาพระไตร
ปิฎก

เนื้อความในหนังสือสังคีตียงคีเป็นเรื่องว่าด้วยการสังคายนาพระธรรมวินัย เริ่ม
เรื่องแตกวังปฐมสังคายนาเมื่อแรกที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน และเรื่องที่พระ
สาวกได้ช่วยกันทำสังคายนาเป็นครั้งที่สองที่สามเป็นลำดับมา จนกระทั่งพระพุทธศาสนาได้
มาประดิษฐานในลังกาและประเทศไทย ได้ทำสังคายนาครั้งหลัง ๆ สืบมา นอกจากนี้ยังมี
เรื่องพระราชพงศาวดารในการที่ท่านบูรุงพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และใน
ประเทศไทยตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีสืบต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่ง
กรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี และได้ทำสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อ พ.ศ. 2331

ศาสนประวัติเล่มนี้ พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) แปลเป็น
ภาษาไทยเมื่อ พ.ศ. 2466

1.11 พระปฐมสมโพธิกถา

พระปฐมสมโพธิกถาเป็นพระพุทธประวัติที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมา
ณูชิทธิโนรส ขณะยังทรงกรมเป็นกรมกรมหมื่นนุชิตีโนรส ทรงเรียบเรียงขึ้นเป็นพระธรรม
เทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่โปรดอาราธนา เมื่อ พ.ศ. 2367
และสำเร็จบริบูรณ์ในปี พ.ศ. 2388

หนังสือพระปฐมสมโพธิกถานี้เดิมเป็นภาษาบาลี ซึ่งเข้าใจว่าสมเด็จพระวันรัต
วัดพระเชตุพน ผู้เป็นอาจารย์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระปรมาณูชิทธิโนรส เป็นผู้แต่งไว้

สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงชำระโดยขยายความเดิมที่ยังงงเขมอยู่ให้พิสดาร
 ด้วยการเก็บหลักฐานจากคัมภีร์อันมาต่อเขา เช่นในบทที่ว่าด้วยพระยสมราช ความเดิมมี
 กล่าวแต่เรื่องทพระยสมราชเท่านั้น ขอความที่ชำระขยายตามคัมภีร์วรรคกาธรรมแสดงถึง
 บุญกรรมของพระยสควย เป็ไหน และตอนอื่นก็ขยายความเช่นเดียวกัน และทรงแปล
 และเรียบเรียงเป็นภาษาไทยเป็นนอย่างพระธรรมเทภนา ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ถึงทกล่าวแล้วข้างน

เนื้อเรื่องในหนังสือพระปฐมสมโพธิกาพรณาประวัติพระพุทเจ้าตั้งแต่ทรงบำเพ็ญ
 บารมีเริ่มต้นมาจนถึง โคตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า แล้วเทศนาสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายจนกระทั่งถึง
 เสด็จดับขันธปรินิพพาน และจบลงด้วยการกล่าวถึงพระศาสนาอันตรธาน เนื้อความแบ่งออก
 เป็นตอน ๆ เรียกว่า ปริจเฉท รวมทั้งสิ้น 29 ปริจเฉท แต่ละปริจเฉทมีเนื้อความโดย
 ยอกดังนี้

ปริจเฉทที่ 1 วิวาหมงคลปริวรรต

ปริจเฉทนี้แสดงเรื่องราววิวาหมงคลในระหว่างพระราชวงศ์เป็นต้นราชวงศ์
 ศกยะและโกลิยะ เนื้อความในปริจเฉทนี้แบ่งได้เป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนต้นพรณาราชวงศ์ศกยะแต่ถึงคำบริพว่าสืบเนื่องมาจากพระเจ้ามหาสมุทรราช
 ญเป็นปฐมกษัตริย์แห่งสังคมมนุษย์ แล้วพรณาคความตึกต่อกันมาจนถึงยุคสร้างเมืองกมิลพัศค
 ในยุคของพระเจ้าโอกกากราช ญเป็นต้นราชวงศ์ และพระเจ้าเชษฐาภินุญใหญ่ซึ่งตั้งอยู่ใน
 ฐานะเป็นพระชนนีของกษัตริย์ญองซึ่งตั้งวงศศกยะนั้น พระนางไถทรงแยกไปตั้งวงศโกลิยะ
 และราชวงศ์ทั้งสองนี้ได้เกี่ยวของกันทางอภิเษกสมรสตลอดมา พรณาคความจนถึงสมัยพระ
 เวสสันดร เมืองกมิลพัศคเปลี่ยนชื่อเป็นกรุงเชตุคร แคว้นศกยะเปลี่ยนเป็นแคว้นสีพี

ตอนกลางพรณาคความตั้งแต่พระชาติ พระนางกัณหา กรองเมืองสืบมาจนถึง
 สมัยพระเจ้าชยเสนะ เมืองเชตุครได้เปลี่ยนชื่อกลับเป็นเมืองกมิลพัศค นับจำนวนกษัตริย์
 ญศคกรองเมืองตั้งแต่พระเจ้าสีหสรวราชญเป็นกษัตริย์อันนับที่ 3 ถอดจากพระชาติ จนถึง
 พระเจ้าชยเสนะ ว่ามีถึง 161,000 พระองค์

ตอนปลายพระมณฑลความตั้งแต่พระเจ้าสีหหนุ โอรสพระเจ้าชนเสนะ โฉกรรณ
 กรุงกนิลพิศค์ มีพระโอรส 3 พระองค์ คือ 1. เจ้าชายสิริสุทโธณะ 2. เจ้าชาย
 สุกโกโธณะ 3. เจ้าชายอมิโกโธณะ และมีพระธิดา 2 พระองค์ คือ 1. พระนางอมิกา
 2. พระนางมมิกา พระเจ้าสีหหนุทรงจัดการสวเจ้าหญิงสิริมหามายา ราชธิดาพระเจ้า
 อัญชนะ ผู้ครองกรุงเวททะ แห่งไกลยงศ์ มาอภิเษกเป็นชายาเจ้าชายสิริสุทโธณะ
 แลแวเวรราชสมบัติให้ครอง พระเจ้าสุทโธณะและพระนางสิริมหามายาได้ครองกรุงกนิ-
 ลพิศค์สืบต่อมา

ปริจเฉทที่ 2 กุสิทปวิวรรต

ในปริจเฉทนี้ พรรณนาถึงพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพุทธการกกรรมในสมัยหนึ่ง
 เป็นพระโอรสตัว นับตั้งแต่เสวยชาติเป็นสุเมธคาบส ในสมัยที่นับต่อหลังแต่ภัทธนี้ไป
 ได้ 91 กัป ในครั้งนี้ พระองค์สามารถจะปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์
 ก็สามารถทำได้ แต่ไม่ยอมปฏิบัติเพื่อกุศลอันเป็นประโยชน์เฉพาะพระองค์ ทรงปรารถนา
 จะนำสัตว์ทั้งหลายให้ล่วงพ้น จึงทรงปรารถนาพุทธภูมิ คือปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ใน
 เฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า พระนามว่าที่มิงกร และได้รับลัทธยาเทกในสำนักของพระ
 พุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งแต่นั้นทรงบำเพ็ญบารมี 30 ทศ มาสิ้นสักการบบริบูรณ์ในพระชาติ
 ที่เป็นพระเวสสันดร เมื่อสิ้นพระชนม์ชีพแล้วจึงเสด็จอุบัติในสวรรค์ชั้นกุสิท ต่อจากนั้น
 เทพยาคก็พร้อมกันไปทูลอาราธนาให้ลงมากุสิท เพื่อก่อสร้างเป็นพระพุทธเจ้าในโลก เมื่อได้
 ทรงพิจารณาปัญจมหาวิโลกนกะทั้ง 5 เห็นครบบริบูรณ์แล้วจึงทรงรับอาราธนาและจุติจาก
 สวรรค์ชั้นกุสิทลงมาถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา พระอัครมเหสี
 พระเจ้าสิริสุทโธณะ ผู้ครองกรุงกนิลพิศค์ แก้วนสักกะ

ปริจเฉทที่ 3 กัพพานิกขมณวิวรรต

ปริจเฉทนี้ แสดงเรื่องราวตอนเสด็จลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางสิริมหา
 มายา ในวันเพ็ญเดือน 8 เมื่อครบ 10 เดือน ถึงวันเพ็ญเดือน 6 พระนางก็ประสูติ

พระราชโอรส ในวันที่พระพุทธองค์ประสูติ มีสหชาติ ที่เกิดพร้อมพระองค์ คือ

1. พระนางสิมพา
2. พระอานนท์
3. นายฉันทามาคย์
4. ม้ากัณฐ์ศิวราช
5. ไมพระมหาโพธิ์
6. ขุมทองทั้งสี่ (สังขนิธิ เอลนิธิ อุบลนิธิ บุณฑริกนิธิ)

ประจําเจดีย์ 4 ลักษณะปริกคาหกปริวรรต

ปริกคาหกนี้ แสดงถึงเรื่องราวก่อนที่พระมหากษัตริย์ของพระราชาจะเสวยราชย์ ถ้าพระกษัตริย์อยู่ในขรรษาจะได้เป็นจักรพรรดิ ถ้าได้ออกบวรพระจะได้เป็นพระพุทธเจ้า มีพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งหมกมุ่นเพ่งหน้าพระกษัตริย์ทางเคียว ก็ออกบวช และบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ที่พราหมณ์ทำนายกันนั้น ก็เพราะพระกษัตริย์ประกอบถวายพระมหาบุรุษ 32 ประการ ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะมงคล

ลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการนั้น คือ

1. ฝ่ายพระบาททั้ง 2 เสมอกัน
2. ฝ่ายพระบาททั้ง 2 มีกึ่งจักรข้างละอันอยู่ท่ามกลางฝ่ายพระบาท และประกอบด้วยรูปมงคล 108 ประการ คือรูปหอก 1 รูปแวนสองพระพักตร์ 1 รูปดอกพุดซ้อน 1 รูปสายสร้อย 1 รูปสังวาล 1 รูปதாகทอง 1 รูปตั้ง 1 รูปมีฉัตรทั้ง 1 รูปปราสาท 1 รูปช่อ 1 รูปเสาศาย 1 รูปเศวตฉัตร 1 รูปพระจันทร์ 1 รูปพิภโบภาด 0 รูปพิภพางนกลึง 1 รูปพิภพาวชิรณี 1 รูปมงกุฎ 1 รูปบาตร 1 รูปพวงคอกมะลิ 1 รูปคอกนิลอุบล 1 รูปคอกอุบลขาว 1 รูปคอกอุบลแดง 1 รูปคอกมังคุด 1 รูปคอกบัวขาว 1 รูปหม้อเต็มควายนํ้า 1 รูปตากเต็มควายนํ้า 1 รูปมหาสมุทรทั้งสี่ 1 รูปเขาจักรวาล 1 รูปป่าหิมพานต์ 1 รูปเขาสีเนรุ 1 รูปพระจันทร์ 1 รูปพระอาทิตย์ 1 รูปหม้อควายนํ้า 1 รูปทิวเขาใหญ่ทั้ง 10 และรูปทิวเขาน้อย 2 พัน 1 รูปบรมจักรพรรดิกับทั้งราชบริวาร 1 รูปสังข์ทักษิณาวรรต 1

รูปสุวรรณบัณฑิต 1 รูปจักรพรรดิ 1 รูปคองกาทังเจ็ด 1 รูปสระใหญ่ทั้งเจ็ด 1 รูปเขาวรรณิณทงเจ็ด 1 รูปพระยาครุฑ 1 รูปจระเข้ 1 รูปธงชัยธงผ้าทั้งสี่ 1 รูปรัตนบัณฑิต 1 รูปแก้ว 1 รูปเขาไกรลาส 1 รูปพระยาราชสีห์ 1 รูปพยัคฆราช 1 รูปช้างเอราวัณ 1 รูปพระยาพลาหก 1 รูปพระยาพาสูกีนาคราช 1 รูปพระยาหงส์ 1 รูปไก่เดือน 1 รูปสุภราช 1 รูปพระยาช้างอุโบสถ 1 รูปพระยาช้างฉัททันต์ 1 รูปมังกรทอง 1 รูปมหาพรหมสี่หน้า 1 รูปเรือนทอง 1 รูปเตาทอง 1 รูปแม่โคกับทั้งบุตร 1 รูปกนิษฐ 1 รูปนางกนิษฐ 1 รูปนกกกระเวก 1 รูปนกกกระเวียน 1 รูปนกกยูง 1 รูปนกกจากพราว 1 รูปนกกพริก 1 รูปฉกามาพรเทวโผกทั้ง 6 ชั้น 1 รูปโสฬสมหาพรหมทั้ง 16 ชั้น 1

3. สันพระบาทยาวสี่แฉง
4. นิ้วพระบาทและนิ้วพระหัตถ์ยาวเรียว
5. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม
6. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายเหมือนตาข่ายนิ้วพระหัตถ์ข้างละ 4 (เว้นนิ้วแม่มือ) ยาวเสมอกัน นิ้วพระบาททั้ง 5 เสมอกัน
7. ขอพระบาททั้งลดย่อยหลังพระบาท เมื่อทรงดำเนินกระดกยทอนบนคางแก้วพระนาภีขึ้นไปไม่หวั่นไหว ไหวเฉพาะพระกายเบื้องต่ำ
8. ทอนพระขนงเรียบร้อยงาม
9. เมื่อยืนทรงพระหัตถ์ทั้งสองเหยียดถึงพระชานุ
10. พระคุษะ (ของลับ) อยู่ในฝัก
11. พระฉวีวรรณเหลืองงามเหมือนสีทอง
12. พระฉวีละเอียดย่นมกลทินมีอาจติทองพระกาย
13. เส้นพระโลมาคำสนธิ และเวียนขวา 3 รอบ
14. พระโลมามีขุมละเส้น
15. ทอนพระกายทรง

16. พระมิ่งสะทษาเจ็ดแห่ง คือหลังพระหัตถ์ทั้ง 2 หลังพระบาททั้ง 2 และพระ
อังก์สาทั้ง 2 กับลำพระศอก 1

17. พระกายสมบูรณ์ทั่วทั้งพระองค์

18. พระมิ่งสะปกพระปฤษฎางค์เสมอ มิได้เห็นพระอริ

19. เมื่อเทียบพระกรทั้ง 2 ข้าง คือขาของพระองค์มีส่วนเท่ากันกับความสูง
ของพระกาย

20. ลำพระศอกกลมงาม

21. มีเส้นสำหรับสารสาหาร แขนขามไปทั่วพระกายถึง 7,000 เส้น

22. พระขนเหมือนคางพญาราชสีห์

23. พระทนต์บน 20 ล่าง 20 เท่ากัน

24. พระทนต์มีระเบียบเรียบร้อยเสมอกันเป็นอันดี

25. พระทนต์สนิทกันเป็นอันดี

26. มีพระเขี้ยวทั้ง 4 ขาวบริสุทธิ์

27. พระชิวหาอ่อนและกว้างยาว

28. มีเสียงไฟเพราะจุกเสียงมหาพรหม

29. กวงพระเนตรดำ กระจบพระเนตรงามเหมือนสีหบัญชรแก้ว

30. กวงพระเนตรทั้งสองมองใส

31. มีพระอุณาโลมระหว่างพระขนง กลางพระนลาฏเวียนเป็นทักษิณาวฏ

และมีพรพรรณ

32. พระนลาฏและพระเศียรสมบูรณ์ งามเหมือนอนันต คือ กระจบทั้ง

ปรีเฉพที่ 5 ราชาภิเษกปริวรรก

ปรีเฉพนี้ แสดงถึงเรื่องราวก่อนที่พราหมณ์ถวายพระนามพระกุมารว่า สิทธิทัถะ

พระกุมารประสูติได้ 7 วัน พระมารดาก็สิ้นพระชนม์

เมื่อพระสิทธิทัถะเจริญวัยได้ 16 พรรษา ได้พระนางพิมพาเป็นชายา

ปริจเฉทที่ 6 มหาภิกขุขณปริวรรต

ปริจเฉทนี้ แสดงถึงเรื่องราวตอนที่พระกุมารสิทธะเสด็จประพาสอุทยานไค้เห็น
เทวทูต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ มีพระทัยเป็นน่ายในฆราวาสวิสัย ถัด
สิ้นพระทัยออกบรรพชา ในวันเพ็ญเดือน 6

ปริจเฉทที่ 7 ทุกรกิริยาปริวรรต

ปริจเฉทนี้ แสดงถึงเรื่องราวตอนที่พระสิทธะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา คือออกอาหาร
อันอัศจรรย์ บัณฑิตสาวะ กกกระหนกถวายพระทนต์ กกพระศาลถวายพระชีวหา จนพระเพโท
ไหลจากพระกัจฉะ ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่ 6 ปี เมื่อเห็นว่าไม่เป็นทางสำเร็จ จึงกลับ
เสวยกระยาหาร บำเพ็ญเพียรทางจิตต่อไป ขณะที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่นั้น มีเบญจ-
วัคคีย์ทั้งห้า คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานาม พระ
อัสสชิ อပ္ภุสากอยู่ เมื่อทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยาแล้ว พระเบญจวัคคีย์ทั้งห้าก็พากันละ
พระองค์เดินทางไปอยู่ ณ ไร่อโศกนวมฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี

ปริจเฉทที่ 8 พุทธชลาปริวรรต

ปริจเฉทนี้ แสดงถึงเรื่องราวตอนที่นางสุชาคานำขามชลาเข้าถวายพระ-
พุทธเจ้า เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าเป็นเทวดา พระพุทธเจ้าเสวยขมชลาแล้วก็นำตาลทอง
ไปดองน้ำ ทรงอธิษฐานว่า ถ้าจะโคตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอให้ตาลนี้ลอย
ทวนน้ำ ถาลทองก็ลอยทวนกระแสน้ำแล้วจมลง พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับที่โกกนมหา-
โพธิ์ บ่ายพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ดำรงพระสติมั่นว่าจะประทับอยู่นมรรคพระโพธิ
ญาณ แม้เลือดเนื้อจะเหือดแห้งไปอย่างไรก็ตาม ถ้าไม่โคตรัสรู้จะไม่ลุกจากที่นี้เป็นอันขาด

ปริจเฉทที่ 9 มารวิชัยปริวรรต

ปริจเฉทนี้ แสดงถึงเรื่องราวที่สาวกิมารได้ทราบมา พระมหาสัตว์จะบรรลुพระ-
สัมมาสัมโพธิญาณ พ้นความครอบงำของคน ก็เกิดพลมารทั้งหลาย ตนเองขึ้นข้างซีก
กิริเมฆล มาจตุรทิศของกั บรรดาเทพทั้งหลายมีความกลัวพญามารก็พากันหนีไปสิ้น

พวกพหลมารพากันจำแลงกายและสำแดงอำนาจขึ้นมาสะพึงกลัว แต่พระพุทธองค์มิได้หวั่นไหว วัสวัตถิมารบังคมให้พระองค์ลุกไปเสวยจากอาสน์ โดยอ้างว่าอาสน์นั้นเป็นของคน แล้วอ้าง พหลมารทั้งหลายเป็นพยาน แล้วสำแดงอำนาจขู่เข็ญต่าง ๆ พระโพธิสัตว์อ้างพระแมชธรณี เป็นพยาน พระนางชรดีก็ปรากฏกายบิคนำในมวยผม (เป็นน้ำซึ่งพระโพธิสัตว์หลังทุกราว ที่ทรงบริจาตกาน) น้ำนั้นก่พหลมาร กระแสน้ำพิศพาพวกมารกระจัดกระจายไปหมด เทพคาพากันชื่นชมยินดี และถวายนามว่า อนันตชินราช

ปริจเฉทที่ 10 อภิสิมโพธิปริวรรต

ปริจเฉทนี้ แสดงถึงเรื่องราวตอนที่ศรีสุร คำเนนความทวนลำคัม คือ ในปฐม ยาม พระพุทธองค์เจริญสมาธิภาวนาถึงซึ่งสมาบัติแปด ระลึกถึงพระชากิเอน มัชฌิมยาม พระพุทธองค์เจริญสมาธิภาวนาถึงซึ่งสมาบัติแปด ระลึกถึงจุกีและอัมภิกงสัตว์ทั้งหลาย มัชฌิมยามพระพุทธองค์เจริญสมาธิภาวนา ไคทิพยจักขุ เห็นแจ่มทั่วไปในคติของสัตว์ต่างๆ มัชฌิมยามทรงพิจารณาพระปฏิจสมุปบาท เวลารุ่งสว่างก็ศรีสุรพระสัมพัญญุตญาณ กับสูญ กิเลสทั้งมวล

ในปริจเฉทนี้กล่าวถึงปรมัตถธรรมทางพุทธศาสนา เป็นข้อธรรมลึกซึ้ง คือ พระ ปฏิจสมุปบาท ได้แก่ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นเป็นลำดับ คือ

อวิชชา	เป็นปัจจัยให้เกิด	สังขาร
สังขาร	"	วิญญาน
วิญญาน	"	นามรูป
นามรูป	"	สภาพขณะ (อายตนะหก มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)
สภาพขณะ	"	ผัสสะ
ผัสสะ	"	เวทนา
เวทนา	"	ตัณหา
ตัณหา	"	อุปทาน

อุปทาน	เป็นมัจฉัยให้เกิด	ภพ
ภพ	"	ชาติ
ชาติ	"	ชรามณะ
ฉะนั้น	ถ้าอวิชชาดับ	สิ่งทั้งหลายก็ดับไถ้หมด

ปริจเฉทที่ 11 โภธิสัพพัญญูปริวรรต

ปริจเฉทนี้ พรรณนาพฤติภิกขุเมื่อบรรลุประสัณสน์โพธิญาณและกล่าวถึง
 สักกมหาสถาน (ที่สำคัญเจ็ดแห่ง) เป็นสิ่งที่พระพุทธรูปประทับเจ็ดแห่ง แห่งละเจ็ด
 วัน สักกมหาสถานนั้น คือ

1. มหาโพธิบัลลังก์ ที่ประทับตรัสรู้
2. อนิมิสเจดีย์ ที่ยื่นทอศพระเนตรโพธิบัลลังก์โดยมีไถ้หลังพระเนตร
3. รัตนจงกรมเจดีย์
4. รัตนฆรเจดีย์ ที่ประทับพิจารณาพระอภิธรรม
5. อชปาลนิกโรธเจดีย์ (ต้นโพธิ์ที่พวกเลี้ยงแพะอาศัย) ประทับเสวย

วิมุกตสูช

6. มุจลินทเจดีย์ (ต้นจิก) ประทับเสวยวิมุกตสูช และพญานาคช้อมุจลินท์
 ขึ้นมาแผ่พวงพันกันแผ่ให้ตกลงมาตกพระพุทธรูปของค
7. ราชาคณเจดีย์ (ไม้เถก) ที่พระอินทร์นำผลส้มทิพย์มาถวายและ
 พานิชสองคน คือ ตปุสสะกับภัลลิกะ นำสัคคูก้อนและสัคคูนงมาถวาย พานิชทั้งสองนี้เป็น
 อุบาสกคนแรกของพระพุทธรักษา

ปริจเฉทที่ 12 พรหมชเนตมปริวรรต

ปริจเฉทนี้แสดงถึง เรื่อง รวาทอนที่พระพุทธรูปได้ตั้งจากมราชายคนพญานั มา
 ประทับ ณ โคนคณอชปาลนิกโรธ ทรงปรวิติกถึงพระธรรมที่พระองค์ได้รู้แจ้งแล้ว ล้วนเป็น
 สิ่งลึกซึ้ง ยากที่มนุษย์ซึ่งอยู่ในราคะ โทสะ โมหะ จะเข้าใจได้ ก็เลยคิดท้อใน
 การที่จะสั่งสอนธรรมแก่มนุษย์โลก ท้าวสัทมบดีพรหมล่วงรู้ในพระปรวิติก ก็ชวนเทพยดามา

เมื่อพระพุทธศาสนามาให้แสดงธรรมไปทั่วโลก และกราบทูลว่าแม้ทั่วโลกจะหนีไปด้วย
ก็ไล่สัจธรรม แดงมีชนบางหมู่ที่ก็ไล่สัจธรรม พอจะรับพระสัทธรรมได้พระพุทธองค์ทรงรับ
อาราธนาของพระพรหม

ปริจฉาที่ 13 ฉิมจักกปรีวรรค

ปริจฉานี้แสดงถึงฉิมจักกปรีวรรค เป็นหลักธรรมอันสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา
พระพุทธเจ้าได้แสดงครั้งแรกวันเพ็ญเดือนเพ็ญแฉกแฉกเบญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุง
พาราณสี

ปริจฉานี้กล่าวความว่า เมื่อพระพุทธองค์รับอาราธนาท้าวสัทัมภ์พรหมแล้ว ก็
ทรงดำริว่าจะตรัสสั่งสอนธรรมแก่ผู้ใดเป็นเบื้องต้น ทรงนึกถึงอาหารคามส และอุทกคามส
แต่พระคาบสั่งสอนถึงมรณภาพเสียก่อนแล้ว ในที่สุดทรงเล็งเห็นว่า ควรแสดงพระธรรม
เทศนาแก่เบญจวัคคีย์ซึ่งเคยมีอุปการะคุณแก่พระองค์

ปริจฉาที่ 14 ยสบรรพชาปรีวรรค

ปริจฉานี้แสดงถึงตอนที่พระองค์ประทับเข้าพระวัสสาอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
ทรงรับเบญจวัคคีย์เข้าเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ได้ตรัสเทศนาโปรดเบญจวัคคีย์ จนบรรลุพระอรหันต์ทุกคน และ
ยังมีผู้ใดมาขอบรรพชาเพิ่มขึ้น และเริ่มมีอุบาสกอุบาสิกาเป็นครั้งแรก คือ

1. พระยส ไถยบรรลุอรหันต์
2. เศรษฐีบิดาพระยส มารดา และภรรยาพระยส เป็นอุบาสก อุบาสิกา
3. พระวิมล พระสุพาทุ พระปุนธิ พระกัมปที เติมเป็นเพื่อนพระยส เมื่อ
พระยสบวชก็ออกบวชตาม ไถยบรรลุอรหันต์
4. สหายพระยสอีก 50 (ไม่ปรากฏนาม) ไถยเทภิกษุ และ บรรลุอรหันต์
รวมพระชีวกาสพ 61 พระองค์

ปริเฉทที่ 15 อรรถเวลkommenปริวรรต

ปริเฉทนี้ แสดงถึงเรื่องราวของพระพุทธองค์เสด็จกลับท่าบลอเรีย และได้
พุทธสาวกเพิ่มขึ้นตามลำดับดังนี้

1. ระหว่างทาง กุมารภักตศิษฐ์ 30 โอรสพระยามหาโกศลมาเที่ยวหาความ
สำราญในป่า ไ้มาพบพระพุทธองค์ ณ รมไม้แห่งหนึ่ง กุมารทั้งสามสิบได้รับบรรพชาเอธิ-
ภิกขุ และไ้ธรรมโดยกรรมคุณของตน แล้วเดินทางไปเผยแพรศาสนา ณ เมืองปาวาย
จึงไ้ชื่อว่า ปาวายภิกขุ

2. พระพุทธองค์ได้เสด็จมาประทับแรม ณ โรงพีชชูลาของอรรถเวลกัสสปฤทธิ
อรรถเวลกัสสปนี้เป็นคนค่อมมีมานะ คิดว่าตนเองมีคุณไ้เกินกว่าพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าดวง
พระระแสดงความกตัญญูของอรรถเวลกัสสป ไ้แสดงปาฏิหาริย์ขมความกระต้างถั่วตัวของอรรถเวลกัสสป
อรรถเวลกัสสปและภิกษุสาวกไ้เข้าบรรพชาในพระพุทธานุชา
นองของอรรถเวลกัสสป คือเทกัสสปกับภิกษุสามร้อย กยาก็สปรกับภิกษุสองร้อยทางมาขอ
บรรพชาหมกด้วยกันทั้งสิ้น

3. พระพุทธองค์ได้เสด็จมาถึงกรุงราชกฤติ ประทับ ณ อุทยานพระเจ้าพิมพิสาร
และพรหมณพหิมมาเฝ้าพระพุทธองค์

ปริเฉทที่ 16 อัครสาวกบรรพชาปริวรรต

ปริเฉทนี้ แสดงถึงพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานซึ่งเป็นสาวกชายชวา

พระสารีบุตรเดิมชื่อ อุกฤษฐุมาร บุตรนางสารีพราหมณี บ้านอุปลิศ พระโมค-
คัลลานเดิมชื่อ โกลิต บุตรนางโมคคัลลพราหมณี บ้านโกลิต ทั้งสองคนอยู่ในสกุลพราหมณ์
อันมีคณมีปริวารคนและห่าวรอย เมื่อเติบโตขึ้นเกิดความเบื่อหน่ายชวาวาสวิสัย คิดแสวงหา
ธรรม แต่เพียงไปศึกษาตามสำนักอาจารย์ต่าง ๆ บ้างเพื่ถนเป็นปริพาชก (นักบวชนอกพระ
พุทธานุชา) ก็ไ้ไ้ธรรมอันบริสุทธิ์ ต่อมาอุปลิศ ปริพาชกมาพบกับพระอัสสิเถระ ซึ่ง
จาริกมายังนครราชกฤติ เมื่อไ้สลับธรรมของพระอัสสิก็เกิดเลื่อมใส จึงกลับไปชวนโกลิต
ปริพาชกตามไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ไ้สลับธรรมเทศนาบรรคอรทัตผลทั้งสองคน

ปรีจเนตที่ 17 กบิลวัตถกนงปวีรบรรท

ปรีจเนตนี้แสดงถึงพระเจ้าสิริสุทโชนะ ทรงทราบว่าพระพุทธองค์ทรงสำเร็จแล้ว ก็รับสั่งให้อำมาตย์ไปทูลอาราธนาพระพุทธองค์มายังกรุงกบิลพัสดุ์ ไททรงใช้อำมาตย์เกานายบวรารเกาหัน ไปยังสำนักพระพุทธองค์รวมเฝ้าครั้ง แต่อำมาตย์และบวรารไปบรรพชากันหมคมิได้ทูลเชิญตามรับสั่ง ต่อมาพระเจ้าสิริสุทโชนะให้อำมาตย์ช้อ กาฬุทายี ผู้รอบรู้สรรพราชกิจและเป็นทีไว้วางใจไปเชิญทูล อำมาตย์กาฬุทายีกับบวรารเดินทางไปถึงเวฬุวนารามแล้ว ไทฟังพระสัทธรรมกถุขบรพชาและบรพชอรหัตผล ต่อมาถึงวันเพ็ญเดือนสี่ พระกาฬุทายีจึงทูลอาราธนาพระพุทธองค์ไปยังกรุงกบิลพัสดุ์

ปรีจเนตที่ 18 พิมพาพิลาปบวรบรรท

ปรีจเนตนี้ แสดงถึงการพรรณนาคความโศกอาศูรของพระนางพิมพา เมื่อทรงทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาพระราชวัง

ปรีจเนตที่ 19 สักยบรพชาปวีรบรรท

ปรีจเนตนี้ แสดงถึงกษัตริย์สักยราช 6 องค์ออกบรพชา คือ กัททิยะ อานนท์ ภูฏ กิมพิละ และเวทัท

สักยราชทั้ง 6 บรพชาแล้ว พระพุทธองค์พาไปยังเมืองโกสัมพี ที่นั่นประชาชนได้ตั้งโกลมาสักการบูชา และไต่ถามเรื่องราวของบรพชาสาวก ยกเว้นพระเวทัท ไม่มีใครถามถึง พระเวทัทเกิดน้อยใจจึงปลัดคนออกจากกระงโกสัมพี เดินทางไปหาพระเจ้าอชุตศัทรู โอรสพระเจ้าพิมพิสาร ณ กรุงราชคฤห์ เกลี้ยกล่อมให้พระเจ้าอชุตศัทรู เลื่อมใส ระหว่างนั้นพระพุทธองค์ได้เสด็จมาประทับ ณ เวฬุวนาราม เมืองราชคฤห์ พระเวทัทได้มาขออนุญาตเป็นนุปลกรวงสงฆ์ แต่พระองค์ไม่ยินยอม พระเวทัทคิดอาฆาตพระพุทธเจ้าแต่ไม่มา

พระเวทัทคำเนีนอุบาย โดยให้พระเจ้าอชุตศัทรูฆ่าพระบิคาเสีย แล้วขึ้นครองราชย์แทน แล้วคบคิดทำลายพระพุทธองค์ด้วยการวาง ๆ เชน ให้นายฆมังฆนุกอยักถึงกลิ้งก้อนหินลงจากเขาจะไต่กับพระพุทธองค์ ปล่อยขางนาพาคิริให้ไปแทง ฆนะพระพุทธองค์

เสด็จไปบิณฑบาต แต่ไม่สำเร็จสักอย่างเดียว คนทั้งหลายเมื่อทราบความชั่วของพระเวทีก็น้อมความเลื่อมใสศรัทธา

ต่อมาพระเวทีกได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ขอให้ตั้งข้อมิ่งคัมภีร์ให้ภิกษุอยู่ป่า เพื่อบิณฑบาต ถือน้ำมังสาธุ อยู่โคนไม้ ไม้ฉันทปลา และเนื้อจนตลอดชีวิต พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็นพ้องถวาย พระเวทีกเลยเที่ยวอุบายให้พระสงฆ์ให้แตกแยกกัน (สังฆเภท)

ต่อมาพระองค์เสด็จจากกรุงราชคฤห์ไปประทับ ณ เขตวนาราม เมืองสาวัตถี ฝ่ายพระเวทีกอาพาธหนักอยู่เฝ้าเคื่อนึกถึงพระพุทธเจ้า ได้ขอให้ภิกษุที่เป็นสาวกของตนพาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่ไปถึงสระบัวใกล้เขตวนาราม พระเวทีกถูกจากเปลหย่อนเท้าลงถึงพื้นดิน แขนกนั้นก็แยกออกสูบพระเวทีกจมหายไป

ปริจฉาที่ 20 เมตตโยพยากกรณปริวรรต

ประจําเจตน์แสดงถึงพุทธพยากรณ์ว่า ต่อไปเบื้องหน้าจะมีพระเมตตโยย (ศรีอริยมเมตตโยย) มาตรัส และตรัสให้พระอานนท์ทราบว่า พระอชิตภิกษุซึ่งเป็นภิกษุภรรยาใหม่ อารุโสน้อยที่สุดในสำนักนั้นแหละ จะได้เป็นพระเมตตโยยในเบื้องหน้า

ปริจฉาที่ 21 พุทฺธิกนิพพานปริวรรต

ประจําเจตน์แสดงถึงเมื่อพระพุทธองค์เสด็จคืนกรุงราชคฤห์ และเสด็จไปนั่งเมืองเวสาลี สถิต ณ ภูฏาคารศาลาใกล้พระนคร ขณะนั้น ทรงทราบว่าพระบิดาประชวรหนัก จึงนำพระอรหันต์มายังกรุงกิลพัสดุ์ และทรงระงับความเจ็บปวดทรมานทรมานของพระบิดา ทรงแสดงธรรมให้พระบิดาบรรลุมรรคผล และพระบิดาก็เสด็จนิพพาน

เมื่อเสร็จการถวายพระเพลิงพระบิดาแล้ว พระพุทธองค์ได้เสด็จไปประทับ ณ วิหารนิโครธาราม ลำคั่นนั้นพระมหาประชาบดีโคตมี ทูลขอให้ทรงอนุญาตให้สตรีบวช พระพุทธองค์ไม่ยินยอม แต่พระนางจะได้ออวชอยู่ถึงสามครั้ง ต่อมาพระพุทธองค์เสด็จไปประทับ ณ ภูฏาคารศาลาเมืองเวสาลี ทางกรุงกิลพัสดุ์ พระมหาประชาบดีโคตมี ยังทรงมีนกงอยู่ที่จะบรรพชา จึงชวนนางภักษิรียสภิกษุเถระไปบวชให้นางภักษิรียสภิกษุเถระ เณรทางโดยพระบาท ตามพระพุทธองค์ไปยังเมืองเวสาลี พระอานนท์เห็นว่าพระนางมีพระทัย

เลื่อมใสที่จะบวชจริง ๆ จึงไปหลอชวนชวนชวนจนถูก พระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตในที่ลับ และได้ตั้งข้อกำหนดสำหรับภิกษุณีไว้ 8 ข้อ เรียกว่า คุรุธรรม เป็นข้อบังคับอย่างกวดขัน เช่น ภิกษุณี แม้บวชถึงร้อยพรรษา ก็ต้องทำความเคารพแก่ภิกษุ แม้ได้อุปสมบทเพียงวันเดียว

ปริจฉาที่ 22 ยมกปาฏิหารย์ปริวรรต

ปริจฉานี้กล่าวถึงเรื่องราวตอนที่พระพุทธองค์ทรงทำปาฏิหารย์ และทรงมีให้สาวกรูปหนึ่งรูปใดแสดงปาฏิหารย์ โดยมีได้ทรงอนุญาต ทรงกระทำในวันเพ็ญเดือนแปด ณ โกลกนมะม่วงในเมืองสาวัตถี ฝ่ายพวกเดียรถีย์ เมื่อทราบความก็ให้พรรคพวกของตนเที่ยวชุกต้อนคนมะม่วงในเมืองสาวัตถีเสียจนหมด ขณะนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปโกลกกรุงสาวัตถี นายคณิษฏ์รักษาอาราธนาพาน นำคนมะม่วงมาถวายพระพุทธองค์ เมื่อพระสัพพัญญูเสวยน้ำมะม่วงแล้ว ก็รับสั่งให้นายคณิษฏะพาคนมะม่วงลงในระหว่างนั้น คนมะม่วงก็งอกเติบโตจนเกิดผลสุกโดยฉับพลัน เวลาบ่ายวันเพ็ญเดือน 8 พระพุทธองค์ทรงดำริจะกระทำปาฏิหารย์ มีอัครสาวกหลายองค์อาสาจะแสดงปาฏิหารย์แทน แต่ไม่ทรงอนุญาต แล้วพระพุทธองค์ทรงกระทำยมกปาฏิหารย์ คือ แสดงความอัศจรรย์ไถ่หน้าและไปปรากฏออกจากส่วนทาง ๆ ของพระกายเป็นกุ ๆ กัณ

ปริจฉาที่ 23 เทศนาปริวรรต

ปริจฉานี้ กล่าวถึงพระพุทธองค์ทรงกระทำยมกปาฏิหารย์ แล้วก็เสด็จขึ้นไปจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และตรัสเทศนาพระอภิธรรมโปรดพระมารดา (เรียกว่า อภิธรรม 7 กัมภีร์)

ปริจฉาที่ 24 เทโวหนปริวรรต

ปริจฉานี้ แสดงถึงเรื่องราวตอนที่พระพุทธองค์ประทับ ณ ดาวดึงส์ส่วนไตรภาสก็ได้เสด็จลงจากดาวดึงส์โดยทางบันไดแก้ว ซึ่งพระอินทร์เนรมิตถวาย ณ วันเพ็ญเดือน 11 มายังเมืองสังกัสสนคร ซึ่งพระสารีบุตรจำพรรษาอยู่ เมื่อจะเสด็จลงจากดาวดึงส์นั้น ทรงประทับเหนือยอดเขาพระสุเมรุ กระทำปาฏิหารย์ให้เวจ็ทลอคจนพรหมโลกแลเห็นกันตลอด (มีพระพุทธรูปตอนนี้ เรียกว่า ปางเปิดโลก)

ปริเฉทที่ 25 อัครสาวกนิพพานปริวรรต

ปริเฉทนี้ แสดงถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธองค์ก่อนออกทรงพระมหาภิเนษกรม
 ใต้ พระชนมายุ 29 พรรษา ทรงทรมานพระองค์เพื่อแสวงหาพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
 6 พรรษา และเสด็จพุทธจาริกสั่งสอนเวไนยสัตว์อีก 45 พรรษา รวม 60 พรรษา ในที่
 สุกตหงพยากรณแก่พระสารีบุตรว่า จะเสด็จปรินิพพานในเวลาไมช้า และได้เสด็จแควค้อม
 กวยสาวกไปยังเมืองสาวัตถี ส่วนพระสารีบุตรเข้าญาณเล็งเห็นว่า ท่านจะนิพพานก่อนพระ
 พุทธเจ้าภายในเวลาต่อไปอีกเจ็ดวัน จึงกราบทูลขออนุญาตพระพุทธเจ้าเดินทางไปยังนา-
 ลันทคามแควนมถ เพื่อไปรณมรคา ณ ที่นั้น และกับขณปรินิพพานในวันเพ็ญเดือน 12

ส่วนพระโมคคัลลานนั้น ไปพำนักอยู่ ณ ตำบลกพิลาชนบท แควนมถ พวก
 เภยถียไ้ใจวางพวกโจรให้ไปฆ่า แต่พระโมคคัลลานเห็นพวกโจรไปได้ออนอิทธิฤทธิ์ พวก
 โจรตามจับอยู่สองเดือน พอเดือนสาม พระโมคคัลลานพิจารณาเห็นกรรมที่ตนสร้างไว้ใน
 ชาตีก่อน ก็ยอมให้โจรจับ พวกโจรรวมกันทุบตีจนกระดูกแหลกเหลว เมื่อพระโมคคัลลาน
 นิพพานนั้น เป็นวันข้างแรม เดือน 12 เดือนเดียวกับพระสารีบุตรนิพพาน

ปริเฉทที่ 26 มหานิพพานสูตรปริวรรต

ปริเฉทนี้ แสดงถึงเรื่องราวตอนที่พระพุทธองค์มีพระชนม์ 80 พรรษา ทรง
 ประชวรหนัก แตรังบัคความทุกขเวทนาเสียได้ กษัตริย์จึงฉ้อโกงมารบหลออาราธนาให้ไป
 รับบิณฑบาตในเมือง ทรงรับนิมนต์ รุ่งขึ้นเสด็จเข้าไปในเมืองเวสาลีพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์
 เมื่อสำเร็จภัตตกิจแล้ว เสด็จออกจากพระนคร เสด็จกลับมาถึงป่าวาลเจดีย์ ทรงตรัส
 แก่พระอานนท์พักพิง ไปถึงความตาย ว่ามกคัลเจริญควยอิทธิบาทแล้วอาจมีชีวิตอยู่ในโลก
 ได้ตลอดกาล แต่พระอานนท์ได้ดวงรู้งี้ถึงนี้ที่ทรงกล่าวนั้น จึงมิได้หลออาราธนาให้ดำรง
 ชนมชีพจนสิ้นกาลป์ ครั้นพระอานนท์ถูกออกมาแล้ว พระยามารก็เข้าไปทูลเตือนพระพุทธเจ้า
 ให้เสด็จไปนิพพาน ทั้งที่พระพุทธองค์ได้ทรงสัญญาไว้ว่า เมื่อใดโคไตรสรุและตั้งบริษัทสี่ คือ
 ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสกาแล้ว ก็จักนิพพาน พระพุทธเจ้าก็รับคำพระยามาร แล้ว
 โคไตรสรุบอกแก่พระอานนท์ว่าอีกสามเดือนจะนิพพาน (ขณะนั้นเป็นวันเพ็ญ เดือนสาม)

กรณีแล้วพระพุทธองค์พร้อมด้วยสาวก ได้ขอยกจากกฎการศัลยา ทรงแสดงทางไป
สู่สัจจะประทัม ณ ส่วนมะม่วงของนายจุนท์ก็มีการบุตรนายจุนท์ได้นำเนื้อสุกรถวาย พระพุทธ-
องค์ทรงบริโภคแล้วพระโรคกำเริบขึ้นแต่ได้ทรงเดินทางต่อไปจนถึงเมืองกุสินาราในเวลาเย็น
ประทัม ณ ป่าไม้สาละและทรงเข้าสู่ปรินิพพาน ณ เวลาปัจจุสมัย วิชาขบรูณมี

ปริจเฉทที่ 27 ชาตวิภังขปริวรรต

ปริจเฉทนี้ แสดงถึงเรื่องราวตอนที่พระพุทธองค์เสด็จกลับชนมปรินิพพานแล้ว สาวก
มีพระอนุรุทธ พระอานนท์ เป็นต้น ได้จัดการพระศพที่ป่าสาละเป็นเวลา 6 วัน ครั้นถึง
วันที่ 7 กษัตริย์มัลลราช 8 องค์ ได้ัญเชิญพระศพเหไปประดิษฐาน ณ มกุฏพันธเจดีย์เพื่อ
ถวายพระเพลิง เมื่อถวายพระเพลิงพระศพเสร็จแล้ว ได้เก็บพระบรมธาตุตั้งไว้บูชา 7
วัน มีกองทัพป้องกันพระธาตุอย่างหนาแน่นแข็งแรง

บรรดากษัตริย์เมืองต่าง ๆ พากันยกทัพมาขอแบ่งพระบรมธาตุ โทฬพราหมณ์ทำหลา
ที่เป็นศูนย์กลาง กษัตริย์ที่มาขอแบ่งพระธาตุ ก็กษัตริย์ลัจฉวี (เมืองเวสาลี) กษัตริย์
สักยราช (เมืองกมิฬัสค) กษัตริย์กุกกัยราช (เมืองอัลลกับปะกะ) กษัตริย์โกถียราช
(เมืองรามนคร) มหาพราหมณ์ (เมืองเวฐฐีปะกะ) กษัตริย์มัลลราช (เมืองปาวาย)
พระเจ้าอชาตศัตรู (กรุงราชคฤห์) เหล่านี้ได้พระธาตุทุกเมือง ส่วนกษัตริย์โมริยณกรมา
ที่หลังได้แต่พระอังคารไป

ปริจเฉทที่ 28 มารพันปริวรรต

ปริจเฉทนี้ แสดงถึงตอนที่พระมหากัสสปเถระเกรงว่าต่อไปภายหน้าพระบรมธาตุ
จะสูญหายไป จึงรับอาสาพระเจ้าอชาตศัตรู นำพระบรมธาตุที่แจกไปแก่กษัตริย์ต่าง ๆ
กลับคืนมารวมไว้ในที่เดียวกัน แล้วทำที่เก็บพระบรมธาตุขุดกลึงไปใต้ดิน 80 ศอก ให้พระ
เวสสุกรรมเทพบุตรนฤมิตรรูปาพยณกเป็นรูปไม้ ถัดพระชรรคังเวียนรอบห้องบรรจุพระ
บรมธาตุ ข้างบนทำเป็นสถูปกรอบอีกชั้นหนึ่ง เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงได้ 218 ปี พระเจ้า
ชรรมาโกกราช เมืองปาฐลิบุตรได้ขุดพระธาตุนั้นขึ้นมาทำสักการะ แล้วแจกพระบรมธาตุ

ในแผ่นดินทางๆ ในชมพูทวีป ขณะนั้นว่าสวามีการ ฐชาวมุ่งมาทำสายพิริของพระเจ้า
ธรรมมาโกศลราช แต่พระอุปคุตเถระได้จับปัญจมารแล้วได้เอาซากสุนัขเนาแขวนคอทำให้พญา
มารมีจิตอ่อนโมโหมในพระพุทธศาสนาในที่สุด

ปริจฉาที่ 29 อันตรธานปวิรรต

ปริจฉาที่ 29 นี้ กล่าวถึงความเสื่อมสูญแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งพระองค์ได้ทำนายไว้
เรียกว่า ปัญจอันตรธาน การเสื่อมสูญ 5 ประการ คือ

1. ปรียัตถ์อันตรธาน การเสื่อมสูญแห่งพระปริยัตถ์
2. ปฏิบัติอันตรธาน การเสื่อมสูญแห่งการปฏิบัติ
3. ปฏิเวธอันตรธาน การเสื่อมสูญแห่งพระปฏิเวธ คือมรรคผล
4. ลิงคอันตรธาน การเสื่อมสูญแห่งสมณเพศ
5. ธาตุอันตรธาน การเสื่อมสูญแห่งพระธาตุ

สาเหตุและลำดับแห่งการเสื่อมสูญเกี่ยวเนื่องกัน ดังนี้

1. กษัตริย์ไม่ไต่ตงอยู่ในทศพิธราชธรรม
2. อำมาตย์เสนาบดี ชาวพระนกร ไม่ตั้งอยู่ในธรรม
3. ผู้ไม่ตกตามตฤกกาล ชาวปลาอาหารหาซาก
4. มนุษย์ไม่สามารถถวายจตุปัจจัยแก่สงฆ์
5. สงฆ์ไม่สามารถสงเคราะห์อันเตวาสิกให้เล่าเรียนได้
6. สงฆ์ไม่คางทรงไว้ซึ่งอภรรตส ไต่แต่พระบาลีอย่างเดียว
(คือไม่เข้าใจความในบาลีลึกซึ้ง)

ลำดับการเสื่อมเริ่มด้วย

1. พระอภิธรรมปิฎก เสื่อมลงมาจากยุคพระอภิธรรม คือมหาปิฎกฐาน
2. พระสุตตันตปิฎก เสื่อมลงมาจากยุคตรนิทาย
3. พระวินัยปิฎก เสื่อมลงมาจากัมภีร์บิรวาร

เมื่อใดยังมีผู้จดจำนาคา ในพระปริยัติธรรมไฉนบ้าง ก็ยังถือว่าปริยัติธรรมยังไม่สูญ แต่เมื่อใดพระมหากษัตริย์สวรรคต 3 ครั้ง ว่าจะให้ทรัพย์สินหนึ่ง แก่ผู้สามารถจำพระศาสดาได้ 4 ศาสดา ถ้ายังไม่มีผู้ใดสามารถจำได้เลย ก็แสดงว่าพระปริยัติสูญ

ถัดมาจากนั้นก็เกิดปฏิวัติอันตรธาน คือภิกษุคอยละเลยการอาบัติ ทั้งแต่ชนิดเบาไปจนชนิดหนัก คือไม่สำรวมในปาราชิกสิกขาบท ส่วนลึงค์อันตรธานนั้น ได้แก่การที่ภิกษุเสื่อมศรัทธามารยาท และเว้นความประพฤติอันนาคู สิ้นความเลื่อมใสของทายก ภิกษุเริ่มทำการกตกรรม พาณิชกรรม และเลี้ยงบุตร ภรรยา จะมีแต่โคตรภูสงฆ์ คือพวกสังฆอลัชชี

พระศาสดาอันตรธาน คือ เมื่อไม่มีใครเคารพบูชาพระศาสดาอันประภิชฐาน ณ ที่ต่าง ๆ แล้ว พระศาสดาทั้งหลายจะมาประชุมกัน ณ ที่พระองค์โคตรัสสร (ที่นั่งโดยอำนาจพุทธอิทธิฐาน) กรันแล้วจะบังเกิดไฟเผาผลาญพระศาสดาสูญหายไปหมดสิ้น

1.12 หนังสือปฐมสมโพธิกาสำนวนร้อยแก้ว

หนังสือพุทธประวัติที่ให้ชื่อว่า "ปฐมสมโพธิกา" ที่เป็นภาษาไทย นอกจากสำนวนเทศนาพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสแล้ว ยังมีสำนวนร้อยแก้วอีก 4 สำนวน คือ

1.12.1 ปฐมสมโพธิ สำนวนสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ ทรงพระนิพนธ์มี 10 กัณฑ์ โดยเก็บความตามคัมภีร์ต่าง ๆ มาเรียบเรียงให้สั้นเพื่อใช้เทศน์ในวันวิสาขบูชา ให้จบได้ในวันเดียวกัน

1.12.2 ปฐมสมโพธิ สำนวนนี้สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงพระนิพนธ์เช่นเดียวกัน แต่มีเพียง 3 กัณฑ์ ทั้งนี้เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปวารณาทรงมีพระราชธุระมาก หากโอกาสที่จะทรงฟังเรื่องปฐมสมโพธิกาในวันวิสาขบูชาให้ตลอดทั้งเรื่องได้ยาก จึงทรงอาราธนาให้สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรง

กึ่งพิชิตวายเทศน์ในราชการในวัดวิสาขบูชา

1.12.3 ปฐมสโทธิ ส่วนนสนมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฤทธิ) วัดกษัตราธิราชวราราม เมื่อครั้งยังเป็นพระธรรมไตรโลกาจารย์ครองวัดบึงกุ่มพิเศษ เรียบเรียงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2435 เนื้อความดีเพียงพระมหาบุรุษทรงกระทำทุกกริยา

1.12.4 ปฐมสโทธิ ส่วนนพระเถระ 30 รูป แต่งถวายเทศน์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนนี้แต่งตามความในพระปฐมสโทธิกาของสมเด็จพระกษัตริย์โกศล เนื้อความแบ่งออกเป็น 30 ปริจฉน

นอกจากนี้ วรรณคดีไทยที่มีเค้าเรื่องหรือเค้าเรื่องราวจากศาสนาหรือกัมภีร์ศาสนประวัติทั้งที่เป็นเรื่องราวของบุคคล หรือเหตุการณ์ในศาสนา แล้วนำมาผูกเป็นเรื่องขึ้นใหม่ในรูปแบบและคำประพันธ์ชนิดใหม่ กล่าวได้โดยกว้างกับดังต่อไปนี้

1.13 อนิรุทธคำฉันท์

เรื่องอนิรุทธคำฉันท์เพนจะมพิชิตจากกัมภีร์ขุณยปุราณะ หนึ่งเนื้อเรื่อง ชนคนและสถานที่ในอนิรุทธคำฉันท์ กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ปรากฏในกัมภีร์ปุราณะ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "อุษา ธิดาของพหะ โกลเห็นพระแม่เจ้าบารพที่กำลังสำเร็จกริยาอยู่กับพระกัมพูพระมหาสวานี ก็คลใจให้นางปรารถนาเพื่อสิ่งสนทนเช่นณมบาง พระแม่เจ้าเคาริษฏทรงโณ ซึ่งทรงทราบวาระนำจิตของปรวงประชาสัตว์จึงตรัสแก่อุษาว่า "อุษาเสียใจ เธอจะมีสามี" อุษารำพึงแค้นเองว่า "นางมือใครจะมี? ผู้ใดหนจะมาเป็นสามีของเรา?" พระแม่เจ้าบารพจึงตรัสตอบว่า "ผู้ใดปรากฏแก่เจ้าในความฝัน ณ วันขึ้น 12 ค่ำ แห่งเดือนไฟศก เขาณนั้นแหละจะเป็นสามีของเจ้า" เหตุนี้ถึงวันตามที่พระแม่เจ้าทรงพยากรณ์ไว้ หนูน้อยผู้หนึ่งปรากฏโณขึ้นในสันนิษิตของอุษา ซึ่งเธอรักใคร่ใฝ่ฝัน กรันเธอคืนขึ้น ภาพในสันนิษิตก่อนครธานไป ไม่เห็นหนูน้อยผู้นั้น เธอจึงเศร้าโศกเสียใจไม่สามารถระงับ (ความเศร้าโศก) ไว้ได้ พร่ำบ่นถึง ใครจะใคร่ยวร่วมกับบุคคลผู้ (ที่เธอเห็นในความฝัน) นั้น อุษามีเพื่อนหญิงคนหนึ่ง ชื่อว่า จิตรเลขา ธิดาของ

กมลภาณุเป็นผู้เป็นเสนาบดีของพาดะ จิตรলেখากถามอุษาว่า "หล่อนมันถึงใคร?" เธอได้สกี
 รุสีก้าว ก็มีกมลละอายนึงเสียบ อย่างไม่รู้คิด เมื่อนางจิตলেখาเฝ้าลอบโยนให้เชื่อ
 ใจแล้วซักถามอยู่เป็นเวลานาน อุษาก็เล่าเรื่องซึ่งได้เกิดขึ้นแก่ตนเอง และเล่าถึงกำขี้
 พระแม่เจ้า (บารพดี) ทรงพยากรณ์ไว้ให้จิตรলেখาฟัง ครั้นแล้วเธอก็วิ่งวอนเพื่อนของ
 เธอให้ช่วยหาวิธีให้อยู่ร่วมกับบุคคลที่เธอได้เห็นในความฝันแต่ไม่ทราบว่าเป็นใครนั้น จิตร
 เลขาโกรธ (ว่าเป็นใคร) จึงวาทกรรมของบรรดาสระ (เวทคา) ผู้มีมหิทธิฤทธิ์ วา
 คุรูปของพวกแพศย์ คนธรรพและมรดมณษย์ผู้มีฤทธิ์ยิ่งใหญ่แล้วนำมาให้ อุษาก็กับรูปเวทคา
 คนธรรพ นาค (อูระ) และอสูรเหล่านั้นทั้งเสียบ เล็กไวแต่รูปมณษย์ และบรรดา
 รูปมณษย์นั้น ก็เลือกแต่รูปของวีรบุรุษแห่งเขตราศิกันธกะและวฤษณ์ ครั้นเธอได้เห็นรูป
 พระกฤษณะและพระราม (ซึ่งละม้ายคล้ายหนุ่มน้อยที่ปรากฏในความฝัน) ก็รู้สึกละอายน พ
 มาถึงรูปพระปรัทมน เธอก็ระมายชายตาเดินไป แต่พอเธอได้เห็นรูปพระโอรสของพระ
 ปรัทมน ดวงตาทั้งสองของเธอก็เบิกกว้าง ความขวยเขินระเหินใจหายไปหมด ร้อง
 ขอกแก่จิตรলেখาว่า "คนนี่ คนนี่" สหายของเธอจึงเข้าโยคะ แล้วสั่งอุษาให้ยิ้มแย้ม
 แจ่มใสได้ แล้วจิตรলেখาก็เหาะไปยังกรุงทวารวดี.....นำเอาพระอนิรุทธมา (ยัง
 ปราสาทของอุษาในโคกทิปฺระ) ทყอำนางโยคะของนาง"²²

นี่เป็นข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์วิษณุปราณะ

เป็นที่เชื่อได้ว่ากวีผู้แต่งได้นำเอาความในคัมภีร์ปุราณะตามข้อความดังกล่าวนี้มา
 ผูกเป็นเรื่องโดยปรับปรุงและเพิ่มเติมความให้แปลกออกไป ดังที่ปรากฏความในอนิรุทธคำ
 ฉันท กังนี้

สมัยหนึ่งพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระกฤษณะครองเมืองทวารวดี พระกฤษณะ
 มีนาคาชื่อว่าพระอนิรุทธ ครั้นหนึ่งพระอนิรุทธประสงค์จะประพาสป่าจึงทูลพระอัยกาและเสด็จ
 โดยกองทัพ พระอนิรุทธ ประพาสป่าเป็นที่เปลี่ยวเปลี่ยวพระทัยแล้ว ในราตรีนั้นก็เสด็จประทับ
 แรมในป่าที่ใดคนไพร่ กอนบรรทมไค้ดวงสว่างเพพารักอันสิ่งสติง ฌ คัน ไทรนั้น เพพารักษ

ไต่สัจจะคำบวงสรวงก็เกิดความเมตตา และเห็นว่าพระอนิรุทธเป็นผู้มีรูปงาม หากบรรพหม
แต่โลกเดี๋ยวนี้ไม่ จึงอุ้มพระอนิรุทธซึ่งกำลังหลับอยู่ ไปสมนางอุษา ธิดาเจ้ากรุงพาน เมื่อ
ปลุกทั้งสององค์ให้ตื่นแล้วเทพารักษ์ก็กลับไปยังถิ่นไพร

พอจวนสว่าง เทพารักษ์ก็กลับมาอุ้มพระอนิรุทธซึ่งกำลังหลับกลับคืนไปนั่งราชรถที่
ประทับ เมื่อพระอนิรุทธตื่นบรรพหมไม่เห็นนางอุษา ก็เสวไรศอก แดกคองจำพระทัยเสด็จ
กลับนครทวารวดี ฝ่ายนางอุษาก็เสวไรศอกถึงบรรพหมในยามราตรี พี่เลี้ยงที่ชื่อพิจิตรเลขา
ได้แต่ปลอมโยนถามเรื่องราว นางอุษาจึงเล่าความให้ฟัง นางพิจิตรเลขาเห็นว่ามีความ
เห็น นางอุษาก็บอกว่าเป็นความจริง เพราะแถมมีรอยข้ำ นางจึงขอให้นางพิจิตรเลขา
วาทรูปเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่นางพิจิตรเลขารู้จัก เพื่อจะได้รู้ว่ามนุษย์นั้นเป็นใคร นาง
พิจิตรเลขาได้วาทรูปเทพ ยักษ์ ภูษณรูป กิณนร และมนุษย์ จนถึงรูปของพระอนิรุทธ
นางอุษาก็บอกว่าเป็นบรรพหม นางพิจิตรเลขาจึงไปยังเมืองทวารวดี อานมณฑลสะกดกลนใน
ปราสาทลับทมด แลวอุ้มเอาพระอนิรุทธมาถวายนางอุษา พระอนิรุทธนอนงออยู่ในปรา-
สาทอยู่หลายเวลา แต่ในที่สุดก็ทราบถึงเจ้ากรุงพาน ก็โกรธยิ่งนัก ให้ระดมพลยกเข้า
ล้อมจับพระอนิรุทธไว้ ขณะนั้นพระนารทเหาะมาเห็นพระอนิรุทธของศรีโคโรสัทหมกแนนอนอยู่
ก็นำความทูลพระพฤษณะ พระฤๅษณะ ไก่ฟังกษัตริย์เมือง จักหลมีเทพต่าง ๆ เหาะมาประชิด
เมืองเจ้ากรุงพาน ในที่สุดเจ้ากรุงพานเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ แต่พระฤๅษณะไว้ชีวิตโดยให้เป็นผู้
ผู้เฝ้าประตูราชมณฑล ปรักษาเวทกาทั้งหลายที่พากันเห็นพระอนิรุทธกับนางอุษากลับ
นครทวารวดี

ส่วนจุดมุ่งหมายในการแต่งไม่ปรากฏชัด นอกจากข้อความในตอนท้ายเรื่องบอกไว้
ว่าแต่งขึ้นเพื่อสนองพระเดชพระคุณ

1.14. บทละครเรื่องอนิรุทธ

เรื่องอนิรุทธนั้นดัดจากเวทเป็นคำฉันท์ ก็อนิรุทธคำฉันท์แล้ว ยังปรากฏในรูปแบบ
แบบของบทละครอีกด้วย บทละครเรื่องอนิรุทธมีแต่งและแสดงแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ถึงปรากฏหลักฐานในหนังสืออุบายของพระมหานาค วันทาทราย คราวสมเด็จ
 พระเจ้ายุฬารัตนโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยา เสด็จประพาสและสมโภชพระพุทธรูป เขา
 ใจว่าเมื่อปี พ.ศ. 2293 ถึงความที่กล่าวถึงบทละครเรื่องอนิรุทธา

"ลกรกฟ่อนรอง สุรพิทกรับชาน
 ฉับฉ่าที่ค่านาน อนิรุทธกินรี"²³

บทละครเรื่องอนิรุทธกินรีนี้แต่งกันในราวรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งเป็นสมัยที่การละครเฟื่องฟู และคงอาศัยเรื่องราวในอนิรุทธคำฉันท์ตนเองเป็นเค้าเรื่อง

ต่อมาในปี พ.ศ. 2330 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราช
 นิพนธ์บทละครเรื่องสั้นอีกสำนวนหนึ่งเรียกชื่อว่า "บทละครเรื่องอนิรุทธ" บทละครพระ
 ราชนิพนธ์เรื่องอนิรุทธนี้ เชื่อได้ว่าคงปรับปรุงจากบทละครเรื่องอนิรุทธสำนวนครั้งกรุงเก่า
 เพราะนอกจากสำนวนโวหารการ ร้อยกรอง ดังกล่าวเป็นกลอนสมัยกรุงศรีอยุธยาที่คงอยู่
 เป็นอันมาก ราชประเพณีเช่นบทกลอนชาลুকหลวงและอื่น ๆ เป็นราชประเพณีครั้งกรุงเก่า
 แล้วบทพระ ราชนิพนธ์ทอຍทายเรื่องกนิยนิยความจริงซอน คำกลอนทายเรื่องมีข้อความคงน

"อันพระราชนิพนธ์อนิรุทธ สมมุติไม่มีแก่นสาร
 ทรงไวความเรื่องโบราณ สำหรับ การเฉลิมพระนคร
 ไทรองรำกรั้นเกรงมันเลงเลน เป็นที่แสนสุขสโมสร
 เกตติงชายไพร่ฟ้าประชากร ก็ถาวรเสร็จสิ้นบริบูรณ์"²⁴

บทละครเรื่องอนิรุทธคำฉันท์เดิมเรื่องแต่งเพี้ยนไปจากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ทั้งนี้มาจะ
 ควบความมุ่งหมายที่แต่งขึ้นใหม่มาแก่การเล่นละครที่นิยมกัน เนื้อเรื่องพระราชนิพนธ์
 บทละครเรื่องอนิรุทธมีดังนี้

ท้าวกรุงपालกับท้าวกรุงกัณหา มีมหิทธิฤทธิ์เป็นต้นเกรงขามของมอญเมยและทวย
เทศ ชอบประพฤติเป็นพวก เทียบสมส่วนางฟ้านางสวรรค์เมยเทวกาทั้งหลาย บรรดา
ทวยเทพได้รับความเคารพนับถือมาก ท้าวกรุงपालบังเกิดความอิจฉาใจนึกโกรธจะไปลอบลัก
สมเด็จพระนางสุจิตรา มเหสีเอกองค์หนึ่งของพระอินทร์ จึงขึ้นไปบนเขาคงส์แปลงกายเป็น
คุกคแอนชอุยข้างประตูพิมาน เวลานั้นพระอินทร์ที่เหวประสงก์จะประพาสสวนจิตรลดาจึงร้าย
ราวทวยทวารไว้ ท้าวกรุงपालจึงไม่อาจจะเข้าไปได้ แต่สามารถจุ่มนตได้ ครั้นพระ
อินทร์เสด็จกลับร่ายมนต์เปิดทวารเสด็จเข้าไป ท้าวกรุงपालจึงสามารถจุ่มนตได้ทั้งเปิด
และปิด แล้วกลับคืนนครของตน

ต่อมาพระอินทร์เสด็จประพาสสวนนั้นวัน วันนั้นท้าวกรุงपालขึ้นมาที่เขาคงส์ลัก
พอรู้ว่าพระอินทร์ประพาสอุทยาน ก็แปลงเป็นพระอินทร์แล้วร้ายเหวเปิดประตทวารเข้าไป
พระนางสุจิตราสำคัญว่าพระสวามีเสด็จมากก่อนรับด้วยความพิศวาท การฉกรรจ์นี้ทำให้พระ
อินทร์ทรงได้รับเจ็บช้ำอย่างแสนสาหัส โดยเหตุนี้พระนางสุจิตราจึงพุดลาพระอินทร์จึงลงมา
เกิดในคอกหมูในสระใกล้อาศรมพระฤๅษีสุชาวาส ภายหลังท้าวกรุงपालขอไปเลี้ยงไว้เป็น
ธิดาของตน และเป็นที่รักใคร่ไปรดปรานมาก

ในเวลานั้นพระนารายณ์อวตารลงมาเกิดในนครธงกา ทรงนามว่า ท้าวบรม
จักรกฤษณ์ มีโอรสองค์หนึ่งทรงนามว่า ไกรสูท เมื่อไกรสูทเจริญพระชนม์ได้อภิเษกมีโอรส
องค์หนึ่งทรงนามว่า พระศรีอุมฤท เมื่อเจริญวัยได้อภิเษกนางศรีสุภา ธิดาของอุมฤท
แห่งกรุงโรมราช เป็นชายา

วันหนึ่งอุมฤทกับชายาศรีสุภาเสด็จประพาสป่า พบกวางทอง พระชายาอยากได้
อุมฤทจึงทรงติดตามกวางทองไปจนพลัดหลงกับไพร่พลและชายา ฝ่ายพวกไพร่พลซึ่งมีพี่เลี้ยง
หนึ่งคอยค้ำย ก็ให้แบ่งพลออกเป็นสองส่วน ๆ หนึ่งเชิญพระชายากลับเมือง อีกส่วนหนึ่งพร้อม
กับพี่เลี้ยงก็ออกติดตามอุมฤท ไปทันพระอุมฤททันไพร่ อุมฤทจึงให้พี่เลี้ยงนางสรวงสังเขย
พระโอรสขอพักอาศัยในราตรีกาลนั้น เพศเจ้าซึ่งสิงสถิตอยู่ ณ คนไพร่ สลับกำบังสรวงก็มี

ความเพยใจ จะเกิดผลดีกว่าในเมื่อมองแล้วอุณรุทุพาไปยังปราสาทของนางอุษา ณ
กรุงรัตน

เมื่อพระไทรวางพระอุณรุทลงบนแท่นเคียงข้างนางอุษาแล้วก็คิดว่า หากทั้งสองได้
สนทนาปราศรัยกันได้ ก็อาจจะถามไถ่ถามและวงศ์จะบังเกิดภัย จึงร้ายมตัญญูโอรุเสียทั้ง
สององค์ให้สนทนากันได้ ปลุกให้คืนบรรทมแล้วพระไทรรักกลับวิมาน

พอจวนรุ่งแจ้งขณะที่พระอุณรุทกับนางอุษาบรบทอยู่บนพระแท่นบรรทมนั้น พระไท
ก็พาพระอุณรุทกลับไปยังที่พักคนไพรทคามเค็ม เมื่อพระอุณรุทตื่นขึ้นไม่เห็นนางอุษาก็ให้คลั่ง
ไคล พวกที่เลี้ยงทั้งสี่จึงช่วยพากันกลับเมือง ส่วนนางอุษามีก่อนไม่เห็นพระอุณรุทก็
เศร้าโศกคร่ำครวญ สุกัลกษณ์เลี้ยงคนหนึ่ง ซึ่งมีมือในทางวาทศิลป์รับอาสานางอุษาให้เย
ไปทุกหนแห่งเพื่อวาทศิลป์ทเวทกา และมนุษย์มาในนางอุษากวจะเป็นคนเดียวที่มารวมแทน
บรรทมหรือไม่ สุกัลกษณ์ได้วาทศิลป์ของทเวทกาและมนุษย์เป็นจำนวนมาก ในที่สุดไปวาทศิลป์
พระอุณรุทมาให้ นางอุษาคิดใจขอร้องให้สุกัลกษณ์ช่วยเหลือ สุกัลกษณ์จึงเหาะไปอุ้มเอา
พระอุณรุทมายังปราสาทของนางอุษา

พระอุณรุทอยู่รวมห้องบรรทมในปราสาทนั้นหลายเวลา ต่อมาความลวงรู้ไปถึงท้าว
กรุงพลาก็ให้ความโกรธยิ่งขึ้น พากษณ์เข้ามาล้อมจับพระอุณรุทไว้ไค แต่ในที่สุดท้าวบรมจักร
กฤษณ์มาช่วยแก้ไข และปราบอสูรเสียราบคาบ พระอุณรุทจึงพานางอุษากลับคืนนคร

เรื่องราวในภายหลังที่เพิ่มมาจากสำนวนคำฉันท์มีว่า ศรีสุกษณ์เหาะกลับมาของพระ
อุณรุททั้งนางอุษา และต่อมาพระอุณรุทไปจับช้างเผือก ไปไคนางฉินวี แล้วพาช้างเผือก
กลับนคร

บทละครเรื่องอุณรุทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 จบชยามเท่านั้น

มาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยา
นรินทรพิทักษ์ ได้ทรงนำพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอุณรุท ซึ่งเป็นบทละครสำหรับแสดง

ละครอุทัยง มาปรับปรุงสำหรับแสดงละครกึ่งคำบริพ ซึ่งเป็นละครราชันีใหม่ที่เกิดขึ้นใน
รัชสมัยนี้ ขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง

1.15 นันโทปนันทสุทรคำหลวง

นันโทปนันทสุทร เป็นชื่อของพระสุทรหนึ่งซึ่งมีเรื่องราวอยู่ในคัมภีร์ที่ นิกาย สี่
ชั้น พระมหาพุทธสิริโสระ แต่งไว้เป็นภาษาบาลี และเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนำพระสุทร
นี้มานิพนธ์เป็นภาษาไทย หลังจากที่ทรงลาผนวชและได้รับสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวร
สถานมงคล วังหน้า เมื่อ พ.ศ. 2284²⁵ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงนิพนธ์นันโทปนันทสุทรคำหลวงโดยแสดงความมุ่งหมาย
ความคติที่เชื่อว่าการนิพนธ์เรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานี้ จะกลดส่งให้ผู้นิพนธ์ประสบแต่
ความสุขความเจริญ ปราศจากอับทวนตรายทั้งปวง และเพื่อให้เป็นที่เพ็ดลิตเพ็ดลิตแก่บรรดา
นักปราชญ์ราชบัณฑิต สมณภราชมดทั้งหลายน

อนึ่งเล่ากันว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิพนธ์คำหลวงเรื่องนี้ เพื่อแสดงความสำนึก
ในบาปที่ทรงกระทำต่อเจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ หงษ์นพจิราภจากเนื้อเรื่องที่ถูกกล่าวถึง
พระโมกข์คัลลานะ ได้รับพหุชานูชาติให้ทรงมานพชานาคันโทปนันท จนละพยศยอมรับนับถือ
คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งเปรียบพระองค์ได้กับพชานาคที่ใดกระทำกรอันเป็นบาปต่อ
พระสงฆ์เช่นเดียวกัน

นันโทปนันทสุทรคำหลวงแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว มีทำนองการแต่ง
กลาปนหาราถิกคำหลวง คือมีการเดินคาถาแล้วเรียงถ้อยความเป็นภาษาไทย สลับกันแต่คน
จนจบ

เนื้อความในนันโทปนันทสุทร มีดังนี้

สมัยที่พระพุทธองค์ประทับ ณ เชตะวันมาตวิหาร ในกรุงราชคฤถน วันหนึ่ง
อนาถบิณฑิกะ เศรษฐีไคยาราชนาพระพุทธองค์และสาวกไปบิณฑิกะ ณ ที่บ้านของคน เวล

เมื่อสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าเสด็จสวรรคตที่ประทับอยู่ ณ พระวิหารจันทรประดิษฐ์ จวนเวลาใกล้รุ่ง ทรงกำนังและทรงรำลึกโดยฉพาะพระญาณโอบนันทนาคราชควรจะได้รับรสพระธรรมด้วยได้เคยสร้างกุศลไว้ในชาติก่อน แต่เนื่องจากพระญาณของตนยังมีมัจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิด คองทรงมานเสียดถอน พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า พระโมกข์คัลลณะอัครสาวกเมืองชาย มีฤทธิ์อาจทรงมานเพชฌัญญาคคนนี้ให้ละทิฏฐิได้ จึงนิมิตพอรุ่งเช้าจึงมีพุทธปฏิภาณพระอาณาทนาจจะเสด็จไปยังเทวโลก พระอาณาทนพร้อมสาวกจึงเตรียมตามเสด็จ ลำดับนั้น พระพุทธองค์พร้อมด้วยสาวกได้เหาะไปเห็นโอวิมานของพระญาณโอบนันทนาคราช พระญาณได้เห็นเช่นนั้นจึงเกิดความโกรธ นำบริวารเหาะขึ้นไปทำอิทธิฤทธิ์ขวางทางไว้ สาวกหลายองค์ต่างรับอาสาขอไปปราบพระญาณ แต่พระพุทธองค์ทรงมีพุทธานุญาตแก่พระโมกข์คัลลณะ พระโมกข์คัลลณะจึงออกไปลองฤทธิ์กับพระญาณ ในที่สุดพระญาณยอมจำนน ละพหุศ และรับนับถือคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ตั้งแต่นั้นมา

การที่ทำให้พระญาณโอบนันทนาคราชละมัจฉาทิฏฐิ ในคำหลวงเรื่องนี้ นับเป็นเครื่องแสดงให้เห็นพุทธานุภาพอย่างเด่นชัด

1.16 พระมัลลย์คำหลวง

คำหลวงเรื่องนี้ได้เนื้อความมาจาก มาลัยยสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่ไม่มีในคัมภีร์พระไตรปิฎกเหมือนคัมภีร์อื่น เป็นเรื่องที่พระภิกษุหลังกาแดงไว้เมื่อ พ.ศ. 1696 ต่อมาราว พ.ศ. 2060 ภิกษุคานาชื่อพระพุทฺธิลาส ได้แต่งขยายความ และเรียกชื่อใหม่ว่าฎีกามัลลย์

หนังสือพระมัลลย์คำหลวงนี้ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงนิพนธ์ในปี พ.ศ. 2280 และทรงแสดงเจตนาในการที่ทรงพระนิพนธ์ไว้เป็นความตอนหนึ่งว่า ทรงปรารถนาที่จะได้ไปบังเกิดและพบพระศรีอารยเมตไตรย โลกขจรเฉพาะพระพักตร์และสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และที่ลุ่มขอให้ใคร่ประสมสิ่งอันเป็นยอดปรารถนาของพุทธศาสนิกชน คือ พระนิพพาน

ทำนองการแต่งของหนังสือพระมาลัยคำหลวง กางจากนั้นโหมบั้นเหตุศรคำหลวง กล่าวคือนั้นโหมบั้นเหตุศรคำหลวงยกคาถาบาลีขึ้นตั้งทั้งตอน แล้วแปลเป็นไทยโดยความค่อน คอคอน ส่วนพระมาลัยคำหลวง ยกภาษาบาลีขึ้นนำหน้าเพียงเล็กน้อย แล้วแต่งขยายความ เป็นรายนาน ๆ ก็ยกศัพท์บาลีขึ้นมาอีกหนึ่ง^{๒๖}

เนื้อความในมาลัยสูตร กล่าวถึงพระอรหันตองค์หนึ่ง ชื่อพระมาลัย อยู่ใน โธถณ ชนบทในลังกาทวีป พระมาลัยมีฤทธิ์เดชมาก ไกลงไปโปรดสัตว์ในเมืองนรก บรรดาสัตว์ นรกขอให้พระมาลัยบอกญาติพี่น้องให้ทำทานแถมส่วนกุศลส่งมาให้ ซึ่งพระมาลัยก็ได้นำข่าว มาบอกตามประสงค์ทุกประการ จากนั้นพระมาลัยก็พาขึ้นไปมีสักการบูชาอุปัชฌาย์ใน ฝันได้พบพระศรีอารย ซึ่งได้บอกให้ชนทั้งหลายหวังพบพระองค์ได้ เองประกอบกรกุศล พระมาลัยได้นำข่าวมาบอกให้ประชาชนทั่วไปแล้วส่งสอนให้หมั่นทำบุญทำทาน

พระมาลัยคำหลวง เป็นวรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่มุ่งหมายให้พยายามชักชวน ให้คนประกอบการบุญกุศล โดยวิธีนำเอาสวรรค์ นรก และโลกหนามาชักจูง เสนอสิ่ง ที่ตรงกับความต้องการของมนุษย์ คือความสุขความสบายในสวรรค์ ความสมพระพรเพียบ พร้อมไปทุกสิ่งทุกอย่างในยุคพระศรีอารย ซึ่งจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต วิธีการ เหล่านี้แม้พระมาลัยคำหลวงจะมีคำทำใหม่มนุษย์ละจากบาป และกระทำความดีตามแนวพระ พุทธศาสนา ก็ตาม แต่เป็นการเบี่ยงเบนหลักธรรมที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา ซึ่งจุด มุ่งประสงค์อยู่ที่การถึงนิพพาน มิใช่การทำบุญกุศลที่หวังเกิดในสวรรค์ชุกตาง ๆ ดังที่กล่าว ในเรื่องพระมาลัย ซึ่งมีเป็นการหลงไหลในสิ่งที่ไม่เพียงแต่แค่นั้น อันเป็นวิสัยพระสัมมาสัม พุทธเจ้าเคยตรัสห้ามมาแล้ว

1.17 บุญโศภาทกัจฉนท

คำฉนทเรื่องนี้ พระมหานาค บวชอยู่วัดท่าทราย แต่งเมื่อปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา พิจารณาตามเนื้อความที่พรรณนาความงามของมณฑลที่ปรากฏในเรื่อง โดยเฉพาะที่กล่าวถึงบ้าน ประศูพระมณฑลประคัมบุกที่สร้างเรียบร้อยแล้ว^{๒๗} แสดงว่าเรื่องนี้แต่งในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ

เพราะบานประตูประกำเหล็กนี้ พระเจ้าบรมโกศโปรดให้สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระองค์

เรื่องผู้เขียน พระมหานาคนำเนื้อความตอนท้ายของขุนโฉมาทศูตร ตอนพระสัจ-
พินธคามสทูลขอพระราชทานให้พระพุทธรูปองค์ทรงเหนียบรอยพระพุทธรูป ณ แดนศิลาบนเขา
สัจพินธครีร์ ไว้สำหรับบูชาทางพระองค์มาเป็นต้นเรื่อง จากนั้นก็กล่าวถึงพระเจ้าอยู่หัว
แห่งกรุงศรีอยุธยาโปรดให้ทำฉนวนพุ่มรอยพระพุทธรูปแล้วพรรณนาความวิจิตรของฉนวน
ไว้อย่างละเอียด

จากนั้นก็พรรณนาธรรมเนียมที่บริเวณพระพุทธรูปในสมัยนั้น ไปจนกระทั่งถึงพระเจ้า
อยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการ โดยกระบวนเสด็จทางชลมารคท้าวาศรีในเวลาเช้า
ถึงท่าเจ้าสนุกเวลาเย็น หลังจากประทับแรมหนึ่งราตรีแล้ว ก็เสด็จพระราชดำเนินต่อโดย
ทางชลมารคจนถึงวันที่ประทับ ณ พระพุทธรูป

ณ ที่นั้น หลังจากพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินรอบพระพุทธรูป สักพระ
ธรรมเทศนา ทรงไปรายนแล้ว ก็เริ่มการสมโภช ถวายมหรสพต่าง ๆ

ตอนปลายของคำฉันท์เรื่องนี้ กล่าวถึงประชาชนที่มานมัสการพระพุทธรูป ชม
มหรสพและพรรณนาการเสด็จประพาสชมป่าเขาลำเนาไพร และลาพระพุทธรูปเสด็จกลับ
พระนคร

ขุนโฉมาทศูตรนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี นับแต่โคกพม
รอยพระพุทธรูปในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163 - 2171) ก็ได้มีการสร้าง
สถานที่บริเวณนี้ให้เป็นปูชนียสถานเป็นลำดับมา พระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงศรีอยุธยาในสมัย
ก่อนมากโปรดเสด็จไปนมัสการและสมโภชพระพุทธรูปเป็นนิจ บางประพงคได้จัดปฏิสังขรณ์
ถ่อถวายตอเดิมของเก่าให้คงมั่งคั่งขึ้น ครั้งรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275-
2301) ได้มีการปฏิสังขรณ์และสมโภชครั้งใหญ่ เรื่องราวการปฏิสังขรณ์และการสมโภชนั้น
พระมหานาคได้พรรณนาไว้อย่างละเอียดพิสดารในขุนโฉมาทศูตรนี้

บุคลิกของพระพุทธรูปที่เห็นก็จะเกี่ยวข้องกับท่านบรมครูพระพุทธรูปนั้น เมื่อความในพระสูตรและ
กรรมทานของพระสูตรนั้นว่า

ครั้งพุทธกาล มีพี่น้องสองคนอยู่ในหมู่บ้านสนาปรัณปะ คนพี่ชื่อนามบุญ คนน้อง
ชื่อจูลมุน พี่น้องคู่นี้มีอาชีพค้าขายซึ่งต่างผดักเปลี่ยนกันไปค้าขายยังต่างเมือง กรรพหนึ่งมหา
บณัฒบวิวารคมเกวียน 500 เล่มเดินทางไปค้าขายยังเมืองต่าง ๆ จนกระทั่งถึงกรุงสาวัตถี
พี่น้องคู่นี้ได้ยินชาวบ้านโจษขานกันว่าพระพุทธเจ้าได้บังเกิดขึ้นแล้ว จึงติดตามชาวบ้านไป
จนถึงเขตนันทวิหาร และใกล้กับพระธรรมเทศนา ก็บังเกิดความเลื่อมใส ให้บิรवार
นำเกวียนกลับไปให้น้องชาย ส่วนตนเองได้บอกรรพชาตอเทพของก ศึกษาพระกรรมฐาน
แล้วลาพระพุทธเจ้าเที่ยวเจริญสมณธรรมในที่อื่น ๆ จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ขณะที่เจ้า
พรหมอายุหกสิบปีนั้น มหาบณัฒไปบิณฑบาตในหมู่บ้านสนาปรัณปะ จูลมุนน้องชายจำ
ได้จึงอาราธนาพระมหาบณัฒไปฉัน ณ เรือนของตน แล้วอาราธนาให้เจ้าพรหมอายุ ณ วิหารใกล้
บ้านว่าบิรคตม

ระหว่างนั้นเป็นเวลาฤดูฝน การเดินไปค้าขายทางบกไม่สะดวก จูลมุนพร้อมควยพอ
กัทั้งหลายจึงขนสินคากลางเรือไปขาย เมื่อแล่นเรือไปได้ 2 วันก็หมดเสบียง จึงขึ้นแวะเกาะ
แห่งหนึ่ง บนเกาะนั้นมีไม้แก่นจันทน์แดงเป็นอันมาก พวกพ่อค้าจึงโคกคไม้แก่นจันทน์แดงนั้น
บรรทุก และหลังจากที่จกหาเสบียงได้พอเพียงแล้วก็ออกเรือเดินทางต่อไป ฝ่ายพวกยักษ์
และปีศาจซึ่งอยู่บนเกาะนั้นเห็นมนุษย์บรรทุกขึ้นไปบนเกาะก็โกรธ พอเรือออกทะเลไปแล้วก็ทำ
ฤทธิ์ให้เกิดพายุใหญ่จนเรือพอกาทั้งหลายนั้น จวนจะจมนลง จูลมุนถึงรำลึกถึงพระมหาบณัฒ
ให้มาช่วย พระมหาบณัฒซึ่งบรรลุนิพพานมีฤทธิ์คาทิพย์ได้ทราบจึงมาช่วยได้ทัน เมื่อพวกพอกา
กลับมาถึงบ้านก็ระลึกถึงบณัฒของพระมหาบณัฒ คาสจเอาไม้แก่นจันทน์ไปถวาย แต่พระมหา
บณัฒอภิวาขอให้เก็บรักษาไว้บูชาพระพุทธเจ้า แล้วพระมหาบณัฒก็เหาะไปยังเขตนันทวิหาร
ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบถึงความปรารถนาของชาวบ้านสนาปรัณปะที่โกรธจะ
ถวายไม้สักการะทำบูชาแก่พระพุทธองค์

พระพุทธเจ้าไปรับอาราธนาแล้วพิจารณาด้วยพระญาณเห็นว่า พระสังฆพินธคามส
ซึ่งพำนักอยู่ที่เขาสัจพินธกรนั้น มีอุปนิสัยที่จะพึงไปรักษาบรรพชิตได้ ครั้นรุ่งเช้าจึง
เสด็จพร้อมด้วยพระสงฆ์โดยบงกคพระอินทร์ได้พระวิษณุกรมเนรมิตถวาย ลอยมาจนถึงเขา
สัจพินธกร เพื่อครีตธรรมเทศนาให้สังฆพินธคามตั้งอยู่ในมรรคผลแล้วก็พาพระสังฆพินธคามส
มายังบ้านสุภะปรัณฑปะพร้อมกันพระองค์ หลังจากเสด็จประทับ ณ วิหารมกุฎการามใกล้หมู่บ้าน
สุภะปรัณฑปะนั้นระยะเวลาหนึ่งแล้วก็เสด็จมายังเขาสัจพินธกร แล้วมีพุทธานุญาตให้พระ
สังฆพินธคามสอยุคปรกบรกรรมกถาทั้งหลาย ณ ที่สัจพินธกรนั้น พระสังฆพินธคามสรับพุท
ธานุญาตแล้ว ก็กราบขอรอยพระพุทธรูปไว้เป็นที่บูชาทางพระองค์ พระพุทธเจ้าจึงทรงประทับ
รอยพระพุทธรูปไว้บนแผ่นศิลาบนเขาสัจพินธกร แล้วเสด็จกลับยังเขากันหาวิหาร

เกี่ยวกับเรื่องพระพุทธรูปนั้น ตามความเชื่อของคนโบราณเชื่อว่าพระพุทธเจ้า
ทรงประทับพระบาทเบ็ญจรอยจริง ๆ ในตำนานกล่าวว่า พระพุทธรูปทรงประทับรอยพระ
พุทธรูปไว้ในที่ 5 แห่ง คือเขาสวรรณาตติ เขาสวรรณมรรพ เมืองโยกบุรี และที่
หาดทรายฝั่งน้ำห่านที่ เฉพาะเขาสวรรณมรรพนั้น พระสงฆ์ชาวลังกาได้ออกแก่พระสงฆ์
ไทยที่ออกไปยังลังกาทวีปในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมว่าอยู่ในประเทศไทย เมื่อพระสงฆ์
ไทยคณะนี้กลับมายังกรุงศรีอยุธยาก็นำความมูลให้ทรงทราบ พระเจ้าทรงธรรมจึงไปรักษา
หัวเมืองต่าง ๆ คนตามภูเขารอยพระพุทธรูป และที่สักกพนที่ เขาแห่งหนึ่งที่แขวงเมือง
สระบุรี และที่ทรงนั้นเดิมเรียกว่าเมืองซีกขินบาง เมืองปรัณฑปะบาง ส่วนภูเขารอย
ก็ว่าสวรรณมรรพก็มี เขาสัจพินธกัม

ดังนั้น การที่พระมหากษัตริย์ทรงทราบเรื่องราวคฤหาสน์พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธรูป
ไว้บนเขาสัจพินธกรก็สำคัญให้พระสังฆพินธคามสบูชาทางพระองค์ อันมีในคอนปลายของ
บนโฉมาศูตกร มาไว้เป็นความนำของเรื่องบนโฉมาศูตกรนั้น ก็เพราะเนื่องด้วยเจตนา
ที่จะสร้างศรัทธาและความเชื่อมั่น ให้ชนในใจพุทธศาสนิกชนทั้งหลายว่า รอยพระพุทธรูป
ที่ ณ เขาที่แขวงเมืองสระบุรีเป็นรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าทรงประทับไว้สำหรับให้
สักการะบูชาอย่างแท้จริง

1.18 สมบัติอมรินทร์คำกลอน

นิทานคำกลอนเรื่องนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระอินทร์ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไต่เต้าเรื่องมาจากอรรถกถารวมบทมาผูกขึ้นเป็นนิทานคำกลอน คำกลอนเรื่องนี้ไม่ได้บอกปีที่แต่งไว้ แต่เข้าใจว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) คงแต่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

สมบัติอมรินทร์คำกลอนเริ่มต้นด้วยการพรรณานำเมืองสุทสนอนเป็นที่ประทับของพระอินทร์ ในชั้นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่โลกเทคนอบนยอดเขาพระสุเมรุ ราชรอบเมืองมีส่วนหนึ่งสี่ทิศ ภายในเมืองปราสาทเวทย์นาศักดิ์สิทธิ์ของพระอินทร์เป็นปราสาทเจ็ดชั้น มีต้นไม้กลีบพญายุทธรณ์กลางท้องที่ยามลมพัดสะบัดใบเกิดเป็นเสียงดนตรีไพเราะ และยังมีโรงแหวนสากอันเป็นที่ประชุมเหล่า ท้องพระลานทองหึ่งงดงามปราศจากมณีนี พระเจดีย์จุฬามณีเป็นรูปเศวตฉัตรเจ็ดชั้น มีไม้ปาริชาติ และภายในไม้ปาริชาตินี้มีแท่นมณฑปพิศุทธิภาทิย ส่วนนอกเมืองนั้นรายรอบด้วยอุทยานและสระโบกขรณีหนึ่งสี่ทิศ ในอุทยานอาทิอุทยานนั้นล้วนนี้มีไม้ดอกและไม้มงคลหลากชนิด เมื่อพรรณานำความงามของสิ่งต่าง ๆ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้ว ก็เริ่มเรื่องของพระอินทร์ทอดน่านางสุชาดา ตามที่เล่าไว้ในอรรถกถารวมบทว่า นางสุชาดาเคยเป็นชายาเอกของพระอินทร์ เมื่อพระอินทร์ได้มาครองดาวดึงส์ นางไม้โคกลัมภาคีมาเกิดเป็นธิดาของพระอินทร์ เช่นเดียวกับชายาอื่น ๆ คือ สุจิตรา สุนันทา และสุธรรมา ทั้งนี้เนื่องจากนางโคประกอบกรรมไว้ จึงต้องไปเกิดเป็นธิดาของอสูรชื่อเวปจิตกา (เวทาสีกาสูร ในสมบัติอมรินทร์คำกลอน) ต่อมาอสูรผู้เป็นบิดาได้ประกอบพิธีสมโภชนาง โดยเชิญอสูรทั้งหมดทั้งหลายมาให้นางเลือกเป็นคู่ พระอินทร์จึงแต่งตั้งองค์เป็นอสูรเข้ามาในงานกวน นางก็บังเกิดความรักและเลือกเป็นคู่ พระอินทร์จึงคืนรางวัลบอกความประสงค์แล้วอสูรนางเหาะไปสู่ดาวดึงส์ ฝ่ายอสูรผู้บิดาเห็นเช่นนั้นก็มีความโกรธ เขาประชิดพระอินทร์ ฤๅไม่อาทานฤๅพิรุณพระอินทร์ได้จึงถอยถอยกลับไป พระอินทร์จึงพานางสุชาดากลับมาเป็นธิดาอย่างเดิม

พระอินทร์เคยเป็นเทพเจาองค์สำคัญของศาสนาพราหมณ์มาก่อน และเป็นเทวดาคนไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ พระอินทร์มีเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นเทพเจาผู้ประพาศิธรรม พระอินทร์ปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยทั่วไป ก็เป็นผู้ที่หน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่มนุษย์ในโลกโดยทั่วไป พระอินทร์ก็จะปรากฏในฐานะตัวประกอบเท่านั้น และโดยที่เรื่องราวของพระอินทร์ที่ปรากฏในวรรณคดีธรรมบทที่มีมากกว่าที่อื่น ๆ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงนำเนื้อความมาเป็นกลอน โดยมีเจตนาเจาะจงจะให้พระอินทร์เป็นกวีเอก และต้องการสร้างมโนภาพให้ผู้อ่านเห็นความงามของทิพยสมบัติของพระอินทร์ และโดยที่ผู้ประพันธ์มีจุดมุ่งหมายดังกล่าวแล้วนี้ จึงปรากฏว่าเนื้อความในสมัยก่อนรัตนโกสินทร์คำกลอนไม่ได้กล่าวถึงกวีทั้งหลายอันท้าวสักกะเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ชื่อ มฆมาณพ ไก่กระทำอันเป็นผลหนุนส่งให้บังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ดังที่มีในวรรณคดีธรรมบท

1.19 อุเทนคำฉันท์

คำฉันท์เรื่องนี้ พระยาอภัยภูเบศร (อน) นำเนื้อความจากเรื่องพระนางสามาวดีในวรรณคดีธรรมบทมาแต่งเป็นคำฉันท์ แต่ไม่จบความตามที่อยู่ในวรรณคดี

เนื้อเรื่องในอุเทนคำฉันท์กล่าวเป็นความว่า พระเจ้าปรีดิปะแห่งนครโกสัมพี คราวหนึ่งพร้อมความเมตตากรุณาแก่เสด็จประพาสอุทยาน ระหว่างที่เมตตากรุณาของพระองค์ก็ด้วยมากมีพลสีแฉง ประทับนั่งอยู่ นักหัตถ์สิงคบินเข้ามาเห็นสำคัญว่าขึ้นเนื้อไก่โฉบพาไปยังต้นไทรใหญ่ในป่าหิมพานต์ เมื่อถึงต้นไทรนั้น พระนางก็ทำเสียงโคนกนั้นหนีไป และในรุ่งอรุณรุ่งขึ้นนั้นเองพระนางก็ประสูติโอรส และให้ชื่อว่า อุเทน

ไม่ไกลจากต้นไม้นั้นนัก มีอาศรมฤๅษีลลกับปะ วันนั้นฤๅษีไล่ขึ้นไปบนต้นไม้เพื่อหากระดูและเนื้อที่มันนำมา ก็พบพระนางและโอรสจึงโฉบพาไปอาศัยอยู่ที่อาศรม และในที่สุกฤๅษีก็เสียตะบะ ไก่พระนางเป็นธิดา

เมื่อ कुमारเจริญวัยหัดไต่เรียนบนโต๊ะเรียกข้างชื่อ "หีสักกันคร" จากพระกานีนแล้วพากองทัพข้าง ไปยังนครโกสัมพี และโคกรอบครองราชสมบัตินครนั้น

ในนครโกสัมพีนั้น มีเศรษฐีในมณฑลหนึ่งชื่อโฆสกเศรษฐี ไม่มีภรรยา แต่โขนางสาวาคีธิดาของเศรษฐีชื่อยากชื่อว่าดี ซึ่งเป็นเสทหายเกา มาเป็นธิดา เมื่อพระเจ้าอุเทนไต่มาที่บ้านของเศรษฐีโโขพนาง ก็บังเกิดความรักใคร่ และโฆสกเศรษฐีก็ถวายเงินมเหสี

ครั้งนั้น พระเจ้าจันทโฆกัแห่งนครอชเชนีมีความโลภปรารถนาจะไล่สมบัตินครโกสัมพี จึงคิดอุบายสร้างชายแต่ไปล่อพระเจ้าอุเทนและสามารถจับพระเจ้าอุเทนมากุมขังไว้ และถวายความปรารถนาจะไล่มนต์เรียกข้าง จึงให้พระธิดานามว่าพระนางสุดัทธกาไปเรียกมนต์จากพระเจ้าอุเทน แต่ถวายเกรงว่าทั้งสองจะมีจิตใจรักใคร่ จึงให้มิดกันั้นมานั่งเฝ้าเห็นกันพร้อมทั้งบอกแก่ธิดาว่าสอนเป็นโรกเรือน และบอกแก่พระเจ้าอุเทนว่าผู้เรือนเป็นคนคอม แต่ให้ที่สุดทั้งสองกรความจริง และพระเจ้าอุเทนก็โขนางเป็นมเหสีและทำอุบายพานางหนีกลับไปยังนครโกสัมพีได้

ต่อมาพราหมณ์หนึ่ง ไต่พาธิดาชื่อนางมาคัณตียามาถวายเป็นมเหสี พระนางคัณตียานี้มีจิตใจแค้นพยาบาทพระพุทเจ้าถวายเหตุพระองค์ไม่รับนางไว้ เป็นคู่ครอง เมื่อทราบว่าพระนางสามารถกับบิรवारเลื่อมใสศรัทธาพระพุทเจ้าก็ไม่พอใจ คิดหาทางทำความเดือดร้อนให้ถวายประการต่าง ๆ นับแต่หลยุงพระเจ้าอุเทนว่าพระนางสามารถมีจิตใจผูกพันพระพุทองค์ พระเจ้าอุเทนไม่เชื่อ จนในที่สุดพระนางคัณตียาได้นำขมิบไปใส่ในพืดของพระเจ้าอุเทน แล้วหลยุงว่าพระนางสามารถก็ปลงประชนม์ พระเจ้าอุเทนจึงรับสั่งให้นำพระนางสามารถพร้อมถวายบิรवारไปประหาร แต่ถวายเมตตากรรมของพระนางและบิรวารถูกขมิบไม่อาจทำร้ายซ้ำจึงวกกลับมาทำร้ายพระเจ้าอุเทนเสียอีก ทำให้พระเจ้าอุเทนรำลึกถึงคุณความดีของพระนางสามารถก็และยึดพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

เนื้อความในอุเทนกำฉันทจบแต่เพียงเท่านั้น

1.20 พระ คุณเหแป

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปล เรื่องนี้จากฉบับภาษาอังกฤของ วิดเลียม เชนรี รอนบินสัน พระราชประสงค์ในการแปล เรื่องนี้เพื่อให้เป็นเครื่องบำรุง ความรู้ลัทธิพราหมณ์ เพราะพิธีทาง ศาสนาพราหมณ์ยัง ใช้อย่างแพร่หลายในประเทศไทย

พระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นบทสวดในพิธีราชสุยาภิเษก แต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญพราหมณ์ ชื่อ คุณเหแป กล่าวคือ พระเจ้าทริจันทรไม่มีพระราชโอรส ตามลัทธิพราหมณ์ถือว่าผู้ไม่มีบุตร สืบสกุล เป็นผู้ต่ำชา พระองค์จึงไปทรงสรงพระวรกายที่พระโอรส โดยทรงสัญญาว่าจะนำพระ กุมารนั้นมาบูชาด้วยถวาย พระวรคุณจึงบันดาลให้พระเจ้าทริจันทรประชวรพระโรคนาน พระ กุมารจึงไปขอบุตรพราหมณ์ชื่อ คุณเหแป มาเข้าพิธีบูชาด้วยแทน แต่ปรากฏว่าคุณเหแปได้ สวรรค์ละลี้กคุณและสรรเสริญเทพเจ้าทั้งปวงจึงปลอกลภัย เป็นเหตุให้พระราชาทริจันทรหาย ประชวรไปควย

เรื่องนี้แสดงให้เห็นความเชื่อในพระผู้เป็นเจ้าของลัทธิและศาสนาพราหมณ์ ว่าพระ ผู้เป็นเจ้ามีฤทธานุภาพ อาจบันดาลทุกสิ่งทุกอย่างได้ การที่จะรอดพ้นจากภัยอันตรายได้ ก็ด้วยการสวดระลึกถึงคุณและสรรเสริญ

1.21 ลิลิตนารายณ์สิบปาง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เมื่อวันที่ 4 มกราคม 2465 และจบบริบูรณ์เมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม 2466 ในการทรงพระราชนิพนธ์ นั้นทรงใจหนังสือชินบัญชร () ของ () เป็น หลัก เนื้อเรื่องของลิลิตเรื่องนี้กล่าวถึงพระนารายณ์อวตารลงมาปราบทุกข์เข็ญในโลก 10 ปาง แต่ละปางมีเรื่องราวดังนี้

ปางที่ 1 มัทสยวตาร พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นปลา กล่าวถึงเมื่อพระ พรหมนอนหลับ ถึงนครวสันตภูมิ ขณะนั้นอสูรช้อยศรพิษจากทะเลมาตักพระ เวทของพระ พรหมไป พระนารายณ์อวตารเป็นปลาตะเพริ มาแจ้งชาวแกทาวสัจยกษัตริย์ผู้ทรง-

ทรงธรรมมานำจะทวมโลก ท้าวสัถยพรทจึงต่อเรือใหญ่เชิญฤๅษีทั้ง 7 ลงในเรือ แล้วเก็บ
พืชน้ำขึ้นไม้ ถลอคจนสัตว์อย่างลุดลงในเรือ พอนำทวมโลก ปลาตะมะริ ก็พาเรือรอกพัน
อันครายไปจนถึงกำหนดน้ำลค ท้าวสัถยพรทก็กลับไปอยู่บนแผ่นดินใหม่ ส่วนปลาตะมะริทรง
ไปฆ่าหัยกริพี เจาพระเวทกลับคืนไห้พระพรหม

ปางที่ 2 อูรุมวาทาร อวตารลงมาเป็นเต่า เนื่องจากพระอินทร์ถูกฤๅษีที่รเวาด
สาปแรงไห้พระองค์และเทวดาแพ้อสูร เทวดาจึงทำพิชิตวนน้ำทิพย์ในพานียรมสมุทรเพื่อจะไห้
มีอายุยืนยาว ในการกวมนั้นไขภูเขามันทรเป็นหลัก ไขพญานาคเป็นสายเชือก เทวดาถือ
ทางหางนาคและอสูรถือทางหัวนาค ขณะทีกวมนั้น ภูเขามันทรเจาะโลกลึกลงไป พระ-
นารายณ์เกรงโลกจะทลายจึงอวตารลงมาเป็นเต่าใหญ่ไปรองรับใ้ภูเขา การกวมน้ำทิพย์
จึงสำเร็จ เทวดาใ้กินน้ำทิพย์ ส่วนฝ่ายอสูรไม่ใ้กินเนื่องจากพระนารายณ์แปลงเป็นนาง
งามมาล่อ ในที่สุดเทวดาจึงเป็นอมตะและเป็นฝ่ายชนะอสูร

ปางที่ 3 วราหาวตาร อวตารลงมาเป็นหมูปราบหิรันตยักษ์ ซึ่งกำเริบฤทธิ์
มวนแผ่นดิน

ปางที่ 4 นรสิงหาวตาร อวตารลงมาเป็นนรสิงห์ (ครึ่งคนครึ่งสัตว์) ปราบ
หิรันตยักษ์ ซึ่งแย่งสวรรค์ของพระอินทร์

ปางที่ 5 วามนาวตาร อวตารลงมาเป็นพรามณ์เตี้ย ทำอบายขอที่ดินจากท้าว
พลิพญาแพทยบุตรองโลกทั้ง 3 คือ สวรรค์ มนุษย์ และบาดาล โดยขางเทาเหยียบแผ่นดิน
โลกสวรรค์และโลกมนุษย์ และเนื่องจากท้าวพาลีซึ่งตอนรับพระองค์โดยดีแก่แรกใ้พลุ่ขอมิ
ใ้หยางเป็นกาวที่ 3 พระนารายณ์อวตารจึงประทานมาคาลใ้ท้าวพาลีครอบครอง

ปางที่ 6 ปรุศุรามาวตาร อวตารลงมาเป็นพรามณ์ ชื่ออราม ผู้ถือชวานเป็น
ลูกของฤๅษีมัทคี และนางเรณู ต่อมาฤๅษีมัทคีถูกออรชุนกษัตริย์มณษษ งามผู้ถือชวาน
จึงฆ่าออรชุนเสีย และฆ่าเชือดสายของกษัตริย์ตลอดทั้งโลก เหลือแค้นหญิงซึ่งเป็นเชือดพระวาง ด้

มีความปรารถนาจะแต่งงานโดยจะยกกองทัพไปที่แคว้นวัชชี แต่เกรงว่าจะไม่สำเร็จ เพราะบรรพกาลกษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชีซึ่งมีอยู่ในสามัคคีธรรม พระเจ้าอชาตศัตรูจึงทรงปรึกษากับวัสการพราหมณ์ ทำอุบายให้วัสการพราหมณ์คัดค้านการยกกองทัพไปที่แคว้นลิจฉวีแล้วลงโทษและขับไล่ให้ออกจากบ้านเมือง วัสการพราหมณ์ได้เดินทางไปยังแคว้นวัชชีและใ้ชอุบายกราบทูลกษัตริย์ลิจฉวีให้หลงเชื่อ และรับไว้ให้เป็นผู้พิพากษาคดีและเป็นครูสอนวิทยาการแก่บรรพการาชากุมาร วัสการพราหมณ์รับราชการด้วยความอุสาหะพากเพียรจนเป็นที่ไว้วางใจแก่กษัตริย์ลิจฉวี ต่อจากนั้นวัสการพราหมณ์ก็เริ่มทำลายความสามัคคีในหมู่ราชกุมาร จนไม่คบกันต่อไป และบังเกิดความเข้าใจผิดกันและกัน การแตกความสามัคคีก็ลุกลามไปจนถึงกษัตริย์ลิจฉวีผู้เป็นพระชนก ต่างองคตางเคืองแค้นระแวงกัน ชั่วเวลา 5 ปี สามัคคีธรรมของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีก็ถูกทำลายลงสิ้น วัสการพราหมณ์จึงลอบส่งข่าวไปยังพระเจ้าอชาตศัตรูให้ทรงทราบ พระเจ้าอชาตศัตรูก็เสด็จพระราชดำเนินยกกองทัพไปปราบปรามแคว้นวัชชีได้โดยสะดวก

สามัคคีเภทกำเนิดเป็นวรรณคดีหน้าตาเรื่องจากกัมภีร์ภัสมาแต่งเป็นเรื่องราวที่สอนใจ เนื้อเรื่องสนุกสนาน โดยแทรกเรื่องการเมืองไว้อย่างแนบเนียน ในเรื่องความสามัคคี ความไว้วางใจกัน และหลักการปกครอง นับเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าสูงยิ่งเล่มหนึ่ง

2. ศาสนนิทาน

ศาสนนิทานคือเรื่องราวที่แต่งหรือนำเรื่องราวอันมาแต่งโดยสมมุติว่าเป็นเรื่องราวในชาติก่อนของบุคคลในศาสนา โดยเฉพาะผู้เป็นศาสดาของศาสนานั้น ๆ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการใช้เป็นอุทาหรณ์หรือเรื่องเปรียบเทียบ สำหรับให้ผู้ที่มาเข้าใจข้อธรรมะใด ๆ อย่างชัดเจน

บรรดาศาสนนิทานที่มีอยู่ในวรรณคดีไทยมี 2 ประเภทคือ

2.1 กัมภีร์ศาสนนิทาน ได้แก่หนังสือที่ประมวลเรื่องศาสนนิทานต่าง ๆ ไว้อยู่ในเล่มเดียวกัน

2.2 วรรณคดีสาสนนิทาน ได้แก่เรื่องราวที่มีมาจากคัมภีร์สาสนนิทาน ทั้งที่แปลหรือนำเรื่อง
ราวหรือเค้าโครงมาผูกขึ้นใหม่ด้วยคำประพันธ์ชนิดใดชนิดหนึ่ง

2.1 คัมภีร์สาสนนิทาน

คัมภีร์สาสนนิทานที่ได้แปลเป็นภาษาไทยแล้ว หรือคัมภีร์ที่มีนิทานบางเรื่องที่ได้
แปลเป็นภาษาไทย หรือเป็นคัมภีร์ที่มีนิทานบางเรื่องได้แพร่หลายเข้ามาเป็นที่รู้จักอย่างขม
ซาบ หรือเป็นต้นเค้าของวรรณคดีไทยบางเรื่อง คัมภีร์สาสนนิทานที่มีคุณสมบัติดังกล่าวนี้
ได้แก่ คัมภีร์ชาดก คัมภีร์อรรถกถาชาดก คัมภีร์มหาเวสส คัมภีร์ทศปิณฑาน อวทาน
กัลปภา คัมภีร์ชาดกมालา และปัญญาสาชก ซึ่งจักได้กล่าวโดยลำดับ ดังต่อไปนี้

2.1.1 คัมภีร์ชาดก

ชาดกคือเรื่องราวของบุคคลที่เกิดแล้วในอดีตคือพระโพธิสัตว์ ที่เชื่อว่าเป็นอดีต
ชาติของพระพุทธเจ้า ที่ได้ช่วยพระชาติเป็นมนุษย์บาง เทวดาบาง สัตว์บาง โดยแต่ละ
ชาติมีบทบาทแตกต่างกันไป

เรื่องชาดกมีปรากฏในคัมภีร์ชาดก อันเป็นคัมภีร์ 1 ในจำนวน 15 คัมภีร์ของ
ขุททกนิกาย ในพระสุตตันตปิฎก เป็นเรื่องราวทั้งสิ้น 547 เรื่อง

กล่าวกันว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงเล่าเรื่องต่าง ๆ ที่ไว้ชาดกเหล่านี้
ชาดกในคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้ง 547 เรื่องนั้น แต่ละเรื่องจะมีลักษณะเหมือนกัน
คือปรากฏเฉพาะตัวละคร (คือบทหรือกรอง) เนื้อความจะมีแก่นของเรื่องนิทานเท่านั้น
ดังตัวอย่างความอันเป็นกาลาในชาดกเรื่อง "ลูกกูกิชาดก" ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยดังนี้

(732) ดิฉันขอไหว้พระยาช่าง ผู้มีกำลังเลื่อมในกาล
ที่มีอายุได้หกสิบมีแล้ว ผู้อยู่ในป่า เป็นเจ้า
โหลง เพียบพร้อมด้วยบริวารยงนั้น ดิฉันขอ

- ทำอัญชัญที่ทวนควยมีทั้ง สอง ขอทานอย่าได้
 ฆ่าลูกน้อย ๆ ของฉันผู้มีกำลังทรพลเสียเลย
- (733) คิณขอไหวพระยารางผู้เที่ยวไปทั่วเคีย ญอยู่
 ไนป่า เทียวหาอาหารกินตามเชิงภูเขาคิณ
 ขอทำอัญชัญที่ทวนควยมีทั้ง สอง ขอทานอย่า
 ได้ฆ่าลูกน้อย ๆ ของคิณผู้มีกำลังทรพลเสีย
 เลย
- (734) แฉนางนงไต้ เราจะฆ่าลูกน้อยของเราเสีย
 เจ้ามีกำลังน้อยจะทำอะไรเราได้ เราจะขี้น
 อกใส่อย่างเจ้าทั้งแสนตัวให้ละเอียกไปควยเทา
 ขางชาย
- (735) กิจที่จะพึงทำควยกำลังกายยอมสำเร็จในที่พึง
 ปวง เพราะกำลังกายของกนพล ย่อมมีเพื่อ
 ฆ่าคนอื่น แฉพระยาราง ผู้ใดฆ่าลูกน้อย ๆ
 ของเราผู้มีกำลังทรพล เราจักทำสิ่งที่ไม่ใช่
 ความเจริญให้แก่มัน
- (736) ท่านจงดูกานางนงไต้ กบและแมลงวันหัว
 เขียว สัตว์ทั้งสี่เหล่านี้ใครรวมใจกันฆ่าชาว
 เสียได้ ท่านจงเห็นกคิของกนมีเวรแก่กนมี
 เวรทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแต่ ท่านทั้งหลาย
 อย่าได้กระทำเวรกับใคร ๆ ถึงจะไม่เป็นที่รัก
 ใจกันเลย ๗²⁸

จะเห็นได้ว่าลักษณะของชาดอนั้น มีเฉพาะคำกล่าว ไม่มีเนื้อเรื่องที่จะอธิบายให้
ทราบว่า ใครเป็นบุคลาถยคนนั้น ๆ มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น ฯลฯ

มีข้อสันนิษฐานว่า แต่เดิมชาดกคงจะครบสมบูรณ์เป็นเรื่อง คือมีทั้ง เนื้อ เรื่อง
และคำกล่าว ต่อมาประมาณ 200 - 300 ปี เนื้อเรื่องคงจะสูญหายไป คงจำกันได้เฉพาะ
ตัวถาถาเท่านั้น

หรืออาจจะเป็นไปได้ว่า เดิมเป็นนิทานเก่าแก่ที่เล่าสืบต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ ต่อ
มาจึงได้มีการแต่งเพื่อให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่โดยที่สมัยนั้น คือก่อนเวลาการสังคายนา-
นาพระไตรปิฎก การสืบเรื่องราวใด ๆ ก็ตามต้องอาศัยความทรงจำ ดังเช่น พระสงฆ์
ได้ทรงพระพุทธวจนะไว้ด้วยการท่องจำ กวดยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องร่ายกรองถ้อยคำบรรจุ
ความให้ย่นสั้น ที่จะต้องจดจำได้ง่าย และมั่นคง ฉะนั้น เรื่องชาดกจึงปรากฏเป็นบทร่าย
กรอง (คือถาถา) ดังตัวอย่างที่ยกมาแล้วข้างต้น

ชาดกจำนวน 547 เรื่อง ซึ่งมีจำนวนถาถาไม่เท่ากัน กล่าวคือ มีตั้งแต่ 1
ถาถา ไปจนถึง 1000 ถาถา กวดยเหตุนี้ท่านจึงแบ่งหมวดชดก โดยกำหนดตามว่าจำนวน
ถาถาในแต่ละเรื่อง คือชาดกเรื่องใดที่มีถาถาจำนวนเท่ากันก็จัดไว้เป็นหมวดเดียวกัน แต่
ละหมวดเรียกว่า "นิบาต" กวดยเหตุนี้จึงเรียกชาดกที่มีในพระไตรปิฎกว่า "นิบาตชาดก"
และชาดกเรื่องใดที่คิดแต่งเรื่องขึ้นเอง โดยไม่มีเรื่องอยู่ในพระไตรปิฎก ท่านเรียกกันว่า
"ชาดกนอกนิบาต" ที่รู้จักกันแพร่หลาย ได้แก่ ปัญญาสชาดก ของภิกษุชาวเข็ญใหม่²⁹

ชาดกทั้งหมดแบ่งเป็นหมวด ๆ หรือนิบาต ได้ 22 นิบาต และกำหนดเรียกชื่อ
หมวดตามจำนวนของถาถา ดังนี้

- | | | |
|------------------|-----------------------|------------|
| 1. ชาดกมี 1 ถาถา | เรียกว่าเอกนิบาตชาดก | 150 เรื่อง |
| 2. ชาดกมี 2 ถาถา | เรียกว่าทุกนิบาตชาดก | 100 เรื่อง |
| 3. ชาดกมี 3 ถาถา | เรียกว่าติกนิบาตชาดก | 50 เรื่อง |
| 4. ชาดกมี 4 ถาถา | เรียกว่าจตุกนิบาตชาดก | 50 เรื่อง |

5. ชาตกมี 5 คธา	เรียกว่าปัญจนีมาตชาตก	30 เรื่อง
6. ชาตกมี 6 คธา	เรียกว่าฉกนิมาตชาตก	20 เรื่อง
7. ชาตกมี 7 คธา	เรียกว่าสัคคกนิมาตชาตก	21 เรื่อง
8. ชาตกมี 8 คธา	เรียกว่าอัญญาณิมาตชาตก	10 เรื่อง
9. ชาตกมี 9 คธา	เรียกว่านวกนิมาตชาตก	12 เรื่อง
10. ชาตกมี 10 คธา	เรียกว่าหสกันนิมาตชาตก	16 เรื่อง
11. ชาตกมี 11 คธา	เรียกว่าเอกหสกันนิมาตชาตก	9 เรื่อง
12. ชาตกมี 12 คธา	เรียกว่าทวหสกันนิมาตชาตก	10 เรื่อง
13. ชาตกมี 13 คธา	เรียกว่าเทวหสกันนิมาตชาตก	10 เรื่อง
14. ชาตกมี 14-17 คธา	เรียกว่าภิกขณนิมาตชาตก	13 เรื่อง
15. ชาตกมี 20 คธา	เรียกว่าวิสกันนิมาตชาตก	10 เรื่อง
16. ชาตกมี 30 คธา	เรียกว่ากิงกันนิมาตชาตก	10 เรื่อง
17. ชาตกมี 40 คธา	เรียกว่าจัตถาสกันนิมาตชาตก	50 เรื่อง
18. ชาตกมี 50 คธา	เรียกว่าปัญญาณิมาตชาตก	3 เรื่อง
19. ชาตกมี 60 คธา	เรียกว่าสังกนิมาตชาตก	2 เรื่อง
20. ชาตกมี 70 คธา	เรียกว่าสัคคกนิมาตชาตก	2 เรื่อง
21. ชาตกมี 80 คธา	เรียกว่าอสกันนิมาตชาตก	5 เรื่อง
22. ชาตกมีคธาเกิน 80 ขึ้นไป	เรียกว่า มหานิมาตชาตก	10 เรื่อง

ที่ว่า ชาตก เป็นเรื่องที่เราถึงบุคคลที่เกิดแล้วคือพระโพธิสัตว์ ที่เสวยพระชาติ เป็นบุคคลต่าง ไ ในอดีตชาติ ดังที่กล่าวในการกำหนดความหมายข้างต้นนั้น เป็นสิ่งที่เข้าใจกันตามรูปลักษณะของชาตกที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบัน แท้จริงแล้วนิทานชาตกมีไว้ เรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นจริงในอดีตชาติ แต่เป็นนิทานโบราณที่มีมาก่อนครั้งพุทธกาล และเล่าสืบต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ

ในการนำนิทานเหล่านี้มาจัดเทศนา ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นถ้อยคำที่ละเอียดพิสดารให้เป็นที่สนุกสนาน แตกต่างเพื่อประโยชน์อันบางประการ กล่าวคือในสมัยนั้น คือเมื่อครั้งพุทธกาล การที่จะอบรมสั่งสอนให้เข้าใจได้ง่าย ในบางครั้งต้องยกเรื่องราวที่หาประกอบหรือเปรียบเทียบให้เข้าใจ ทำนองเดียวกัน เมื่อพระคฤศนเจ้าคริสต์เทศนา การยกนิทานขึ้นเพื่อย่อมมีขึ้นได้ ทั้งนี้ความเข้าใจของชนย่อมยากง่ายไม่เท่ากัน บางคนยกเฉพาะข้อธรรมมาสอนก็เข้าใจ แต่บางคนถองเล่านิทานเปรียบเทียบให้เนื้อความไปสอดคล้องเข้ากับข้อความที่สอนจึงจะเข้าใจเช่นนี้ และเมื่อพิจารณาถึงเนื้อความในนิทานชาดกแล้ว จะเห็นว่าประกอบด้วยข้อธรรมและสุภาษิต ที่เป็นความมุ่งหมายประการใดประการหนึ่งอยู่ด้วยเสมอ

จึงอาจกล่าวได้ว่า การที่พระพุทธองค์ทรงนำนิทานชาดกมาจัดเทศนานั้น ก็เพื่อใช้เป็นที่นิทานเปรียบเทียบสำหรับให้เวไนยสัตว์เข้าใจธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น

อีกประการหนึ่ง นิทานชาดกบางเรื่อง เริ่มต้นด้วยปัญหาหรือคำถามที่ราวกับไขว่ถามขึ้น แทนที่พระพุทธเจ้าจะทรงแก้ปัญหานั้นโดยตรง ก็ทรงเล่านิทานเปรียบเทียบเพื่อแก้ปัญหานั้น

โดยที่นิทานชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่ก่อนครั้งพุทธกาลและมีจำนวนถึง 547 เรื่อง ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการยากที่จะสืบสาวเรื่องราวที่มาของนิทานชาดกแต่ละเรื่องได้โดยละเอียด อย่างไรก็ตาม ได้มีผู้ศึกษาและประมวลที่มาของเรื่องสรุปได้เป็น 4 ทาง ดังนี้

- (1) จากเรื่องในคัมภีร์ที่เก่ากว่าคัมภีร์ชาดก ดังพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่า "นิทานนั้นทิวศาคชาดก ซึ่งมาในโอมสวาท สิกขามคัมภีร์มหาภิกขุสังคหะวินัย ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เก่ากว่าคัมภีร์ชาดก"
- (2) จากนิทานชาวบ้าน ซึ่งบางเรื่องก็เป็นนิทานชาวบ้านที่พระอรหันตศาสดาจารย์ยกมาเป็นตัวอย่างในการสั่งสอน บางเรื่องก็ได้นำจากนิทานชาวบ้านของต่างชาติที่เล่าสืบต่อกันมา เช่น สุริยฆตตังสชาดก กับนิทานอีสป เรื่องห่านไขเป็นทอง

(3) จากเรื่องราวในประวัติศาสตร์ หรือพงศาวดารบ้านเมืองยุคโบราณก่อนพุทธกาล เช่นเรื่อง ที่ชาวกุมาร ผู้รวบรวมแคว้นกาสีและโกศลเข้าอยู่ในปกครองเดียวกัน มาจนถึงเวลาพุทธกาล

(4) โดยการผูกเรื่องขึ้นเพื่อใช้สำหรับเปรียบเทียบ

จึงกล่าวได้ว่านิทานชาดกเป็นที่รวมของนิทานพื้นเมืองที่เก่าแก่ที่สุด สมบูรณ์ที่สุด และสำคัญที่สุดในบรรดานิทานพื้นเมืองทั้งหลายที่มีอยู่ นิทานเกี่ยวกับสัตว์ และนิทานอื่น ๆ อีกมากมายซึ่งเกิดขึ้นในอินเดียยุคต่อ ๆ มา และซึ่งแพร่กระจายไปจนถึงเอเชียตะวันตก และยุโรปนั้น มีเค้ากำเนิดมาจากนิทานชาดกเป็นส่วนใหญ่³⁰

อย่างไรก็ตาม นิทานชาดกทั้งหลาย ซึ่งทราบแล้วว่าเป็นนิทานเก่าแก่เล่าสืบกัน มาปากต่อปากแต่ครั้งโบราณ และเมื่อได้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก นับเป็นส่วนหนึ่งของพระ พุทธวจนะ เช่นเดียวกับที่เชื่อได้ว่า พระพุทธองค์น่าจะทรงนำเรื่องเหล่านี้มาปรับเทศมา ไม่มากนัก

2.1.2 คัมภีร์ชาดกปิฎก (อรรถกถาชาดก)

ลักษณะของชาดกที่มีในพระไตรปิฎกนั้น ปรากฏเฉพาะตัวชาดกอันเป็นคำกล่าว ล้วน ๆ ไม่มีเนื้อเรื่องอะไร ผู้อ่านจึงไม่อาจเข้าใจได้ว่าใครเป็นผู้กล่าวถ้อยคำนั้น กล่าว กับใคร มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น คอยเพ่งใจเองต่อมาพระสุตธัมมสังคายนาย จึงได้แต่งเรื่อง รวบรวมละเอียดเพิ่มเติมในชาดกนั้นสมบูรณ์ ทำให้รู้และเข้าใจเรื่องราวได้ทั้งหมด

การเพิ่มเติมเรื่องราวให้เป็นนิทานชาดกที่สมบูรณ์นั้น พระอรรถกถาจารย์จะเพิ่ม ติมการปรารภเรื่อง รายละเอียดของเรื่องนิทาน และการกลับริชาภิ ถ้อยคำ ลัญจิก ชาดก ความสมบูรณ์ในอรรถกถาชาดก จะเป็นดังนี้

เมื่อพระบรมศาสดา ประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร ทรงปรารภว่า พระเทวทัต
เป็นอนาถิกพะหยามชา ไม่มีความเมตตากรุณา แม้แก่สัตว์เดรัจฉาน พระภิกษุทั้งหลายจึง
ทูลอาราธนาให้เล่าเรื่องนี้ พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่อง ซึ่งมีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า พระ
โฬสีทิวส่วยพระชาติเป็นพยาน มีช้างเผือกหนึ่งเป็นเมีย ช้างพระโฬสีทิวได้พบนางนางได้
ตกถูกอยู่ใกล้ทางสัญจรของโขลงช้าง นางนางจึงอ่อนน้อมพระโฬสีทิวให้ช่วยป้องกันลูกน้อยให้
ปลอดภัยจากโขลงช้าง พระโฬสีทิวจึงยืนยันคอกลูกนางไว้ไม่ให้ช้างเหยียบ จนช้างผ่านไป
หมดโขลงแล้ว จึงบอกแก่นางนางได้ว่าให้ระวังช้างอันธพาลเชือกหนึ่งจะมาฆ่าอันตราย และ
ในที่สุดช้างตัวนั้นก็เหยียบลูกนางตาย ตามความในคาถานั้นเอง และความในอรรถกถาชาตก
ได้เพิ่มเติมการแก้แค้นของนางนางได้ว่า ไปหากาให้ช่วยจิกนิยน์ตาของช้างเถเรเชือกนั้น ให้
แทงวันหัวเขี้ยวหยอกไซ่ช้าง ให้กลับไปส่งเสียงร้องอยู่บนยอดเขา ในที่สุดช้างเถเรเชือก
นั้นก็ตกเหวตาย

ในตอนท้าย เมื่อเล่าเรื่องจบแล้ว อรรถกถาชาตก ได้เพิ่มเติมการแสวงหา
กลับชาติ โดยพระพุทธองค์ทรงระบุว่า ช้างเถเรคือพระเทวทัต และช้างจำโขลง คือ
พระพุทธองค์นั่นเอง

นิทานชาตกจำนวน 547 ในคัมภีร์อรรถกถาชาตก พระพุทธโฆษาจารย์รจนาไว้
โดยสมบูรณ์แล้วนั้น แต่ละเรื่องประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ และดำเนินเรื่องเป็นลำดับ ดังนี้

(1) เรื่องปัจจุบัน ในสมัยพระพุทธเจ้า เป็นส่วนที่เล่าเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง
ที่เป็นสาเหตุให้มีการเล่านิทานชาตกเรื่องนั้น ๆ กล่าวคือจะมีเนื้อความเริ่มต้นด้วยพระพุทธ
องค์ทรงปรารภถึงบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วแสดงเรื่องที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็น
มูลเหตุที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องในอดีต

เนื้อความส่วนนี้เรียกว่า "ปัจจุบันวัตถุ"

(2) คำนีทานชาตก นีทานในอรรถกถาชาตก จะชี้ต้นด้วยคำว่า อตีเต คือ อติคกาล - แสดงให้เห็นว่านิทานชาตกที่เล่านั้น เป็นเรื่องเก่าแก่ที่มีมาแล้วในอดีต

ในส่วนที่เป็นอติคัตถุ ประกอบด้วยข้อความ 3 อย่าง คือ

2.1 คำนีทาน เป็นรายละเอียดที่แต่งเพิ่มเติม ซึ่งมีโครงเรื่องโดยเฉพาะ

2.2 คาดา เป็นข้อความเดิมที่ปรากฏในอรรถกถาโดยพระ อรรถกถาจารย์ จะคงไว้เป็นเสมือนหัวใจสำคัญของเรื่อง คาดามางคากามีลักษณะเป็น สุภาสิต

2.3 ข้อความวิจารณ์ อธิบายขยายความคาดาให้เข้าใจง่ายขึ้น

เนื้อความส่วนที่เป็นนิทานนี้เรียกว่า "อติคัตถุ"

(3) การแสดงการกลับชาติ โดยพระพุทธองค์ทรงระบುವุคคลในอดีตนิทาน ว่า ตรงกับบุคคลในสมัยของพระพุทธเจ้า เช่นจะทรงระบುವุคคลที่เกิดอุลพระโพธิสัตว์มาตรงกับ บุคคลในสมัยของพระพุทธเจ้า เช่น จะทรงระบುವุคคลที่เกิดอุลพระโพธิสัตว์มาเกิดเป็น พระสารีบุตร พระอานนท์ ฯลฯ ตัวบุคคลที่เป็นปฏิภนกับพระโพธิสัตว์ ก็มักจะมาเกิดเป็น พระเวทิต และตัวบุคคลสำคัญในนิทานคือพระมหาสัคว์ หรือพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีมหาเสย สละ กลาหาญ หรือบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ก็จะมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ทั้งนี้ ลักษณะเช่นนี้ เป็นการเชื่อมโยงเรื่องในอดีตกับปัจจุบันเข้าด้วยกัน

ส่วนนี้เป็นการเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบัน เรียกว่า "สโมชาน" เรียกกันทั่วไปว่า "ประชุมชาตก"

การที่อรรถกถาจารย์ ได้เพิ่มเติมรายละเอียดให้นิทานชาตกเป็นเรื่องที่สมบูรณ์ ประกอบด้วยปรารภเรื่อง และแสดงเรื่องในปัจจุบัน ซึ่งเป็นมูลเหตุหรือที่มาของนิทานที่มี โครงเรื่องสมบูรณ์ และเมื่อจบนิทานเรื่องหนึ่ง ๆ ก็มีการแสดงการกลับชาติ เช่นนี้ทำให้ ดูเหมือนว่า นิทานชาตกเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่เกิขึ้นจริง โดยเฉพาะเหตุการณ

ที่เกิดขึ้นในส่วนที่เป็นปัจจุบันวัตถุ ซึ่งระบุไว้อย่างชัดเจน นิทานเรื่องนี้ใครเล่า เล่าให้ใครฟัง เล่าที่ไหน เล่าเมื่อไร และเพราะเหตุใดจึงเล่า เช่นนี้เป็นการอ้างหลักฐานให้เชื่อว่านิทานเรื่องนั้นเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นจริงแน่นอนขึ้นไปอีก

เป็นที่เชื่อได้แน่นอนว่า คาดาทหรือทรอยกรองที่มีในพระไตรปิฎกนั้นเป็นของเก่าแก่ดั้งเดิม ความที่นักปราชญ์ทั้งหลายได้ลงความเห็น ด้วยภาษาที่ไร้แตงคาคานั้นเก่ากว่าภาษาอันเป็นข้อความอันในนิทานชาดก

ส่วนข้อความอื่น คือรายละเอียดของท้องเรื่อง ความปรารถนาเรื่อง และการแสดงการกลับชาติ อันเป็นส่วนประกอบสำคัญของอรรถกถาชาดก ซึ่งพระอรรถกถาจารย์โบราณชั้นภายหลัง อย่างไรก็ตามเป็นที่เชื่อได้แน่นอนว่า อรรถกถาชาดกนั้นต้องรจนาขึ้นภายหลังการจารึกชาดกในพระไตรปิฎก คือในคราวที่มีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 ใน พ.ศ. 235

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวินิจฉัยว่า อรรถกถาชาดกเรียบเรียงขึ้นในประเทศลังกา หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วประมาณ 1000 แต่ทรงเชื่อว่าเรียบเรียงเฉพาะปรารถนาของคน และประชุมชาดก คือการแสดงการกลับชาติในปางท้ายเท่านั้น ส่วนท้องเรื่องของตัวนิทานเป็นของเดิมมีมาแต่ครั้งพุทธกาล

อ.ป. เคาเวล³² กล่าวว่ากัมภีร์ชาดกฉบับเดิมที่มีอยู่ในประเทศลังกานั้น มีแต่ตัวคาดาทเท่านั้น และพระอรรถกถาจารย์ ไตรจนารอรรถกถาขึ้นเป็นภาษาสิงหล ต่อมาพระพุทธโฆสะ ได้แปลเป็นภาษาบาลีเมื่อ ค.ศ. 430 (พ.ศ. 973) ภายหลังปรากฏว่าอรรถกถาชาดกภาษาสิงหล อันเป็นฉบับดั้งเดิมนั้นได้สูญหายไป

ในบรรดาอรรถกถาชาดกทั้ง 547 เรื่องนี้ มีกวีได้นำเรื่องราวมาผูกขึ้นใหม่หลายเรื่อง เรื่องที่เป็นที่รู้จักกันอย่างดีและนิยมฟังกันอย่างแพร่หลายในหมู่คนไทยที่เป็นพุทธศาสนิกชน ได้แก่ชาดกที่มีความปรากฏในมหานิภาคชาดก 10 เรื่อง และเรียกกันทั่วไปว่า

ทศชาติ หรือพระเจ้าสิบชาติ อันเป็นชาตกที่เล่าเรื่องการบำเพ็ญบารมีชั้นสูงสุดในแต่ละชาติ
ครบ 10 บารมี ชาตกทั้ง 10 เรื่องนี้³² ได้แก่

- (1) พระเทมีย์ บำเพ็ญเนกขัมมบารมี
- (2) พระมหาชนก บำเพ็ญวิริยบารมี
- (3) พระสุวณฺณคาม บำเพ็ญเมตตบารมี
- (4) พระเนมิราช บำเพ็ญอุทฺทมนบารมี
- (5) พระมโหสถ บำเพ็ญปัญญาบารมี
- (6) พระกุกุฑ บำเพ็ญศีลบารมี
- (7) พระจันทกุมาร บำเพ็ญขันติบารมี
- (8) พระพรหมนารถ บำเพ็ญอุเบกขาบารมี
- (9) พระวิฐฐ บำเพ็ญสัจจบารมี
- (10) พระเวสสันดร บำเพ็ญทานบารมี

เรื่องของทศชาติหรือพระเจ้าสิบชาติ ได้มีผู้เรียบเรียงถ้อยความหลายสำนวน ทั้ง
ที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่นสำนวนร้อยกรองของพระปริยัติธรรมราชา (แพ ชาติ-
ลักษณะฉน) เป็นต้น

เฉพาะเรื่องเวสสันดรนั้นเป็นนิยายและศรัทธาสูงสุดในหมู่พุทธศาสนิกชน ปรากฏ
มีผู้นำมาแต่งเป็นรูปคำประพันธ์ต่าง ๆ หลายฉบับ ซึ่งโลกลาวถึงแล้วในเล่มนี้

การแปลอรรถกถาชาดกจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยนั้น กล่าวได้ว่ามีแปลแล้วแต่
ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ทั้งนี้ปรากฏหลักฐานว่า ในปี พ.ศ. 2025 สมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถโปรดให้บรรณรักษ์ปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาดกคำหลวงโดยแปลจากอรรถกถา
ชาดกเรื่องเวสสันดรชาดก การแปลครั้งนี้ถอดความเป็นร้อยกรองโดยตลอด และได้มีการ
แปลอรรถกถาชาดกเรื่องนี้อีกหลายสำนวนในสมัยต่อมา ซึ่งจะกล่าวต่อไป

ส่วนการแปลเป็นร้อยถวนั้น อรรถกถาชาดกได้รับการแปลเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2447 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้แปลเพื่อ จักพิมพ์เป็นบรรณาการในงานพระศพพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศรีวิไลลักษณ์ กรมขุน สุพรรณภาควดี การแปลครั้งนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรง รับผิดชอบในการแปล แต่ปรากฏว่าสำเร็จทันแจกในงานเพียง 6 เล่มเท่านั้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต บรรดาบัณฑิตยภาษาบาลีทั้งหลาย ทั้งภิกษุและฆราวาส จำนวน 76 ท่าน มีความเห็นทง ตอองกันว่าควรช่วยกันแปลคัมภีร์ อรรถกถาชาดกให้สำเร็จตลอด เพื่อเป็นการเสริมพระ- เกียรติ ในที่สุดกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสุทธอมร- พันธ์ุ ทรงเป็นประธานได้ให้ความสนับสนุนในการแปลจนสำเร็จสมบูรณ์ นับเป็นอรรถกถา ชาดกฉบับแปลที่สมบูรณ์แห่ง 547 เรื่อง ฉบับแรก

อนึ่ง อรรถกถาชาดกฉบับแปลที่สมบูรณ์แห่ง 547 เรื่อง มีอีกฉบับหนึ่ง คือพระ คัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. ซึ่งสำนักบรรณรักษ์สามพระยาเป็นผู้จัดแปล และพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2493

2.1.3 นิทานในคัมภีร์มหาวัสดุ

นิทานชาดกที่แทรกอยู่ในมหาวัสดุ เมื่อนับตามทีระบู้ไว้ในฉบับแปล เป็นภาษาอังกฤษ ว่าเป็นนิทานชาดกมีจำนวนทั้งสิ้น 40 เรื่อง ในจำนวนนี้หลายเรื่องมีเนื้อความตรงกับนิทาน ชาดกของบาลี บางเรื่องก็ตรงกันเฉพาะบางส่วน บางเรื่องก็คล้ายกันเฉพาะเค้าโครงเรื่อง และมีหลายเรื่องที่ไม่อยู่ในชาดกภาษาบาลี ยกตัวอย่างเช่นชาดกเรื่องนกสามตัว เหมือนกับ นิบาตชาดกบาลีสื่อ เทศกถชาดก เรื่องกวาง ตรงกับนิบาตชาดกบาลีสื่อ นีโครัมมิชาดก เรื่องมันขารีชาดก ตรงกับนิบาตชาดกบาลีสื่อสุทธาโกชนชาดก ทั้งกัวละครและกาถา และ อื่น ๆ อีกหลายเรื่อง

ส่วนเรื่องที่ไม่ปรากฏในนิทานชาดกของบาลี มีตัวอย่างเช่น เรื่องนางเสื่อ เรื่องสิริ และเรื่องฉินรี³³ เป็นต้น

บรรดาเรื่องชาดกในมหาวัสตุนั้นประกอบด้วย 3 ส่วนคือ ส่วนต้นกล่าวถึงเรื่องราวหรือเหตุการณ์บางอย่างที่เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงนำเรื่องในอดีตมาแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย เหตุบางอย่างนี้ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า "อุคติเหตุ"³⁴ ซึ่งเปรียบได้กับ "ปัจจุบัณฑุกุ" ของนิทานชาดกในอรรถกถา

อย่างไรก็ดี ในการที่พระพุทธเจ้าทรงเล่านิทานชาดกนั้น มักจะไม่เกิดจากเหตุเพียงอย่างเดียว กล่าวคือ เมื่อมีเรื่องเกิดขึ้น พระองค์มักจะรับสั่งเป็นนัยว่า เรื่องนั้นเคยมีมาแล้วแต่ปางหลัง แล้วภิกษุหรือผู้ฟังถามขึ้น หรือทูลอาราธนาให้ทรงเล่า พระพุทธองค์จะแสดงชาดกตามควรแก่เหตุเกิด

ส่วนที่สอง ก็คือนิทานชาดก เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อสนับสนุนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน จะสังเกตเห็นว่า นิทานชาดกในมหาวัสตุนั้น มีโครงเรื่องและเนื้อความกักตอกกันอย่างสมบูรณ์ และเนื่องจากเป็นเรื่องเก่าแก่ที่เกิดขึ้นแล้วที่พระพุทธเจ้าทรงกล่าวพาดพิงถึง จึงมีคำในเรื่องควยคำ่ว่า "ภูคฺชปฺรมา" หมายความว่า เป็นเรื่องที่เคยมีมาแล้วส่วนนี้จัดเป็น "อดีตกัตตุ" อย่างนิทานในอรรถกถาชาดก

ในตอนสุดท้าย เมื่อแสดงเรื่องอดีตจบแล้ว จะเป็นข้อความที่พระพุทธเจ้าทรงระบุตัวบุคคลในปัจจุบันว่าเป็นใครในเรื่องอดีตแต่ละเรื่องที่เขาเล่าแล้วนั้น ลักษณะนี้ตรงกับ "การแสดงการกลับชาติ" ในอรรถกถาชาดก

ส่วนภาษาที่ใช้ในนิทานชาดกในมหาวัสตุนั้นเป็นภาษาสันสกฤตผสม ภาษาปรากฤตซึ่งมักพบอยู่เสมอในอรรถกถาพุทธศาสนา และมีทั้งร้อยแก้วและคำกวีคือร้อยกรอง เป็นที่น่าสังเกตว่าคำกวีที่ปรากฏในนิทานชาดกในมหาวัสตุนั้น มีอายุเก่ากว่าร้อยแก้ว

แม้ว่าลักษณะและองค์ประกอบนิทานชาดกในมหาวัสสุ จะเหมือนนิทานชาดกในคัมภีร์
 อรรถกถาชาดกทุกอย่าง ก็ส่วนที่เป็นปัจจุบัณฑุ ทัศนทาน และการแสดงการกัณฑ์ชาติ
 แต่จะกล่าววาทานชาดกในมหาวัสสุดำเนินเรื่องอย่างนิทานชาดกในอรรถกถาชาดก ขอม
 ฝึกข้อเท็จจริง ทั้งนี้โดยอายุของมหาวัสสุ นั้น เก่ากว่าคัมภีร์อรรถกถาชาดก 35 นอกจากนี้
 นี้โดยรูปของนิทานชาดกในมหาวัสสุก็มีเค้าโครง และเนื้อความติดต่อกันอย่างสมบูรณ์ตาม
 ลักษณะของนิทานชาดกทุกประการ ต่างจากนิทานในอรรถกถาชาดก ที่นำตัวคาถาของนิทาน
 ชาดกมาเพิ่มเติมข้อความปรากฏเรื่อง รายละเอียดของเรื่อง เพื่อให้มีเนื้อความสมบูรณ์ เข้า
 ใจได้ และการแสดงการกัณฑ์ชาติในภายหลัง

จริงอยู่แม้ว่านิทานชาดกในมหาวัสสุจะมีเนื้อความตรง หรือคล้ายกับนิทานชาดกของ
 บาลี แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่านิทานชาดกในมหาวัสสุ เรียบเรียงตามเนื้อความตามนิทาน
 ชาดกบาลี นิทานชาดกบาลีซึ่งมีเฉพาะตัวคาถานั้น น่าจะเป็นเพียงต้นเค้าที่นิทานชาดกใน
 มหาวัสสุนำมาผูกเป็นเรื่องราวให้สมบูรณ์ และอาจกล่าวได้ว่านิทานชาดกในมหาวัสสุนั้นเองที่ทำให้
 ให้นิทานชาดกบาลีมีเนื้อความสมบูรณ์ตามลักษณะของนิทานชาดก และถึงแม้ว่าเนื้อความของ
 ภาษาร้อยแก้วกับคาถาของนิทานชาดกในมหาวัสสุ จะมีอายุไม่เท่ากันถึงหมื่นสองพันปีเศษ
 ก็ยังเชื่อได้ว่าลักษณะรูป เรื่องของนิทานชาดกในมหาวัสสุ เป็นรูปแบบที่มหาวัสสุสร้างขึ้น
 โดยแท้

ในบรรดานิทานในคัมภีร์มหาวัสสุทั้ง 40 เรื่อง ที่เรารู้จักแพร่หลายเข้ามาใน
 ประเทศไทย กวียมีหลักฐานปรากฏยืนยัน และที่เรารู้จักเป็นต้นเค้าของวรรณคดีที่มีอยู่ใน
 วรรณคดีไทย มีบางเรื่องดังนี้

(1) ศยามกะ ชาดก เรื่องราวที่มีในคัมภีร์มหาวัสสุมีดังนี้

ศยามกะเป็นบุตรที่กตัญญูต่อพ่อแม่ซึ่งตามอก ทั้งสามคนเป็นเด็กบวชชาก็มีชีวิตอยู่ในป่า
 วันหนึ่งขณะที่ศยามกะไปตักน้ำให้บิดามารดา พระราชาแห่งกรุงพาราณสีซึ่งออกมาล่าสัตว์ทรง

ศึกษามะเป็นกวางจึงทรงยิงด้วยธนูอาบยาพิษ เมื่อทรงเห็นว่าไถ่ถึงนักบวชชกตกพระทัย
กลัว วิงวอนขอโทษ เมื่อศึกษามะกราบทูลว่าคนเป็นบุตรชายคนเดียวของมิกามารกาที่ตามอก
พระราชวังทรงสัญญาว่าจะทรงสละราชสมบัติมาปรนนิบัติมิกามารกาของศึกษามะแทน หลังจากนั้น
พระราชาก็เสด็จไปยังอาศรม บอกเรื่องที่โคทรงประหารศึกษามะ พร้อมทั้งจะ
ทรงปรนนิบัติแทน มิกามารกาของศึกษามะจึงขอร้องให้พระราชานำไปฝังที่ศึกษามะนอนตาย
พระราชาก็เสด็จนำไป เมื่อมาถึงยังศพของบุตรชาย มิกามารกาซึ่งเฝ้ารักษาอยู่ทางกระทำ
สัตย์ปฏิญาณว่า หากเป็นความจริงที่ศึกษามะได้มีความเมตตากรณคดีสิ่งมีชีวิตทั้งหลายและ
ได้ปรนนิบัติมิกามารกาตลอดมาด้วยความดีและความจริงใจแล้ว ก็ขอให้พิชิตด้วยร่างกาย
ศึกษามะจึงถูกทำลายสูญหายไป ทันใดนั้นศึกษามะก็ลุกขึ้นยืนเหาะคลาไคลกับเพนกวินนอน

เรื่องนี้ปรากฏในคัมภีร์ชาลลิตสูตตามชาลลิตกถา

หลักฐานที่เชื่อถือได้ว่าเรื่องศึกษามะชาลลิต ได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย เนื่องจาก
จากภาพยนตร์นั้นและดินแดนอันเป็นที่เจดีย์จุลปะโทน จังหวัดนครปฐม เป็นเรื่องราว
บางตอนของนิทานชาลลิตในคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นคัมภีร์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต และ
ปรากฏว่ามีอยู่ 2 ภาพหลังจากชมแล้วก็คิดว่ามันเป็นเรื่องราวตอนหนึ่งของชาลลิตเรื่อง
ศึกษามะ ที่มีในคัมภีร์หาวีสก ก็เป็นภาพพระราชากำลังทรงบอกข่าวบุตรชายตายแก่มิก
ามารกา และอีกภาพหนึ่งเป็นภาพที่มิกามารกาลำลังเฝ้ารักษาศพของบุตรชายขณะที่พระ
ราชากำลังทรงพยายามที่จะดึงเอาลูกธนูออก (ดูภาพ)

(2) กิณรี เนื้อเรื่องของชาตกเรื่องที่มีความว่า

กัณรีวิหัตติมะสหายของพระเจ้าสุทนต์ บิดาเจ้าชายสุคนธ์ จะกระทำพิธีหมั้นชายัญ
 สักวหลายซึ่งรวมทั้งนางกัณรีด้วย เจ้าชายซึ่งไปร่วมพิธีแทนบิดา เห็นนางก็เกิดหลงรัก
 ได้แสดงข้อธรรมะจนพระเจ้าสุคนธ์มิยอมปลดนาง เจ้าชายพานางกลับมาเมืองของตน
 และได้นางเป็นชายา เจ้าชายตั้งได้นางจนละทิ้งหน้าที่ เป็นเหตุให้พระเจ้าสุทนต์จับ
 เจ้าชายซึ่งไว้แล้วได้นางกัณรีไปจากเมือง ในที่สุดเจ้าชายก็ออกติดตามและพานางกลับมา
 ในที่สุด

นิทานชาตกของกัณรีวิหัตติ เรื่องนี้ไม่ปรากฏในกัณรีชาตกของบาลี และเป็น
 เชื่อได้ว่าเรื่องกัณรีนี้เป็นต้นเค้าของเรื่องสุคนธ์มาราวาน นิทานเรื่องหนึ่งในกัณรีพิชชาวทาน
 ซึ่งได้แพร่หลายเข้ามาเป็นต้นเค้าของเรื่องพระสุคนธ์-นางมโนहरา ที่มีอยู่ในประเทศไทย ทั้ง
 ที่เป็นวรรณคดีสมัยพระเชษฐาธิราชและวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

2.1.4 กัณรีพิชชาวทาน (พิชชาวทาน)

กัณรีพิชชาวทานเป็นประมวลนิทานต่าง ๆ ในพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต ของ
 นิกายสรวาสตีวาทิน นับเป็นกัณรีวาทานที่เก่าแก่รองมาจากกัณรีวาทาน-กัทกะ ในมรรคา
 กัณรีวาทานทั้งหลาย³⁶

อายุของกัณรีเล่มนี้ก็ไม่อาจกำหนดลงไปให้แน่นอนได้เช่นกัน เอ็ม.วินเทอร์ทซ์
 แสดงความเห็นว่าเป็นเนื่องจากเนื้อความในกัณรีเล่มนี้ไม่กลมกลืนกัน แสดงว่าแต่ละส่วน
 ไม่ได้แต่งในคราวเดียวกัน และมีข้อความบางตอนที่อาจจะหลงไปได้ว่าแต่งก่อนคริสต์ศักราช
 ที่ 3³⁷

อนึ่ง ตามหลักฐานที่ได้มีการแปลอวทานบางเรื่องในกัณรีพิชชาวทาน³⁸ เป็น
 ภาษาจีนเมื่อ ค.ศ. 265³⁹ (พ.ศ. 808) และมีข้อความที่กล่าวถึงพระเจ้าปุณณดิตร

แห่งราชวงศ์ซ่ง⁴⁰ รวมทั้งการกล่าวถึงชื่อที่นาร อย่างบ่อยครั้ง ทำให้สันนิษฐานได้
ว่าน่าจะแต่งในราวคริสต์ศตวรรษที่ 3 และไม่ควรรอก่อนหน้านั้น

พี.แอล. ไวทยะ () กล่าวว่าการรวบรวมคัมภีร์ที่พิฆาตทาน
น่าจะเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกประมาณระหว่าง ค.ศ. 200 – 350 (พ.ศ. 743 – 893)
และเป็นเล่มสมบูรณ์หลังคริสต์ศตวรรษที่ 4⁴² ส่วน หร ทายัด แสดงความเข้าใจว่า
คัมภีร์เล่มนี้จะเรียบเรียงในราวคริสต์ศตวรรษที่ 6⁴³

เรื่องในคัมภีร์ที่พิฆาตทานมีทั้งหมด 38 เรื่อง มีผู้ให้ความเห็นว่า คัมภีร์ที่พิฆาตทาน
มีเรื่องเท่าที่ปรากฏตามฉบับพิมพ์⁴⁴ นั้น ยังไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นฉบับสมบูรณ์ น่าจะ
มีหลงเหลืออยู่ในที่แห่งหนึ่งแห่งใดอีก⁴⁵

เนื้อหาของเรื่องในคัมภีร์ที่พิฆาตทานนั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องที่พรรณนาถึงการกระทำ
ที่ควรแก่การสรรเสริญของบุคคลต่าง ๆ เพียงอย่างเดียว บางเรื่องเป็นส่วนหนึ่งของพระ
สูตรโมราของฝ่ายมหายาน⁴⁶ ซึ่งกล่าวถึงการแสดงพุทธปาฏิหาริย์ ณ กรุงกัรวาสี
(สวัตถี)⁴⁷ และการแสดงธรรมเทศนา⁴⁸

มีบางเรื่องที่มีเนื้อเรื่องเดียวกัน⁴⁹ บางเรื่องก็กล่าวถึงเรื่องราวของบุคคล 2
คนที่อาจแยกเป็น 2 เรื่องได้⁵⁰ และมีหลายเรื่องก็กล่าวถึงเหตุการณ์เกี่ยวกับ
พระราชประวัติของพระเจ้าอโศก⁵¹ นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องก็กล่าวถึงประวัติของบุคคลใน
ระกัมต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

บรรดาอาทานในคัมภีร์ที่พิฆาตทานทั้ง 38 เรื่องนั้น ปรากฏว่าเนื้อความได้มาจาก
แหล่งต่าง ๆ มีอยู่หลายเรื่องที่ได้เนื้อความมาจากวินัยุต⁵² ของนิกายมัลลสารวาสีวาทีน
บางเรื่องได้มาจากคัมภีร์กัลปนาวณิทธิกา⁵³ และบางเรื่องมีเค้าความอยู่ในสูตรล้างการ
ของอัครโฆษ นอกจากนี้มีบางเรื่องมีเค้าความมาจากที่หลายแห่ง เช่น เรื่องมานุชิตาวทาน
ส่วนหนึ่งได้เค้าความจากวินัยุต และอีกส่วนหนึ่งได้มาจากคัมภีร์มาธยมาคม⁵⁴ และ
เรื่องมหาสูตรกุน⁵⁵ ก็มาจากคัมภีร์ที่รชกม⁵⁵ และเรื่องอื่น ๆ เป็นต้น

ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าบรรดาอาชญากรรมในคดีฆาตกรรมนั้น มิใช่เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเอง เป็นคดีที่เกิดขึ้นจากการรวบรวม และค้นคว้าของเรื่องอาชญากรรมทั้งหลายที่มีอยู่ในคดีก่อนนี้ ก็มีไต่มาจากวินัยฎีกเพียงแห่งเดียวแต่มาจากพระสูตรบ้าง เรื่องต่าง ๆ ในคดีฆาตกรรมศาสนาภาสันสกฤตอื่น ๆ ด้วย

อาชญากรรมที่แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยควรมีหลักฐานปรากฏยืนยัน และที่เชื่อถือได้ว่าเป็นต้นเค้าเรื่องของวรรณคดีไทย มีบางเรื่องดังนี้

(1) ไมตรกัญญกาวทาน อาชญากรรมนี้เนื้อเรื่องปรากฏในคดีฆาตกรรมกัญจกอนันท์

พระโพธิสัตว์ ไมตรกัญญะเสวยพระชาติเป็นลูกพ่อค้าเมืองพาราณสีผู้เสียชีวิตในทะเล ไมตรกัญญะจึงได้รับการเลี้ยงดูจากมารดา นางกลัวว่าบุตรชายจะเป็นเช่นเดียวกับบิดา จึงไม่บอกให้ทราบถึงอาชีพของบิดา เมื่อไมตรกัญญะเจริญวัยได้เป็นเจ้าของร้านขายของขายน้ำหอมและช่างทอง สามารถหารายได้เป็นเงินจำนวนมากและได้มอบให้มารดาทั้งหมด นางไม่สามารถจะปฏิเสธได้ แต่ขอรองให้เขาอยู่กับนางต่อไป ไมตรกัญญะต้องการจะกำเนินอาชีพเช่นเดียวกับบิดา จึงกระเถิบตัวจะเดินทางไปในทะเล เมื่อไปขอขมูจากมารดา นางก็ทบท้วงที่เท่าของไมตรกัญญะและขอรองมิให้เขาไปจากนาง ไมตรกัญญะโอรสมารดาที่ไม่ยอม จึงได้เถะที่ระนาง แล้วจึงจากไป

เมื่อออกเรือไปได้เจ็ดวัน เรือก็อับปาง แต่ไมตรกัญญะอาศัยแพรอดชีวิตไปขึ้นฝั่งแห่งหนึ่ง ได้พบนางอัปสร 4 นาง โทษภพเนมิตีแก่เขาเป็นอย่างดี แต่ไมตรกัญญะก็ไม่พอใจ เดินทางต่อไปก็ถึงได้พบนางอัปสรอีก 16 นาง และ 32 นาง ตามลำดับ แต่เขาก็ยังไม่พอใจ จึงเดินทางไปที่เกาะแห่งหนึ่ง ได้พบชายผู้หนึ่งมีจักรไฟหมุนอยู่ที่ศีรษะ ไมตรกัญญะจึงถามไต่ความว่า ความทุกข์นี้เกิดจากการกระทำประทุษร้ายมารดาของตน ทันใดนั้นจักรไฟก็หลุดจากศีรษะชายผู้นั้นมาหมุนอยู่ที่ศีรษะ ไมตรกัญญะ ไมตรกัญญะได้ทราบจากชายผู้นั้นว่าเขาจะคงทุกข์ทรมานจนกว่าจะมีใครซึ่งกระทำบาปเช่นเดียวกับมารดา

ทุกขุทรมานนี้แทน ไม่ตระกันยกะจึงกระทำสัจบัญญัติภาวขอให้ออกให้เขาโคหลจักรนี้ไปตลอดกาล และขอยกให้ผู้ใดกระทำมาอย่างอื่นอีกเลย เมื่อใดกระทำสัจบัญญัติภาวเช่นนั้น จักรไฟก็หลุกพ้นจากศีรษะลอยขึ้นไปในอากาศ หลังจากไม่ตระกันยกะสิ้นชีวิตแล้ว ก็ไม่บังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

อวทานเรื่องนี้ได้ปรากฏในภาพปูนปั้นและดินเผาชนิดหนึ่งเท่าที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นภาพผู้หญิงที่สวมเครื่องอาภรณ์กำลังนั่งคุกเข่าเอามือสวมกอดขาของผู้ชายที่กำลังยืนอยู่และเง้อมือขึ้น ท่าของผู้หญิงแสดงว่านางกำลังขอร้องผู้ชายที่แสดงว่ารำคาญและพยายามจะไปจากนาง อันเป็นเรื่องราวตอนหนึ่งของอวทานเรื่องนี้

(2) สุนทรภะอวทาน เนื้อเรื่องของอวทานเรื่องนี้เหมือนกับสุนทรภะในหนังสือปัญญาสชาดกที่พระภิกษุชาล เชียงใหม่แต่งขึ้น และเป็นเหตุเชื่อได้ว่าเรื่องของสุนทรภะอวทานคือตอนแรกของเรื่องพระสุนทร-นางมโนहरา ที่แพร่หลายอยู่ในประเทศไทยทั้งที่อยู่ในรูปของวรรณคดีมุษปาฐะ วรรณคดีการบดกลอง และวรรณคดีลายลักษณ์

2.1.5 อวทานกัลปดคา

อวทานกัลปดคาหรือโพธิ์ศาวอวทานกัลปดคาเป็นประมวลนิทานทางพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตอีกเล่มหนึ่ง ที่เกษมเมฆุทร กวีชาวเกษมเมียร ประพันธ์ขึ้นในรูปของกาพย์มีจำนวน 108 เรื่อง (เรียกเป็น นัลลวะ)

กล่าวกันว่าเกษมเมฆุทร ประพันธ์อวทานกัลปดคาขึ้น ตามความต้องการของพรานมณีในครั้งแรก ครั้งที่สองตามความต้องการของเพื่อนฝูงผู้คงแก่เรียนชื่อ นยภูถ และครั้งสุดท้ายตามคำสั่งของพระบรมศาสดา ที่ปรากฏในความฝัน⁵⁶

โดยแท้จริงแล้วเรื่องในอวทานกัลปดคาจำนวน 108 เรื่องนั้นเป็นผลงานของเกษมเมฆุทรเพียง 107 เรื่อง กล่าวปรากฏว่าโสเมฆุทร บุตรชายของเกษมเมฆุทรได้แต่ง

เพิ่มขึ้นอีก 1 เรื่อง คือ ชุมนวาทนอวทาน จึงรวมเป็น 108 เรื่อง พร้อมกับนี้โสเมบุตรก็ได้เขียนคำว่าของอวทานกัลปคาไวด้วย⁵⁷

เกษเมบุตร ได้เริ่มแต่งอวทานกัลปคาประมาณ ค.ศ. 1040 (พ.ศ. 1583)⁵⁸ โสเมบุตร ได้อ่างวา ตรงกับ ค.ศ. 1052⁵⁹ (พ.ศ. 1595) อวทานเรื่องนี้เป็นที่แพร่หลายในประเทศทิเบตมาก ได้แปลเป็นภาษาทิเบตเมื่อ ค.ศ. 1272⁶⁰ (พ.ศ. 1815)

ในบรรดาอวทานที่มีอยู่ในอวทานกัลปคานั้น เกษเมบุตร ได้นำมาจากที่หลายแห่ง ทั้งนี้เพราะเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้โดยมากเป็นเรื่องราวที่รู้จักกันมาก่อนแล้วซึ่งพบในอรรถกถาบาลี⁶¹ ก็มี ในคัมภีร์มหาวัสที⁶² ก็มี จนเข้าใจว่าเกษเมบุตรน่าจะได้อ่านเรื่องต่าง ๆ มาจากอรรถกถาบาลีบ้าง ในคัมภีร์มหาวัสทีบ้าง รวมทั้งได้มาจากแหล่งอื่น ๆ อีกแล้วนำมาเรียบเรียงขึ้นเป็นรูปเรื่องใหม่ด้วยคำประพันธ์ร้อยกรอง

อวทานกัลปคาเริ่มต้นด้วยข้อความสลักที่พระพุทธเจ้า เนื้อความของอวทานแต่ละเรื่องที่มีอยู่ในเล่มกล่าวถึงชีวิตในอดีตของพระพุทธเจ้า คือพระโพธิสัตว์ พังสิน

อวทานเรื่องหนึ่งที่มีในอวทานกัลปคา ที่น่าเชื่อถือกว่าแพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย อวทานเรื่องนี้ได้แก่ เรื่อง กัจฉปาทาน ทั้งนี้โดยบทบาทของบันฑิตและคินเฉาณิกญุตาคำที่เจดีย์จุฬประโทน เป็นภรรยา 2 คนกำลังนั่งอยู่บนหลังเต่า อันเป็นภาพที่แสดงเหตุการณ์ตอนหนึ่งของเรื่อง (ดูภาพ)

เนื้อความในอวทานเรื่องนั้นคงต่อไปนี้

เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เวฬุณาราม ในเมืองราชคฤห์ พระเทวทัต
ได้ส่งภิกษุ 500 คน มาเพื่อประหารพระองค์ โดยขวางอาวุธมายังพระพุทธองค์จากที่ต่างๆ
พร้อม ๆ กัน แต่ในท่ามกลางอากาศอาวุธนั้นก็กลับกลายเป็นพวงมาลัยอันหอมหวาน เป็นเหตุ
ให้บรรดาภิกษุเหล่านั้นได้พากันขอประทานอภัย ซึ่งพระพุทธองค์ทรงยกประทานให้ และต่อ
จากนั้นภิกษุทั้ง 500 คน ต่างก็ขอเข้าบวชและบรรพพระพุทธองค์

พระพุทธองค์ได้คิดว่า ในชาติก่อนภิกษุเหล่านั้นได้เป็นพ่อค้าที่เมืองพาราณสี ระหว่าง
การเดินทางเรือได้แตกจมลง พระพุทธองค์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นกบได้ช่วยเหลือพ่อค้าเหล่านั้น
ไว้ และในขณะที่พระองค์กำลังบรรพบทเหล่านั้น พวกพ่อค้าก็พยายามจะฆ่าและกินเนื้อพระ
องค์ พระพุทธองค์ทรงประจักษ์ว่าพวกพ่อค้าเหล่านั้นคงจะหิวมาก จึงทรงบริจาคเนื้อของ
พระองค์ให้แก่ทาน และทรงไถ่บาปมีสูงสุด

อวทานอีกเรื่องหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะไม่มีหลักฐานว่าโคแพร่หลายเข้ามา แต่ก็เป็น
เรื่องที่น่าพิศวงไม่น้อยในหมู่มนุษย์ อวทานเรื่องนั้นได้แก่ สุนัขกัมมารวทาน ซึ่งเป็น
อวทานที่เข้าใจว่า เกษมเมตฺถุร คือนำเอาเรื่องจาก สุนัขกัมมารวทานในกัมภีร์ทิพย์าวทาน
ไปร้อยกรอง

2.1.6 กัมภีร์ชาคกมาลา

ชาคกมาลาเป็นกัมภีร์พุทธศาสนิกนิทานของนิกายมหายาน ประพันธ์เป็นบทร้อยกรอง
สี่ร้อยแถวเป็นภาษาสันสกฤต

ผู้ประพันธ์กัมภีร์เล่มนี้ กล่าววาทชื่อ อารยคุรุ ประมาณว่ามีชีวิตอยู่อย่างรุ่งโรจน์
อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 9 หรือ 10 เป็นผู้มีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนา มีชื่อเสียง
อย่างไรก็ตาม โดยความหมายของคำ อารยคุรุ หมายถึงอาจารย์เจ้าสำนักอันประเสริฐ
จึงไม่ว่าจะเป็นชื่อของบุคคลจริง อาจเป็นคำเรียกอย่างยกย่อง

นิทานในคัมภีร์เล่มนี้มีทั้งหมด 34 เรื่อง ในจำนวนนี้เป็นเรื่องที่มีในคัมภีร์อรุทธาชาด 27 เรื่อง ส่วนอีก 7 เรื่องที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์ชาดก แตกมีเค้าเรื่องคล้ายกัน และมีจุดประสงค์ที่จะแสดงธรรมะและสรรเสริญพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน

ชาดกในคัมภีร์ชาดกบาลานี้ลักษณะแตกต่างจากชาดกในคัมภีร์ชาดกภาษาบาลีที่จะสรุปได้

(1) เรื่องในชาดกบาลาไม่มีเรื่องราวที่แสดงเหตุให้มีการเล่าเรื่อง อย่างที่เรียกว่า ปัจจุบันวัตถุ ในคัมภีร์อรุทธาชาดกของบาลี แต่มีหัวข้อธรรมะเป็นถาวรนำเรื่องตัวอย่างชาดกเรื่องพระเวสสันดร มีหัวข้อธรรมะนำเรื่องว่า

"มกคณผู้มีใจกระตั้นยลนมีอาจนิมิตชอบในจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ ยิ่งเป็นการปฏิบัติคำมหารชธรรมแล้ว ก็ถึงจะมีนอภคนที่เกิดว ถึงเรื่องทพรพนาคอไม่นั้น"

คชจากนั้นก็แสดงเรื่องพระเวสสันดรจนจบ

(2) เมื่อแสดงเรื่องจบแล้ว ชาดกบาลาก็ไม่มีการแสดงการกลับชาติในตอนจบ อย่างที่เรียกว่า สโมธาน ในคัมภีร์อรุทธาชาดกของบาลี แต่สรุปหลักธรรมตามหัวข้อ เช่นชาดกเรื่องพระเวสสันดร เมื่อแสดงเรื่องจบแล้ว ก็สรุปหลักธรรมว่า

"โดยประการฉะนี้ วัชรวิญชของพระโพธิสัตว์จึงเป็นสิ่งมหัศจรรย์ยิ่งนัก เพราะเหตุนี้ จึงไม่ควรลบหลู่หรือชักขวางผู้ปรารถนาซึ่งพุทธภูมิ ชาดกนี้ควรยกเป็นอาหาหารม เมื่อกล่าวพรณมาถึงพระตถาคตเจ้า และเมื่อกล่าวถึงการฟังพระธรรมเทศนาถวาย โยนิโสมนสิการ"

(3) การกล่าวถึงตัวละครในเรื่องมักจะออกชื่อในบางครั้ง แต่ส่วนใหญ่จะไม่ออกชื่อ แต่จะใช้คำอื่นแทน เช่น ในเรื่องพระเวสสันดร เรียกพราหมณ์ผู้ชก่าว่า "พราหมณ์ผู้หนึ่ง" ทุกครั้ง

(4) ลักษณะของเรื่องในชาดกมาลา ไม่เป็นเรื่องชาดกทั้งหมด บางเรื่องเป็นเพียงเรื่องประกอบสุภาษิตโคลงบทหนึ่ง และบางเรื่องก็ไม่ใช่เรื่องของพระโพธิสัตว์

คัมภีร์ชาดกมาลาได้รับการแปลเป็นภาษาจีนระหว่าง พ.ศ. 1503 - 1670 และศาสตราจารย์ เจ.เอส. สเปเซอร์ () ได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2434 และหลวงวิสุทธิการโกศล ได้แปลเป็นภาษาไทย 2 ระยะเวลา คือ พ.ศ. 2478 แปลจำนวน 10 เรื่อง และแปลต่อจนจบครบ 34 เรื่องในปี พ.ศ. 2496

นิทานในชาดกมาลาได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยก่อนที่จะมีการแปลคัมภีร์เล่มนี้เป็นภาษาไทย นิทานดังกล่าวได้แก่เรื่อง สุปารกะ มหากะบี (มหากบี) และเรื่องซาง (หัสคิง) นิทานทั้ง 3 เรื่องนี้แพร่หลายเข้ามาและปรากฏในรูปแบบของศิลปะคือเป็นภาพปูนปั้นและดินเผาชนิดนูนต่ำที่วัดเจติยจุลปะโทณ จังหวัดนครปฐม แต่ละเรื่องปรากฏเป็นภาพดังนี้

(1) สุปารกะ เป็นภาพชาย 2 คนอยู่ในเรือ คนหนึ่งอยู่ทางหัวเรือมีลักษณะเป็นผู้มีความสำคัญกว่า ถือมีใบพาย ทาทางสง่าและไมทนาสงม นอกจากนี้ยังมีขนาดรูปร่างใหญ่กว่าอีกคนเล็กน้อย ส่วนคนที่นั่งหลังคู้ทาทางทอแพ คนข้างจะหมดหวัง (ดูภาพ)

เนื้อเรื่องของชาดกเรื่องนี้ มีดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุปารกะ เป็นนายเรือผู้มีชื่อเสียง อาศัยอยู่ในเมืองสุปารกะ แมว่าสุปารกะจะแก่เข้และตาก็เกือบจะมอดกยงมมมมมมมม ครึ่งหนึ่งสุปารกะได้รับการเชื่อถือจากพวกคาวเมืองภารุจะให้รวมเดินทางไปกับเรือกวย โดยพวกคาวกล่าวว่าการที่สุปารกะรวมเดินทางไปกับยนั้น จะทำให้การเดินทางปราศจากอันตราย สุปารกะจึงตกลงใจเดินทางไปกับย ระหว่างการเดินทางบังเกิดพายุพัดให้เรือออกนอกเส้นทาง โดยไม่มีหนทางที่จะกลับเข้าสู่เส้นทางเดิมได้ เรือได้แล่นจากทะเลหนึ่งไปสู่อีกทะเลหนึ่ง ทำให้ผู้ที่อยู่บนเรือต่างพากันหมดหวัง ทั้งสิ้น วันหนึ่งก็บังเกิดมีเสียงก้องกังจากใต้ทะเล และ

สภาพของน้ำทะเลที่ไหลกั้นนำทศกัณฐะ ทำให้ทุกคนรู้ว่าโดยมาถึงที่นครราช พอค่างหลาย
 ทางพากันกลับมายังและขอรองให้สุปารคะช่วยเหลือ สุปารคะจึงคุกเขาลงบนนาคาพาเรือ
 แสดงความเคารพต่อพระพุท ของคและขอให้พอกาและเหวคาทั้งหลายเป็นพยานในการกล่าว
 คำสัตย์ปฏิญาณ แล้วสุปารคะก็กล่าววาทนไม่เคยทำร้ายสิ่งที่มีชีวิต ฉะนั้นขอยอนาจนแห่ง
 สัตว์ปฏิกูลและบุญกุศลทั้งหลาย ขอให้เรือลำนี้กลับคืนสู่ความปลอดกลัย ทั่วไถ้นั้นกระแสนม
 และคลื่นก็เปลี่ยนทิศทาง และเรือก็สามารถแล่นกลับไ้ทางเดิม ในตอนกลางคืนสุปารคะ
 บอกพอกาให้ไ้ทรายและกอนหินเป็นอัมเภาเรือ ถึงตอนเช้าเมื่อดังเมืองภูกัจจะ พอกา
 ก็พบว่ากอนหินและทรายไ้กลายเป็นเงินทองและเพชรนิลจินดา ทางก็พากันสรรเสริญ
 สุปารคะกันทั่วหน้า

ชาตกเรื่องนี้แสดงให้เห็นเชวคคติว่า การกล่าวความสัตย์จะยอมขจัดภัยพิบัติทั้งปวงได้

(2) มหากระบี่ (มหากระบี่) เป็นภรรยาสามธมมทุกลมใหญ่สะพายแล่งลูกศร
 นั่งคุกเข่า มือทั้งสองวางอยู่บนเรือนอก (อุภาพ)

ชาตกเรื่องนี้เนื้อเรื่องคงต่อไปนี้

ชายผู้หนึ่ง ระวังที่กำรังคนหาโชที่หายไป ไ้หลงทางในป่า ้วยความทิว
 ชายผู้หนึ่งนั้นขึ้นไปเก็บผลไม้ที่ขยบนกิ่งที่ทอดไปเหนือเหว ทำให้กิ่งไม้หักและชายผู้หนึ่งตก
 ลงไปในเหว ขณะนี้ พระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพญาวานร กำลังปลุกเสกไม้อยู่
 เช่นเดียวกัน เห็นเหตุการณ์ เมื่อถามและได้รับการขอร้องจากชายผู้หนึ่งให้ช่วย พญาวานร
 ก็ไ้ช่วยแมกชายผู้หนึ่งขึ้นจากเหว ไ้ถวายความเห็นกเห็น้อย พญาวานรจึงไ้ถามว่าดวงนอนหลับ
 ชายผู้หนึ่งไ้ไ้ได้กินอาหารอะไรนอกจากผลไม้ ก็คิดว่าจะไ้ไ้โอกาสกินเนื้อของวานร จึงเอา
 กอนหินาลูกลงไ้ไปบนที่ระของพญาวานร แต่ที่นั่นเขาคบเป่าหมาย เพียงแต่ทำให้พญาวานร
 นั้นบาดเจ็บ พระโพธิสัตว์กั้นขึ้นเห็นว่าชายผู้หนึ่งทำร้าย ก็คิดขยและนำชายผู้หนึ่งออกไปจาก
 ป่า ้วยการกระทำที่ชั่วร้ายนี้เองทำให้ชายผู้หนึ่งกลายเป็นโรคเรื้อน เมื่อพระราชาของคหนึ่ง
 ไปพบขณะที่ไ้ไ้ลาสัตว์ ก็ไ้ทราบถึงเหตุแห่งความทุกข์ทรมานครั้งนี้

ชากรเรื่องนี้แสดงให้เห็นแนวคิดที่ว่าผู้กระทำทุจริตกรรมใดแก่การมุ่งหรือกระทำร้าย
ต่อผู้มีพระคุณ ย่อมได้รับโทษ

(3) ช่าง (หัตถ์) เป็นภาพ 2 ภาพ ภาพแรกเป็นชาย 2 คน คนหนึ่ง
กำลังยื่นและอีกคนหนึ่งกำลังคุกเข่าพูดคุยกับช่าง อีกภาพหนึ่งเป็นรูปชาย 3 คน กำลังทำ
ช่างซึ่งกำลังหมอบอยู่³

เนื้อเรื่องมคังน

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาช่างและอาศัยอยู่ในป่าแห่งหนึ่งใกล้ทะเลทราย
วันหนึ่งได้ยินเสียงร้องไหคร่ำครวญมาจากบรรดาชายที่กำลังเดินข้ามทะเลทรายมายังป่า
เมื่อพระโพธิสัตว์ออกไปพบและถามไถ่ความว่า พวกคนถูกขับไล่ออกจากบ้าน ส่วนหนึ่งได้
เสียชีวิตลง ที่เหลือต้องได้รับความทรมานจากความหิวกระหายและความเหน็ดเหนื่อย
และไต่หวอนขอความช่วยเหลือจากพระโพธิสัตว์ จึงตกลงจะอธิษฐานตัวเองให้เป็นทาน
จึงบอกแก่บรรดาชายเหล่านั้นว่า เบื้องล่างภูเขาที่อยู่ใกล้นั้นเราจะพบทะเลสาบ และไม่
ไกลจากทะเลสาบจะพบช่างช่างที่เพิ่งตกลงไปจากภูเขา พวกเขาทองรับรับประทานเนื้อ
ช่างนั้นเป็นอาหารและใช้กระเพาะช่างเป็นถุงบรรจุน้ำเพื่อเดินข้ามทะเลทราย หลังจากนั้น
พระยาช่างพระโพธิสัตว์ก็เฝ้าลงมาจากภูเขาเพื่อฝากตนเองเป็นทาน บรรดาชายเหล่านั้น
ได้เห็นช่างช่างก็จำใจว่าเป็นช่างเชือกเดียวกับที่เคยช่วยเขาไว้ บางคนจึงไม่ยอมกินเนื้อ
ช่าง แต่บางคนก็ให้เหตุผลว่าถ้าไม่ยอมกินเนื้อช่าง พระยาช่างขอตายก็เสียประโยชน์
เปล่า จึงตกลงกระทำความที่พระยาช่างประสงค์ และตกลงกันว่าจะเผาช่างพระยาช่าง
เมื่อมีโอกาสที่สามารถจะทำได้ แล้วก็ออกเดินทางออกจากทะเลทรายตามที่พระโพธิสัตว์
ไต่แนะนำไว้

ชากรเรื่องนี้เน้นให้เห็นถึงคุณธรรมสำคัญที่ปรารถนาจะให้คนอื่นได้รับความสุข แม้
ว่าตนเองจะได้รับเจ็บปวดทรมานหรือถึงแก่ชีวิตก็ตาม

ชากรเรื่องนี้ไม่มีปรากฏในคัมภีร์ชากรในพระไตรปิฎก

2.1.7 ปัญญาสาขาคถ

หนังสือปัญญาสาขาคถเป็นประณมนิทานเก่าแก่ ที่เล่ากันในเมืองไทยแต่โบราณ
รวม 50 เรื่อง ซึ่งพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาตกภาษามาลี ระหว่าง
พ.ศ. 2020 - 2060⁶³

(1) ลักษณะรูปเรื่องในหนังสือปัญญาสาขาคถ

โดยเหตุที่พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่แต่งปัญญาสาขาคถ โดยยึดอรรถกถาชาตกเป็นแบบ
อย่าง จึงปรากฏลักษณะรูปเรื่องในหนังสือปัญญาสาขาคถนั้นคล้ายคลึงกับนิทานชาตกใน
อรรถกถา ทั้งในค่านรูปแบบ องค์ประกอบของเรื่อง ลักษณะการดำเนินเรื่อง และรูป
แบบการประพันธ์ เกือบทุกประการกล่าวคือ นิทานต่าง ๆ ในหนังสือปัญญาสาขาคถแต่ละ
เรื่องจะประกอบด้วยการปรารภเรื่อง คำนิทาน กฤดา และการแสดงการกลับชาติ ส่วน
ที่นิทานในปัญญาสาขาคถไม่มีอย่างอรรถกถาชาตกก็คือ ข้อความวิจารณ์ไวพากษ์และถ้อยคำ
ของคฤดาซึ่งเป็นการอธิบายขยายความในคฤดาให้ได้ความสมบูรณ์ และเข้าใจมากยิ่งขึ้น
ส่วนที่นิทานในปัญญาสาขาคถไม่จำเป็นต้องมี ถึงจะโลกลาวต่อไป

ลักษณะการดำเนินเรื่องของนิทานในหนังสือปัญญาสาขาคถทุกเรื่อง จะเริ่มด้วย
ปรารภเรื่องอย่างให้อรรถกถาชาตกเรียกว่า "ปัจจุบันวัตถุ" คือการแสดงเรื่องในปัจจุบัน
เป็นการเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หรือกล่าวถึงคำปรารภของพระพุทธองค์ อันเป็นเหตุให้
พระพุทธองค์ได้ทรงเล่าเรื่องในอดีตเมื่อครั้งเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ในชาติต่าง ๆ

เรื่องในอดีต อรรถกถาชาตกเรียกว่า "อดีตวัตถุ" เป็นค่านิทานแท้ นิทาน
ทุกเรื่องในปัญญาสาขาคถขึ้นต้นเรื่องว่า "อดีตเต" อย่างนิทานอรรถกถาชาตก และถึงที่
โลกลาวมาแล้วว่านิทานต่าง ๆ ในปัญญาสาขาคถเป็นนิทานพื้นบ้านเก่าแก่ที่พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่
ได้รวบรวมไว้ในที่แห่งเดียวกัน การที่ขึ้นเรื่องว่า "อดีตเต" นั้นคงมีไว้เพียงเป็นการ
ยอมรับว่าเรื่องที่เล่านี้เป็นเรื่องเก่าแก่ที่มาแล้วในอดีตเท่านั้น แต่น่าจะยกความมุ่งหมาย

จะให้มีความละเอียดอย่างเดียวกันนิทานชาดกในอรรถกถา ที่เริ่มต้นเรื่องว่า "อดีต" เป็นสำคัญ

ในตอนสุดท้าย เมื่อเล่าเรื่องอดีตจบแล้ว ก็เป็นการแสดงเรื่องการกลับชาติ โดยพระพุทธองค์ทรง ระบุตัวบุคคลในอดีตนิทานว่าตรงกับบุคคลในสมัยของพระพุทธเจ้า เช่น จะทรงระบุบุคคลที่เกิดกับพระโพธิสัตว์ ก็มาเกิดเป็นพระสาวก พระอานนท์ ฯลฯ ตัวบุคคลที่เป็นปฏิปักษ์กับพระโพธิสัตว์ก็จะเกิดมาเป็นพระเวทิต เน้นกัน และตัวบุคคลสำคัญในนิทานคือพระมหาสัตว์ หรือพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีบทบาทเสียสละ กล่าหาญ หรือนำเพ็ญเพียรต่าง ๆ ก็จะมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้นเป็นต้น ลักษณะเช่นนี้เป็นการเชื่อมโยงเรื่องในอดีตกับปัจจุบัน เข้าด้วยกัน การดำเนินเรื่องนิทานในปัญญาสาตกเป็นดังนี้ทุกเรื่อง¹

ส่วนรูปแบบการประพันธ์ของนิทานในหนังสือปัญญาสาตกนั้น มีลักษณะเช่นเดียวกับนิทานชาดกในอรรถกถา คือประกอบด้วยความเรียง และบทร้อยกรอง ซึ่งเรียกว่าคาถาแทรกอยู่ในความเรียงตลอดเรื่อง

อย่างไรก็ดี มีข้อแตกต่างกับร้อยประการหนึ่งคือลักษณะข้อความของคาถาจะเห็นว่าคาถาในนิทานอรรถกถาชาดกนั้น ส่วนใหญ่จะเห็นหัวใจหรือแก่นของเรื่อง และบางทีก็มีเนื้อความเป็นสุภาษิต ลักษณะข้อความของคาถาก็สั้น กระชับรัด และลึกซึ้ง ควรแก่การศึกษารู้อย่างไรก็ตาม ความงามของการใช้ภาษา ปรัชญา และการใช้ความเปรียบเทียบ ส่วนข้อความของคาถาในปัญญาสาตก เป็นเพียงคำกล่าวในลักษณะต่าง ๆ ของตัวละครที่กล่าวขึ้นตามเหตุการณ์ของเรื่อง อาจเป็นคำถามคำตอบ การรำพันคร่ำครวญ คำอธิบาย ฯลฯ ที่ผู้แต่งผูกขึ้นเป็นคาถาเพื่อเน้นในแง่ความไพเราะเท่านั้น มิได้มุ่งหวังจะให้เป็นที่สุภาษิตแต่อย่างใด แม้ในบางครั้งคำกล่าวนั้น จะมีข้อความเป็นเชิงปรัชญาอุปมาเปรียบเทียบ ก็มีได้ลึกซึ้งเกินกว่าที่จะทำความเข้าใจได้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่จำเป็นต้องมีข้อความอธิบายคาถาทั้ง เช่นนิทานในอรรถกถาชาดก

(2) จุดมุ่งหมายในการแต่งหนังสือปญญาสาคร

หนังสือปญญาสาครนี้พระสงฆ์เชียงใหม่ได้รวบรวมนิทานพื้นเมืองมาแต่งเป็น
ชาดก โดยมีเจตนาจะสืบอายุพระพุทธศาสนาให้ถาวรและเป็นเกียรติประวัติแก่ประเทศของ
คนเราได้บำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้จะเห็นได้จากการเรียบเรียงเป็น
ภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่ใช้เขียนพระไตรปิฎก

การที่พระสงฆ์เชียงใหม่แต่งหนังสือปญญาสาครเป็นภาษาบาลีเช่นเดียวกับ
วรรณกรรมอื่น ๆ นอกจากจะเป็นถ้อยเจตนาที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว อันอาจจะเป็นถ้อย
เหตุผลที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ใน
หนังสือสังคีตยวงต์ ว่าเกิดจากการที่ไทยเรารวมทั้ง ลังกา พม่า มอญ และเขมร ถิ่น
พุทธศาสนาที่ชิตินยาน คือถ้อยความเขียนอย่างพระอรหันตพุทธสาวก พยายามรักษาพระ
ไตรปิฎก ซึ่งพระอรหันตพุทธสาวกได้ทำสังคายนาไว้เป็นภาษาบาลี ไม่มีการเปลี่ยนแปลง
เป็นภาษาของตนเหมือนจีนและทิเบต ซึ่งถ้อยพุทธศาสนาที่ชิตินยาน ไทยเราและชาติที่
ถ้อยพุทธศาสนาที่ชิตินยาน ถ้อยว่าถ้าแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาอื่น พระธรรมวินัยที่พระ
พุทธเจ้าตรัสสอนจะวิปลาทกต่างเคลื่อนไป เพราะฉะนั้น พระสงฆ์บาลีที่ชิตินยานจึงจำต้อง
เรียนภาษาบาลีสำหรับศึกษา ประเทศใดพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองก็ตองมีพระเถรา
นุเถระในประเทศนั้นเขาเรียนภาษาบาลีมาดล้วยกัน เมื่อมีผู้ภาษาบาลีเขยวชาญช้นมัก
มีผู้แต่งหนังสือไว้เป็นภาษาบาลีเป็นหนังสือหลายประเภทดล้วยกัน

อย่างไรก็ดี ในการแต่งวรรณกรรมเป็นภาษาบาลี ถ้อยจุดประสงค์ดล้วยกัน
อาจแต่งเป็นประเภทใดก็ได้ อาจเป็นพงศาวดารอธิบายศาสนประวัติ อรรถดล้วยกัถาหรือ
โยชนาอธิบายความในไวยากรณบาลี อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นต้น ฉะนั้นการที่พระสงฆ์
เชียงใหม่รวบรวมนิทานมาแต่งเป็นชาดก ก็คงไม่มีจุดประสงค์อย่างอื่น นอกจากจะได้
หนังสือปญญาสาครแสดงข้อสุภาภิตโดยยถนนิทานนั้นอุปมา และเพื่อจะปลูกศรัทธาใหม่แก่
ความความเชื่อดล้วยของชน จึงแต่งเป็นทำนองชาดกดล้วยอย่างอรรถดล้วยกัถาในนิบาตชาดก นี้ว่านิบาต
ชาดกมีอิทธิพลต่อการแต่งหนังสือปญญาสาครดล้วยอย่างยิ่ง

อีกประการหนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงรูปเรื่องของนิทานชาดกต่าง ๆ ในหนังสือปัญญา
 สรรพคุณแล้ว จะเห็นว่า การที่พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่ขอลาความปรารถนาเรื่องไว้ทั้ง ๆ ที่
 เป็นส่วนเล็กน้อยเช่นนี้ ก็น่าจะมีเจตนาใหญ่อานึกว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในส่วนที่เป็น
 ปัจจุบันนี้นั้น เป็นเรื่องจริงมากยิ่งขึ้น เพราะเป็นการอ้างหลักฐานที่แน่นอนยิ่งไปกว่า
 อีก นิทานเรื่องนี้ใครเล่า เล่าให้ใครฟัง เล่าที่ไหน เล่าเมื่อไร และเพราะเหตุใด
 จึงเล่า เช่นนี้ จึงน่าจะเป็นเจตนาให้คนอื่นเข้าใจไปว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสเล่านิทาน
 เรื่องนี้ มิใช่เรื่องที่แต่งขึ้นเอง

นอกจากนี้การขึ้นต้นเรื่องนิทานว่า "ชาติเต" ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นเรื่องจริง
 ที่มีมาแล้วในอดีต และพระพุทธเจ้าได้นำมาเป็นเรื่องเปรียบเทียบ ตลอดจนการแสดงการ
 กัดบิณฑบาตในตอนจบเรื่อง ก็น่าจะเป็นข้อสันนิษฐานที่ทำให้มองเห็นเจตนาของพระสงฆ์
 เชียงใหม่ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นกว่า ไม่เพียงแต่มุ่งหมายจะให้นิทานต่าง ๆ มีลักษณะเป็นอย่าง
 กับนิทานชาดกในอรรถกถาเท่านั้น แต่ยังมีเจตนาจะปลอมนพระพุทธเจ้าโดยแท้

(3) เรื่องในปัญญาสชาดก

ต้นฉบับหนังสือปัญญาสชาดก ที่มีอยู่ในประเทศไทยไม่ครบสมบูรณ์ กรมการหอพระ
 สมุทสาส์นรับพระนคร ได้พยายามค้นหาต้นฉบับที่ขาดหายไปจากวัดหลายแห่ง มารวบรวม
 กันเข้าจึงได้ครบบริบูรณ์ ใน พ.ศ. 2466 และพิมพ์เผยแพร่ตามพระประสงค์ของพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมพระสมเด็จอมรพันธุ์ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งเสกานายกหอสมุดสำหรับพระนคร
 โดยแยกพิมพ์เป็น 2 เล่ม ภาค 1 มี 48 เรื่อง คือ

- | | |
|----------------------|-----------------|
| 1. สมุทโทสชาดก | 2. สุนนชาดก |
| 3. สุนนุชาดก | 4. รัตนโฆสชาดก |
| 5. สิริวิบูลกตติชาดก | 6. วิบุลราชชาดก |
| 7. สิริจุฬามณีชาดก | 8. จันทราชชาดก |
| 9. สุภมิตตชาดก | 10. สิริธรรชาดก |

- | | |
|--------------------------|---------------------------|
| 11. ทูลกบฏพิทราชาดก | 12. อาทิตยราชาดก |
| 13. ทุกกันมานิกขรราชาดก | 14. มหาสุรเสนราชาดก |
| 15. สวรรณมหารราชาดก | 16. กนกวรรณราชกุมารราชาดก |
| 17. วิวิธมัตถิราชาดก | 18. ชรรณโศตถราชาดก |
| 19. สัทสนราชาดก | 20. วิภูษิตกวีราชาดก |
| 21. โยธาณมิลราชาดก | 22. ชรรณมัตถิราชาดก |
| 23. จาตทานราชาดก | 24. ชรรณราชาดก |
| 25. นรชัชราชาดก | 26. สรุปรราชาดก |
| 27. มหาปทุมารราชาดก | 28. พนลาภาวี่ราชาดก |
| 29. ภูตทศารราชาดก | 30. เสดมัตถิราชาดก |
| 31. อนุปาราชาดก | 32. พาราณสีราชาดก |
| 33. พรหมโฆสราชาดก | 34. เทวรุกขกุมารราชาดก |
| 35. สลวราชาดก | 36. สัททิสารราชาดก |
| 37. นรชัชวักสูหนานราชาดก | 38. อติเทวราชาดก |
| 39. ปาจิตตากุมารราชาดก | 40. สรรพสัททิสารราชาดก |
| 41. สังขมัททราชาดก | 42. จันทรเสนราชาดก |
| 43. สวรรณมัททราชาดก | 44. สิวราชาดก |
| 45. วรทงสาธาดก | 46. อรินทราชาดก |
| 47. รัตเสนราชาดก | 48. สวรรณสิรสาธาดก |

ภาคที่ 2 มีอยู่อีก 2 เรื่อง รวมเป็น 50 เรื่อง คือเพิ่ม

- | | |
|----------------|----------------|
| 49. วนานราชาดก | 50. พาดลราชาดก |
|----------------|----------------|

ในภาคนี้ยังมีอยู่แต่ภาคนี้จึงมีภาคอีก 11 เรื่อง คือ

- | | |
|--------------------|------------------|
| 1. โสณนราชาดก | 2. สัททินาธาธาดก |
| 3. สวรรณสังขราชาดก | 4. สรวรรราชาดก |

- 5. สุวรรณฉัตรชาตก
- 6. เทวัญชาตก
- 7. สุบินชาตก
- 8. สุวรรณวงศาตก
- 9. วรณัฐชาตก
- 10. สิริสาชาตก
- 11. จันทศาชาตก

รวมเรื่องนิทานที่มีอยู่ในหนังสือปัญญาสาตกทั้งสิ้น 61 เรื่อง⁴⁶

การแปลหนังสือปัญญาสาตก

การแปลหนังสือปัญญาสาตกจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย คงจะกระทำกันเสร็จสิ้นก่อน พ.ศ. 2466 ซึ่งเป็นปีที่หอพระสมุดสำหรับพระนครได้รวบรวมกันพิมพ์หนังสือนี้ไว้ครบบริบูรณ์ และพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก ตามพระประสงค์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ ซึ่งเคยทรงดำรงตำแหน่งนายกสภาหอพระสมุดสำหรับพระนคร

ส่วนผู้แปลเป็นภาษาไทยนั้น ไม่มีหลักฐานว่าผู้ใดแปลเรื่องใด นอกจากข้อความในพระนิพนธ์คำนำ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ที่ได้ระบุว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ ได้ทรงแปลเรื่องสมุทรโฆสชาตกเมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนครเท่านั้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้แปลนิทานต่าง ๆ ในหนังสือปัญญาสาตกเป็นภาษาไทยคงจะเข้าใจเจตนาของพระภิกษุชาวเชียงใหม่ ที่แต่งหนังสือปัญญาสาตก ก็คงประสงค์จะให้หนังสือปัญญาสาตกมีคุณค่าในการเสริมสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับอรรถกถาชาตก ทั้งนี้เห็นได้จากลักษณะการแต่งวิธีการดำเนินเรื่องของนิทานในหนังสือปัญญาสาตกเป็นไปอย่างนิทานในอรรถกถาชาตกทุกประการ ด้วยเหตุนี้การแปลหนังสือปัญญาสาตกเป็นภาษาไทยนั้นเข้าใจว่า ผู้แปลน่าจะได้อาศัยวิธีการแปลอรรถกถาชาตกเป็นภาษาไทยเป็นแบบอย่าง¹ กล่าวคือมีการเดินคาถาบาลีสอดขึ้นเรื่อง แล้วพรรณนาเป็นภาษาร้อยแก้วโดยตลอด แม้แต่ข้อความเดิมที่เป็นคาถาก็แปลเป็นภาษาร้อยแก้วเช่นเดียวกัน เพียงแต่

นำข้อความที่เป็นคาถาในตอนนั้นมาลงแทรกไว้ทั้งหมด แล้วถอดความเท่านั้น ตัวอย่างเช่น

ศทา มาตา ครรภันพระนางจันทาญมารดา ไต่ทอดพระเนตร
เห็นพระราชโอรส อันโศกกำสรดสะอื้นอาลัย หวังพระทัยจะไต่พระ-
เจ้าลูกหลานจากความโศกเศร้า จึงได้ตรัสพระภาณนี้ว่า

ศาท มา ปรีเทเวสี สมุติ อญญู ชกคิยา
กญญา ชุกตมรูปา เทวจรูปกิตตา
ศาหิ สหุธิ อภิรมตุ รชช ปาเลตุ วญญตีหิ

ความว่า กูรพ้อเจ้าอย่ารำไรรังมโนหฺรธาเลย ชักคิยักญานาริ
คนอื่นที่มีรูปร่างงามเปรียบดังเทพยดฺสยังมียูมไป เจ้าจงอภิรมย์
กับชกคิกญญาเท่านั้น ได้ปกครองราชสมบัติสืบต่อไป พ้ออย่าไต่ไป
ติดตามหานางมโนหฺรธาเลย²

เมื่อพระสงฆ์ชาวเขมรใหม่แต่งบัญชีสาชาคคแล้ว ก็คงเป็นที่รู้จักและนิยมในหมู่
ประชาชนที่เคยได้ยินได้ฟังมาเมื่อครั้ง เป็นนิทานชาวบ้าน ทั้งที่ตอนการอ่านเพื่อความสนุก
สนานและเพื่อเป็นคติ ความนิยมแพร่หลายคงมีมาก ถึงกับมีกวีได้นำชื่อวีรบุรุษและวีรสตรี
ของนิทานมาลงเรื่องในบัญชีสาชาคคไปอย่างเปรียบเทียบในเรื่องราววรรณคดีที่แต่ง รวมทั้งนำ
เค้าเรื่องบางเรื่องไปผูกเป็นเรื่องขึ้นใหม่ และความนิยมอ่านเรื่องในบัญชีสาชาคคคงไม่
จำกัดอยู่เฉพาะในเมืองไทยเท่านั้น ยังแพร่หลายไปยังประเทศใกล้เคียงอีกด้วย เพราะ
มีหลักฐานปรากฏว่า ต้นฉบับหนังสือบัญชีสาชาคค ซึ่งเป็นต้นฉบับที่จำนวน 50 ชุด นอก
จากจะมีในประเทศไทยแล้ว ยังมีอยู่ในจีนและประเทศที่แพร่หลายเข้าไปอีก 3 แห่ง คือ
ที่เมืองหลวงพระบาง กรุงกัมพูชา และพม่า ฉบับที่มีอยู่ที่เมืองหลวงพระบางและกรุงกัมพูชา
นั้น ต้นฉบับเป็นภาษาบาลี เขียนด้วยตัวอักษรขอม ส่วนฉบับที่พม่านั้นเป็นภาษาบาลีเหมือนกัน
แต่พิมพ์ด้วยตัวอักษรพม่า และได้เรียกชื่อว่า "ซิมเมย์ตตาส"⁶⁵ คำ ซิมเม เป็นคำที่
พม่าเรียกเขมรใหม่

กลางเฉพาะในประเทศไทย นอกเหนือจากที่ทวีโตเจ้าชื่อวิบุณและวิรสวีของ
 นิทานบางเรื่องในหนังสือปญญาสชาดกไปอาจเปรียบเทียบกับในวรรณคดีต่าง ๆ ที่แต่งขึ้นแล้ว
 ยังปรากฏว่ามีแก่นิทานบางเรื่องมาแต่งเป็นเรื่องขึ้นใหม่ เป็นส่วนนรยกรองบาง ความ
 เรียงบ้าง ที่รู้จักและนิยมกันแพร่หลายดังนี้

1. สมุทรโฆษชาดก เป็นแก่นเค้าของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์
2. สุวรรณสังขชาดก เป็นแก่นเค้าของบทละคร เรื่องสังข์ทอง ซึ่งมีเค้ามาตั้งแต่
 สมัยกรุงเก่า และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงนำมาปรับปรุงเป็นบทละคร
 นอก
3. สุคนชาดก พระยาอภัยภูธรภาพ (ฮอน) นำมาแต่งเป็นคำฉันท์ชื่อ สุคนคำ-
 ฉันท์
4. สุคนชาดก พระยาอภัยภูธรภาพ (ฮอน) นำมาแต่งเป็นคำฉันท์ ชื่อ สุคน
 คำฉันท์
5. สรรพสิทธิชาดก สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกฯ ทรงนำเค้าโครงเรื่อง
 มาแต่งเป็นคำฉันท์ ชื่อ สรรพสิทธิคำฉันท์
6. รตเสนชาดก ในสมัยกรุงเก่ามี กาพย์ขับไม้ เรื่องพระรต เป็นแก่น
7. สิริวิบูลยิกษิตชาดก หลวงศรีปริชชา (เซ่ง) ได้นำเค้าโครงเรื่องมา
 แต่งเป็นกลอนกลบทชนิดต่าง ๆ เรียกชื่อว่า กลบทสิริวิบูลยิกษิต
 เป็นแก่น

2.2 วรรณคดีศาสนนิทาน

วรรณคดีศาสนาประเภทนี้โดยทั่วไปแล้ว เรื่องที่แต่งขึ้นโดยอาศัยเรื่อง รวจากคัมภีร์ศาสน-
 นิทาน การนำเรื่อง รวมาแต่งใหม่ทั้งที่คิดแต่งเพื่อความบันเทิงเพียงบาง ตอน
 บางที่ก็ดัดเนื้อเรื่องเดิมไว้ทั้งหมดเพียงแต่ไร้คำประพันธ์ให้ต่างออกไป ก็มี นอกจาก
 นี้ที่แปลออกมาโดยตรงก็มี รวมทั้งนำเค้าเรื่องมาแต่งเป็น เรื่องขึ้นใหม่ก็มี

บรรณาการวรรณคดีไทยที่พิมพ์ตามลักษณะกิ่งกลาวนี้ มีดังต่อไปนี้

2.2.1 มหาชาติคำหลวง

วรรณคดีทางศาสนาเรื่องนี้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (1991 - 2331) โปรดให้ประมุขนักราชอุยราชบัณฑิตร่วมกันแปลจากภาษาบาลีเป็นส่วนวนภาษาไทย จบในปี พ.ศ. 2325 ตามหลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า "ศักราช 844 ชาลเก ทานให้เล่นการมหรสพ 15 วัน ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุแล้ว จึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์"

มหาชาติคำหลวงฉบับนี้ เป็นฉบับที่เก่าที่สุดเท่าที่มีอยู่ในขณะนี้ แต่ในจำนวนมหาชาติคำหลวงทั้ง 13 กัณฑ์ นั้นใช้เป็นส่วนวนเก่าแก่ครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทุกกัณฑ์ เนื่องจากเมื่อคราวกรุงเก่าเสียแก่พม่า ทนฉบับก็สูญหายไป 6 กัณฑ์ คือ กัณฑ์มัทรี ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักรบรรพ และฉกษัตริย์ และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้ประมุขนักราชอุยราชบัณฑิตแต่งกัณฑ์ขาดไปชิ้นใหม่ ในปี พ.ศ. 2358 มหาชาติคำหลวงจึงบริบูรณ์ทั้งเก้าฉบับ

อย่างไรก็ตามปรากฏว่าเมื่อคราวหอพระสมุดไจ้จัดพิมพ์มหาชาติคำหลวงขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2460 ในค่านามี่แจ้งว่า กัณฑ์ที่มีถึง 3 ส่วนวน กล่าวกันว่า พบในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 ส่วนวน และเชื่อว่าเป็นส่วนวนเดิม

นักวรรณคดีบางท่านได้ศึกษาและพิจารณาลักษณะการแต่งในแต่ละกัณฑ์ มีความเห็นว่ากัณฑ์เชอโลวเป็นส่วนวนเก่าเพิ่มอีก 3 กัณฑ์คือ ฉกษัตริย์ จุลพน และทานกัณฑ์⁶⁶ นอกจากนี้ยังมีบางท่านมีความเห็นว่า กัณฑ์จุลพน และทานกัณฑ์ อยู่ในข่ายสงสัยว่าจะเป็นส่วนวนแต่งครั้งกรุงเก่า⁶⁷

ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่ามหาชาติคำหลวงส่วนวนที่ว่าจะเป็นส่วนวนเก่ารวมทั้งสิ้น 11 กัณฑ์ เหลือเพียง 2 กัณฑ์แต่งขึ้นในชั้นหลัง ได้แก่ กัณฑ์มัทรี และสักรบรรพ

ในการถอดความจากภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาไทยนั้น กวีได้ทั้งภาษาบาลี ลงบาท
หนึ่ง แล้วถอดความออกเป็นภาษาไทย ด้วยคำประพันธ์ร้อยกรองทุกชนิด มีร้อย ทาพย์
โคลง ฉันท์ และกลอน จนหมกใจความของคาถาที่กึ่งลงไว้แต่ละบท หรือบาทสลับกันไป
ทั้งนี้ก็จะใช้คำประพันธ์ชนิดไทย สุกแล้วแต่กวีที่จะเลือกใช้ ชนิดที่สละเหมาะกับความ
คอนนั้น ๆ ดังตัวอย่าง

กาพย์ยานี 11	ปาโศ คตาสี อัญญา	ครนฺนฺนเรวทฺหิกรนฺนเรวทฺ	ธายปาเต้าไปหาธาย
		ลูกไม้บนนางาย	จำรายราชอดขึ้น แม่ธา
	กิมิท ส่ายมากกา	กิดิโคคีนมาก่า	อยู่จรหล้าคอกกลางคีน
		เพราะเหนงูโหดคีน	แต่กฺแกลนูกกลไคคองนี้

กาพย์ฉิ่ง 16	ราชา กุมาร อทาย	ปางนณฺนเจ้าพญาแพศยน	ครไคจอมขวัญ
		ชาติพิลาศคีนชก	
	ราชบุคคิ จ ทาริกิ	มีทรมิตทวารชริกา	ไคแกกณณา
		สององคคูนองคสองอร	

โคลง 4 สุกภาพ

เอว เม วิลปนคียา	เมื่อเมื่อชาน	บรมราน นางน
ราชบุคคิ อหุสคิ	ลูกทานไท บ มาน	โหมเต
ปพพาเชสิ จ น รชฐา	นิชฺฌบลูกสงสาร	ฉิ่งมิ่ง เมืองพอ
มญฺญเญ เหนสสามิ ชีวคิ	ชาใส่ใจชานค	รถกลาเป็นตน เลาเลอย

วสันตศีลฉิ่ง 14

อเดกต สี่ทา พยคชก	มีราชสี่ทัพคชราช	เดียรราชในกลางคอง
บุรีสาธุ จ ทคคิโย	มีคศมฺยรรมง	ทรงงในทณนาคกร ๆ

มหาชาติคำหลวง เป็นเรื่องทีกล่าวถึงบุรพประวัติของพระพุทธเจ้า เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ซึ่งถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ ชาติสุดท้าย ไถทรงบำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่คือทานบารมี นับเป็นปรนิตบารมี เมื่อสิ้นพระชนม์ จึงกลับชาติมาเป็นพระพุทธเจ้า พระเวสสันดรจึงเป็นพระชาติอันสำคัญยิ่ง เพราะแม้ในกาลก่อนพระพุทธองค์จะไถเสวยพระชาติมานานแล้วหลายภพหลายชาติ ไถทรงบำเพ็ญบารมีมากก็ตาม แต่ไถไม่ถึงปรนิตบารมี ก็คือการบำเพ็ญทาง เพราะคนไทยนิยมว่าการให้ทาน เป็นมหากุศล ไถยิ่งใหญ่กว่ากุศลใด ๆ กว่ยเหตุนี้จึงเรียกพระชาติเมื่อเป็นพระเวสสันดรว่า "มหาชาติ"

หนังสือมหาชาติคำหลวง ไถไถแต่งสำหรับพระเทศน์ แต่แต่งสำหรับสวดให้อุบาทสกอุบาทสกฟังในวันนักขัตฤกษ์ เช่น วันเข้าพรรษา หรือเวลาที่ไปบำเพ็ญกุศลทั่วไถ

โดยที่แต่งมหาชาติคำหลวง เป็นนักปราชญ์ ซึ่งแต่งขึ้นตามพระบรมราชโองการ จึงจำเป็นไถอย่างยั้งที่จะแสดงฝีมือให้สมกับคือนักปราชญ์ ฉะนั้น ลักษณะวิธีการแต่งที่แปลโดยพยายามรักษา เนื้อความแห่งอรอดทุกคำ ตามที่บิในพระกถา การใช้สำนวนโวหารที่แสดงภูมิธรรมอันสูงของผูแต่ง อาทิ ไถพิพิศพิศแสงอันเป็นคำทางภาษาคือสันสกฤต และการใช้คำแผลง ฯลฯ จึงยากที่ชาวบ้านทั่ว ไปที่มิได้ศึกษาจะฟังเข้าใจ เรื่องราวจากการสวดนี้ไถได้ และโดยที่เรื่องพระเวสสันดร คงเป็นที่รู้จักแพร่หลาย และมีชาบในหมู่นคนไทย ในขณะนั้นแล้ว จุดมุ่งหมายในการสวดก็เพื่อให้อาบขังในรสไพเราะจากเสียงและท่วงทำนองอันเป็นการเสริมศรัทธา ในพระพุทธศาสนาให้มากยิ่งขึ้น มากกว่าที่จะต้องการ ให้เข้าใจเรื่องราวจากการสวดโดยตรง

มหาชาติคำหลวงนี้ แปลจากเนื้อความที่บิในอรรถกถาชาดกภาษาบาลี เชื่อว่าพระพุทธรูปมหาจารย์ พรานหมดแห่งเมืองศยา ไถแต่งขึ้นในประเศลังกา หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วประมาณ 1000 ปี มีใช้แปลโดยตรงจากอรรถกถาที่บิในพระไตรปิฎก

เนื้อเรื่องในมหาชาติคำหลวงแบ่งเป็นตอน ๆ เรียกว่ากัณฑ์ มี 13 กัณฑ์ แต่ละกัณฑ์ เนื้อเรื่อง โดยย่อดังนี้

กัณท์ศพร

เมื่อครั้งพระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพระประยูรญาติแห่งศากยวงศ์ ณ กรุงกิลิสิลฺ์ ทรงแสดงปาฏิหาริย์ เพื่อลดทิฐิมานะของเหล่าพระประยูรญาติ ที่ไม่ยอมคารวะพระองค์ ในครั้งนั้น ได้เกิดมีฝนโยกพรพรหม ตกลงมา เพาะพระภิกษุที่เฝ้าอยู่ในที่นั้นต่างพากันประหลาดใจว่า เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อน เมื่อหลอถาม พระพุทธองค์จึงตรัสแล้วว่า ฝนโยกพรพรหม นี้มิใช่เพิ่งจะปรากฏเป็นครั้งแรก แต่ได้เคยตกมาครั้งหนึ่งแล้วในอดีตกาล เหล่าพระภิกษุได้ทูลอาราธนาให้ทรงเล่า เรื่องนั้น พระพุทธองค์จึงทรงตรัสเทศนา เรื่องพระเวสสันดร อันเป็น อคัตตนิทาน ดังนี้

กาลครั้งหนึ่ง กษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าสีหราช ทรงกรุงสีหราชบุรี มีพระราชบุตรทรงพระนามว่า สมุชชัยกุมาร เมื่อทรงเจริญวัย พระราชบิดามอบราชสมบัติให้ครองและอภิเษกด้วยพระนางมุตติ ราชธิดาแห่งทวารัณทรราช อันพระนางมุตตินั้นในกาลก่อน ได้เคยอธิษฐานขอให้ได้เกิดเป็นพทุธมารดา จนครั้งหนึ่งเกิดเป็นราชธิดาแห่งกษัตริย์กัณท์ศพร ทรงพระนามว่า สุธรรมมา โภมาเพ็ญกุศ จะไปเกิดในเทวโลกนามว่ามุตติ ได้เป็น อัครมเหสีแห่งทวารัณทรราช

จำเนียรกาลมา พระนางมุตติเพ้อปสร จักสิ้นบุญ ต้องจุติจากเทวโลก ทวารัณทรราชทรงทราบจึงพาพระนางไปประทับยังนิรมนุชยาน แล้วคร้สวามันต์พระนางสิ้นบุญ ต้องจุติไปบังเกิดในโลกมนุษย์ และประทามพรไทนางเลือกตามความพอใจ 10 ประการ พระนางมุตติได้ทูลขอพร 10 ประการ ดังนี้

1. ขอให้พระนางได้ประทับในปราสาทแห่งพระเจ้าสีหราช
2. ขอให้ทรงเนตรทั้งสองมีสีนิลคุชตาถูกเนื้อทราย
3. ขอให้ให้มีพระขนงเขียวประคุดสีดอกอัญชัน
4. ขอให้มีนามว่า มุตติ

5. ขอให้มีพระโอรสที่ทรงเกียรติยิ่งกว่ากษัตริย์ทั้งหลาย และมีพระราชศรัทธาในการกุศล
6. ในเวลาทรงครรภ์ ขอให้ครรภ์นั้นปรากฏถึงสตรีสามัญ
7. ขอให้มิถนงาม ในเวลาทรงครรภ์ก็อย่ารุ่ม และอย่าให้หย่อนยาน
8. ขอให้มิเกศาจำเป็นมันคงปึกสีแฉง
9. ขอให้มิพระฉวี ละเอี้ยคั่งทองคำธรรมชาติ
10. ขอให้ทรงมีอำนาจมลอยนักโทษประหารชีวิตได้

ท้าวสักกเทวราช ก็ทรงประทานพรให้ตามประสงค์

กัณโฑมหิพทานต์

พระนางบุสดีโคกุดิจจากสวรรค์ลงมาเกิดในมนุษยโลก ธิดาแห่งท้าวมัทราช เมื่อเจริญวัยไต่อกิเษเป็นขេหเสีพระเจ้าสัญชัย แห่งสิริวิสุนคร และต่อมาประสูติพระโอรสทรงพระนามว่าเวสสันดร และในวันที่พระเวสสันดรประสูติ นางข้างตระกูลฉัตรทันต์ ไต่นำลูกข้างเขื่อนมาไว้ในโรงข้างต้น จึงให้ชื่อว่า "มัจฉายนาค"

พระเวสสันดร ทรงเฝื่อนการบริจาด แมแต่แรกประสูติกัทรงทูลขอพระราชทรัพย์เพื่อบริจารเป็นครั้งแรก ครั้นทรงจำเจริญวัย ไต่ครองราชสมบัติ และอภิเษกด้วยพระนางมัทรี มีพระราชโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่าชาติ และพระราชธิดาองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่ากัณหา

ในกาลนั้น นครกลิงครัฐ เกิดหฤพิภักขภัย จึงส่งพรหมณ์มาทูลขอขางมัจฉายนาค เพื่อบริจารไต่มนกาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล อันเป็นลูกแก่การเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร พระเวสสันดรทรงบริจาดด้วยความเต็มพระทัย เป็นเหตุให้ชาวเมืองสี่ที พากันโกรธแค้น และไปทูลพระเจ้าสัญชัยให้ทรงขับไล่พระเวสสันดรจากเมือง พระเจ้าสัญชัยจึงให้เนรเทศพระเวสสันดร ตามความประสงค์ของชาวเมือง พระเวสสันดรก็ทรงรับโทษนั้นโดยคุณชี่ และข

กระทำสักตักสกมมหาทาน ก่อนที่จะเสด็จออกจากเมือง และพระนางมัทรีพร้อมด้วยพระกุมาร ทั้งสองก็ขอตามเสด็จไปถวาย แล้วพระนางมัทรีก็พูดเล้าโลมความวิญญูในป่าหิมพานต์ กุญได้ เคยเห็นมาก่อนแก่พระเวสสันดร

ก็ยกทานกัณฑ์

เมื่อพระนางมัทรีตรึงทราบายว่า พระเวสสันดรถูกประชาชนกล่าวโทษ และถูกเนรเทศ ก็ยกพระทัย รีบเสด็จมาพบพระเวสสันดร พบพระนางมัทรีประทับทักขณ้อย ก็พาเขาเฝ้าพระเจ้าสมุชชัยทูลขอประทานอภัยโทษ ก็ไม่สำเร็จถวายพระเจ้าสมุชชัยครั้นสอ้างว่า ให้เนรเทศตาม กฎของธรรมเภสาจารย์ราชประเพณี

รุ่งขึ้นเมื่อได้เวลา พระเวสสันดรก็ทรงบริจาคสักตักสกมมหาทาน โดยกำหนดไว้ สิบละ 700 คือ

1. ช้าง 700 เชือก
2. ม้า 700 ตัว
3. โคนม 700 ตัว
4. รถ 700 คัน
5. นารี 700 คน
6. ทาสชาย 700 คน
7. ทาสหญิง 700 คน
8. สรรพหัตถการรถทาง ๆ อยางละ 700
9. สุราเมรัล

แล้วพระองค์ยกพาพระนางมัทรี และพระชาลกับพระนางกัณฑา พระโอรสไปทูลา พระชนกชนนี เพื่อออกไปป่าเวญพรต ณ เขาังกก แม้พระเจ้าสมุชชัยจะให้พระนางมัทรี และโอรสริกาอยู่ในเมืองก็ตาม ทั้งสามพระองค์ก็ไม่ยอม ขอตามเสด็จพระเวสสันดรไปถวาย

วันรุ่งขึ้น พระเวสสันดร พระนางมัทรี พร้อมด้วยพระโอรส พระธิดา ก็ทรงเสด็จทรง
 รถมาพระที่นั่งออกจากพระนคร บ่ายพระพักตร์สู่ไพร่ แต่ยังมีหัตถ์พะเนกษานพระนคร ก็
 ใ้ประทานมาและรถแกะพราหมณ์ ที่วิ่งตามมาทูลขอ แล้วคางองคกทรงอุ้มพระโอรสและพระ
 ธิดาคำเนินเข้าสู่ไพร่

กัณฑ์แปลเวสสัน

พระเวสสันดร พระนางมัทรี พร้อมด้วยพระโอรส พระธิดา เสด็จพระราชดำ-
 เนินจากนครสินธุ์ด้วยความลำบาก ที่สุดถึงนครเจตวัน จึงแวะเข้าประทับพักพระกายอยู่ที่
 ศาลาหนานคร

ครั้นชานครเจตวันได้เห็น และทราบความจริง ก็รีบส่งข่าวกราบทูลกษัตริย์-
 เจตราชให้ทรงทราบ บรรดากษัตริย์เจตราช จึงพากันเสด็จออกมาเฝ้า และพยายาม
 กราบทูลวิงวอนขอให้พระเวสสันดรทรงรับราชสมบัติในเจตวัน แต่พระเวสสันดรก็ไม่ทรง
 ยินยอม ในที่สุดกษัตริย์เจตราช ก็ให้แต่งศาลาที่ประทับ ถวายอารักขาจนรุ่งสว่าง แล้ว
 ถวายพระกระยาหาร จากนั้นทูลอัญเชิญไปยังประตูป่า ถนนทางที่จะไปยังเขาวงกต ทรง
 แนะนำหนทางที่จะไปสู่ที่หมายโดยละเอียด แล้วทรงแต่งตั้งพรานเจตมบุตร ให้เป็นพนักงาน
 รักษาประตูป่า ถวายอารักขาให้เป็นพิเศษด้วย

แล้วพระเวสสันดรและพระนางมัทรีก็อำลากษัตริย์เจตราช อุ้มพระโอรสพระธิดา
 ดำเนินไปตามแนวทางที่กษัตริย์เมืองเจตวันถวายคำแนะนำไว้ ได้ทรงพบพรานเนื้อ ซึ่งได้
 ถวายเนื้ออย่าง ก็ไปประทานเนื้อทองเป็นรางวัล แล้วเสด็จต่อไปจนถึงเขาวงกต ณ ที่นั้น
 ทรงพบศาลาอาศรม ซึ่งพระวิสุทธิกรรมเทพบุตรมานิรมิตคามเทวบัญชาของท้าวอัมรินทร์ราชิราช
 ซึ่งกษัตริย์แห่งสี่ทิศทรงผนวชเป็นฤๅษี พำนักอยู่ในอาศรมนั้น ทรงดำรงชีพด้วยผลาหาร ซึ่ง
 พระนางมัทรีเป็นผู้แสวงหา มีความผาสุกสืบมา นับเป็นเวลาได้ 7 เดือน

กัมมชุก

ณ หมู่บ้านทุนวิฐ นครกลางกรุง พราหมณ์ชื่อนามหนึ่งชื่อชุก มีอาชีพขอทานได้สะสมเงินไว้ถึง 100 กหาปะนะ เกรงว่าจะมีคนมาปล้นชิงไปเสีย จึงนำเงินไปฝากไว้กับเพื่อนพราหมณ์สองคนชั่วเมีย แล้วออกเดินทางเที่ยวขอทานต่อไปยังที่ต่าง ๆ ฝ่ายพราหมณ์สองชั่วเมียที่รับฝากเงิน เห็นชุกหายไปเป็นเวลานาน คิดว่าชุกคงจะเสียชีวิตแล้ว จึงนำเงินของชุกออกไร้นวมกลับคืน เมื่อชุกกลับมาจึงไม่มีเงินคืนให้ จำเป็นต้องยกลูกสาวชื่ออมิตตคาให้ชุกเพื่อชดเชยแทนเงินนั้น นางอมิตตคาเป็นเด็กที่เฉลียวฉลาดเวทีกา ยอมไปอยู่กับชุกและปรนนิบัติเขาชุกตามหน้าที่ของภรรยาที่จะพึงปฏิบัติ จึงเป็นเหตุให้พราหมณ์เป็นสามีของหญิงในละแวกนั้นต่างไม่พอใจภริยาของตน พากันเกลียดชังภริยา ทำให้หญิงผู้เป็นภริยาเหล่านั้นต่างเคียดแค้นคิดอาฆาต และพากันมารุมคานางอมิตตคาที่ทาน้ำอย่างสาหัสเสียดเสียด โดยหมายจะให้นางอมิตตคาหนีไป หรือไม้ก็ประทุพฏิกอย่างคนทั้งหลาย

ฝ่ายนางอมิตตคา เมื่อถูกมารุมคานาเช่นนั้นได้รับความอับอาย จึงไม่ยอมทำงานหั่งปวง และกลัวเวทีกาลจิตทำให้นางยื่นคำขากให้ชุกเดินทางไปหาพระเวสสันดร ณ เขาวงกต เพื่อทูลขอพระราชโอรสพระราชธิดามาเป็นทาสรับใช้ ด้วยความหลงในคัวนางอมิตตคาเมียสาว ชุกจึงยอมออกเดินทางมาจนถึงนครสีพี พบชนกลุ่มใหญ่ที่เฝ้าถามถึงพระเวสสันดรและหนทางที่จะไปเขาวงกต เป็นเหตุให้ชุกนำนครสีพีโกรธ และรุมทำร้ายชุกจนต้องวิ่งหนี จนกระทั่งไปถึงทางที่จะไปสู่เขาวงกต ขณะที่เกิดลักลอะไปก็ถูกสุนัขของพราวนเจกบุตรไล่ลอม ต้องวิ่งหนีขึ้นต้นไม้ ไปนั่งอยู่บนคากบ ร้องไห้รำพันถึงคุณพระเวสสันดร

ฝ่ายพราวนเจกบุตร ซึ่งความสับสนมา เห็นชุกอยู่บนต้นไม้และรำพันถึงพระเวสสันดร ก็มั่นใจว่าจะคงจะมารบถกวนพระเวสสันดร ขอพระนางมัทรี หรือพระโอรสพระราชธิดาแน่ ก็คิดจะฆ่าชุกเสีย ชุกเห็นดังนั้นด้วยความฉลตมึ้นไหวพริบ ก็แกล้งอบายหลอกลวง อ้างตนเป็นทศของชาวสีพี ที่จะมาเชิญพระเวสสันดรกลับเข้าเมือง โดยไมรู้เท่าถึงอบายของชุก พราวนเจกบุตรก็หลงเชื่อ รับชุกกลางจากต้นไม้ พร้อมทั้งแสดงอาการรับรองเป็นอย่างดี

กัณษกุลพน

พรานเจกบุตร ได้รับรองต้อนรับเลี้ยงดูชุกอย่างเต็มที่ แล้วพาไปยังคันทาง
ซึ่งอยู่กระยะทางที่จะไปพบอาศรมอจจุตฤณี พร้อมทั้งพรรณนาคความงามนานาพฤกษชาติเพื่อ
ให้ชุกคลายความหวาดกลัวภัยในป่า

กัณษมหาพน

ชุกเดินทางไปตามคำแนะนำของพรานเจกบุตร จนกระทั่งถึงอาศรมของอจจุตฤณี
หลังจากที่ได้ติดตามทักขตามธรรมเนียมของผู้แรกพบ และได้รับการปฏิสันถารเป็นอย่างดีจาก
ฤณีอจจุต จนเป็นที่พอใจแล้ว ชุกก็ถนัดถใจของพระเวสสันดร พร้อมกับใช้วาทีหลอกลวง
จนอจจุตหลงเชื่อ จึงให้ชุกค้างอยู่ที่อาศรมคืนหนึ่ง ครั้นรุ่งเช้าก็ฉ้อให้ชุกขบวรีโลก
ผลไม้เผือกมัน แล้วพาไปคันทาง ซึ่งอยู่ห่างไปยังอาศรมพระเวสสันดรอย่างละเอียด พร้อม
ทั้งพรรณนาดังภูเขา ต้นไม้ ฝูงสัตว์ต่าง ๆ อย่างวิจิตรพิสดาร ชุกก็ได้กำหนดจดจำคำแนะนำ
ของอจจุตฤณีจนเป็นที่พอใจแล้ว ก็มิ่สการลาไป

กัณษกุมาร

ชุกเดินทางมาถึงอาศรมพระเวสสันดรในเวลาเย็น ตอนแรกก็คิดจะเข้าพบพระ
เวสสันดร แต่นึกใจคิดว่า พระนางมัทรีคงจะกลับจากป่าแล้ว หากไปขอคงจะไม่สำเร็จ
จึงพักแรมอยู่ไกล ๆ อาศรมนั้น

คืนนั้นพระนางมัทรีฝันร้าย พระนางจึงได้หลุดเล่าให้พระเวสสันดรทรงแค้นใจใน
กลางคืนนั้นเอง พระเวสสันดรทรงทราบความฝันแล้วก็นึกพระทัยว่าจะได้ทรงกระทำสุรทาน
ในวันรุ่งขึ้นเป็นแน่แท้ จึงทรงกลบเกลื่อน โดยศรีสหายเบี่ยง พระนางมากตระกำล่ำมาก
หลับนอนไม่เฝ้าสุก เป็นเหตุให้หนีไปตามสลาพยากรได้ แต่พระนางมัทรีก็หาแนพระทัยเชื่อไม่

ครั้นรุ่งเช้า เมื่อพระนางมัทรีเสด็จเข้าไปตามปกติแล้ว ชุกจึงเข้าไปเฝ้าพระ
เวสสันดรทูลขอส่งกุมาร พระเวสสันดรก็ประทานให้ และศรีสหายให้รอพบพระนางมัทรี

โดยคางสัก 1 ราชกรีกอน ชูชกอาจวารอดพระนางมัทรีมากจะเป็นเหตุขัดข้องในการประทาน โอรสธิดา พระเวสสันดรจึงรับสั่งว่า ให้อาสองกุมารไปถวายพระเจ้าสุมณชัย จะได้รับ พระราชทานเงินทองมากมาย แดงชกคางว่า ถ้าไปพบพระเจ้าสุมณชัย ก็อาจถูกจับว่าไป ลักพระเจ้าหลานมา จะเป็นโทษ และบอกว่าการจะเอาไปใช้เป็นทาส ขณะที่ชกทูล ขอสองกุมารอยู่นั้น พระชาติและพระกนิษฐาโคธิน จึงพากันวิ่งหนีลงไปซ่อนอยู่ที่ใบบัวในสระ น้ำ

เมื่อชกไม่เห็นสองกุมาร ก็คิดพ้อพระเวสสันดร จนกระทั่งท้าวเชตทองเสด็จ ไปติดตาม จนกระทั่งไปถึงสระก็ทราบว่สองกุมารซ่อนอยู่ในสระ จึงตรัสเรียกขึ้นมาแล้ว ตรัสปล่อยโยนให้หายกลัว และกำหนดราคาค่าตัวสองกุมารไว้

ทันทีที่ชกไล่สองกุมาร ก็เอาเงาวัลย์ผูกข้อมือจงไป เมื่อสองกุมารชักขึ้นก็เขียน ที่คำว่า ทำให้พระเวสสันดรจะหลงด้วยโทษะ แดงออกกลืนไว้ได้ ปล่อยให้ชกพาสองกุมาร ไปตามปรารถนา

กนิษฐา

พระนางมัทรีในคืนนั้น ระหว่างที่เก็บผลไม้ ก็มีพระทัยจกจอกแค้นสองกุมาร พอ เวลาเย็นก็รีบเดินทางกลับ แดงพบเทพยดาจำแลงกายเป็นราชสีห์ เสือโกล่ง และเสือ เหลืองนอนขวางทางอยู่ จนกระทั่งเวลาค่ำ ซึ่งเป็นเวลาที่ชกพาสองกุมารหนีไปแล้ว จึงไล่หลีกทางให้ พระนางวิ่งรับกลับอาศรมในทันที

เมื่อไม่เห็นพระโอรสธิดา ก็ทูลถามพระเวสสันดร แต่พระเวสสันดรกลับ แกล้งตรัสบริภาษ ทำให้พระนางเอยพระทัย และออกค้นหาจนหมดกำลัง จึงกลับอาศรม เพื่อจะทูลถามพระเวสสันดรอีก แต่ด้วยความเศร้าโศกและสิ้นแรง ทำให้พระนางล้มสลบ ท่อพระพิศมัยของพระเวสสันดร

เมื่อทอดพระเนตรเห็นพระนางมีศรีสมไปเช่นนั้น พระเวสสันดรก็ลืมไปว่า ทรงเป็นคานาส์ ทรงเข้าอุ้มพระนางมีศรี และแก้ไขจนเห็นพระองค์ ส่วนพระนางมีศรีก็พูดถามถึงสองกู่ไวย่อีก พระเวสสันดรจึงทรงบอกตามความเป็นจริง และทรงปลอมโยนว่า คงจะได้พบกับอีก ขอให้พระนางยินดีในการทำหน้าที่ของพระองค์ครั้งนี้ แล้วพระนางมีศรีก็สร้างโศก ทูลอนุโมทนา

กัณท์สีกกบรพ

ฝ่ายท้าวสีกกะเทวราช เมื่อได้ทรงเห็นพระเวสสันดรมีพระราชหฤทัยมั่นคงในการบริจาคทาน ถึงกับบริจาคบุตรทาน ก็เกรงว่าจะมีบุคคลไม่สมควรมาขอพระราชทานพระนางมีศรี จึงแปลงกายเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนางมีศรี เมื่อพระเวสสันดรประทานให้ พราหมณ์แปลงก็ทูลฝากพระนางไว้ให้อยู่ปฏิบัติพระเวสสันดรก่อน แล้วก็สำแดงกายให้ปรากฏ พร้อมทั้งประทานพรแก่พระเวสสันดรตามที่ปรารถนา 8 ประการ พระเวสสันดรจึงทูลขอ

ท้าวสีกกะเทวราช ก็ทรงประสิทธิ์ประสาทให้ พร้อมทั้งสร้างในไม่ช้าพระชนกก็จะเสด็จออกมาพบกับพระองค์กันเข้าไปครองราชสมบัติ จากนั้นก็เสด็จกลับเทวโลก

กัณท์พหาราช

ชูชกพาสองกุมารรอนแรมมาในป่า จนกระทั่งถึงทางแยกสองแพร่ง คือทางหนึ่งไปทางนครกสิงครี และอีกทางหนึ่งไปนครสีพี และด้วยเทพเจ้าคลุใจทำให้ชูชกหลงทางเดินไปทางที่สู่อครสีพี และได้พาสองกุมารเดินไปจนถึงหน้าพระที่นั่ง พระเจ้ากรุงสุโขทัยทอดพระเนตรเห็นสองกุมาร จึงไปร่ำให้เรียกพราหมณ์ชูชกเข้ามาไต่ถาม เมื่อได้ความแล้ว ก็ทรงไต่ถามพระนัคนาคทั้งสองตามที่พระเวสสันดรทรงตั้งราคาไว้ แล้วพระราชทานรางวัลให้ชูชกเป็นจำนวนมาก พร้อมกันนั้นก็เลี้ยงดูถวายอาหารอันโอชะ ทำให้ชูชกโลภ กินอาหารเขาไปมากจนถึงแก่ความตาย พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงให้ประกาศหาทายาทของชูชกมารับเงินพระราชทาน เมื่อไม่มีผู้ใดมารับ ก็ไปร่ำให้นำกลับมาเข้าห้องพระคลังตามเดิม

ส่วนพระชาติก็กราบทูลขอให้พระเจ้าสุริยวงศ์ยกเสนาไปรับพระบิดาและมารดากลับมา
คืนนั้นนครสีพี ซึ่งพระเจ้าสุริยวงศ์ทรงปฏิบัตินามและตรัสสั่งให้เกิดโยธาทัพเพื่อจะยกไปยัง เขา
วงกต

ก่อนที่พระเจ้าสุริยวงศ์จะเคลื่อนทัพ ก็ปรากฏว่ากษัตริย์แห่งนครลังครบุรี ได้โปรด
ให้พรหมณ์มาข้างมัจฉัยนาคมากินนครสีพี พระเจ้าสุริยวงศ์จึงโปรดให้พระชาติทรงช้างมัจฉัย
นาค นำกระบวนทัพ จากนี้ไปสู่จอกจากนครสีพี จนกระทั่งถึงเขาวงกต

กัณฑ์ฉกษัตริย์

เมื่อพระเวสสันดร ได้สดับเสียงทหารที่ยกมาล้อมเขื่อนนั้น ก็ตกพระทัย คิดไป
ว่าชาติที่ยกกองทัพมาคืนนครสีพีได้แล้ว จะมาจับพระองค์ จึงพาพระนางมัทรีหนีขึ้นภูเขา
แต่พระนางก็ทรงเพื่อนสดี จนกระทั่งพระเวสสันดรทรงทราบแนวพระราชมิดาเสด็จมารับ
จึงคอยอยู่ที่อาศรม

เมื่อกษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์ได้พบปะกัน ความคึกใจและเกรี้ยวโศกเสียใจได้บังเกิด
ขึ้นอย่างรุนแรง เป็นเหตุให้ถึงแก่วิสัญญาภาพไปทั้งหกพระองค์ บรรดาทวยหาญและเสวกา-
มาศจึงพากันทำให้เสียงลือลั่นทั่วหิมพานต์ ท้าวสักกะเทวราชจึงทรงบันดาลให้ฝนโมกษร-
พรปรเทกลงมาตองพระวรกายกษัตริย์ทั้งหกพระองค์ จึงพ้นคืนสดี

ตอจากนั้นมหาอำมาตย์บุโรหิต จึงได้พร้อมกันทูลอัญเชิญพระเวสสันดรทรงลา
ผนวช เสด็จกลับเขาไปครองราชสมบัตินครสีพี

กัณฑ์นครกัณฑ์

พระเวสสันดรทรงลาผนวชพร้อมด้วยพระนางมัทรี เสด็จเข้ามามณฑลราชพิธีราชา
ภิเษก ณ ที่จักกัณเภิเวณพระอาศรม กรณโกฤกษาเสด็จกลับคืนสู่นครสีพีพร้อมกัน

เมื่อถึงนครสี่พิ ก็รับสั่งประกาศให้ชาวเมืองปดอยหัวทักชิงไว้ทั้งหมด และทรง
รำพึงถึงสิ่งที่จะพระราชทานแก่ประชาชน เมื่อท้าวสักกะทรงทราบจึงบันดาลฝนแก้ว 7 ประการ
ให้ตกลงในนครสี่พิ พระเวสสันดรก็ทรงประกาศให้ประชาชนมาชนเอาไปตามปรารถนา

พระเวสสันดรเสด็จ เถลิงราชสมบัติปกครองนครสี่พิ โดยทศพิธราชธรรม ทำให้
บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตเทวโลก

เมื่อพระพุทธองค์รับเสด็จเสนาเรื่องพระเวสสันดร อันประกอบด้วยกาถาหนึ่งพันจบ
แล้วทรงอภิวาทประมุขบุคคตต่าง ๆ ในอดีตนิทานนั้นว่า โลกสืบชาติมาเกิดเป็นใครบ้าง

2.2.2 เรื่องพระเวสสันดรฉบับอื่น

เรื่องพระเวสสันดร เป็นชาดกที่นับได้ว่า แพร่หลายในหมู่มนุษย์มากที่สุด
ในบรรดาชาดกด้วยกัน เพราะปรากฏว่ามีเรื่องพระเวสสันดร ที่แต่งเป็นสำนวนไทยหลายฉบับ
นอกจากมหาชาดิกำหลวง ยังมีฉบับอื่น ๆ อีก ดังนี้

2.2.2.1 กาพย์มหาชาติ

ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม (2145 - 2171) โปรดให้ประมุขนักปราชญ์
บัณฑิตแก่มหาชาดิกำหลวง เมื่อ พ.ศ. 2170 ตามความที่ปรากฏในพงศาวดารฉบับพระ-
ราชหัตถเลขาว่า "ลุ่มีราช 989 ปีเถาะเพศก ทรงพระกรุณาแต่งพระมหาชาดิกำหลวง
และสรดวงพระไตรปิฎกทรงมไว้ สำหรับพระศาสนา จมยริบุญ"

มหาชาดิกำหลวงในต้นนี้ เชื่อว่าเป็นฉบับเดียวกับในฉบับปัจจุบัน ที่เรียกชื่อว่า "กาพย์
มหาชาติ" ซึ่งในปัจจุบันนี้มีเหลืออยู่บางกัศแต่เท่านั้น

จุดมุ่งหมายในการแต่งกาพย์มหาชาตินั้น สันนิษฐานว่า แต่งสำหรับพระเทศน์
ให้ชาวบ้านฟังเข้าใจเรื่อง ฉะนั้นแทนที่จะถอดความจากภาษาบาลีวรรคต่อวรรค แล้วแต่ง
ด้วยคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ สลับกันไปอย่างมหาชาดิกำหลวง กาพย์มหาชาติใช้วิธีนำด้วย
คาถาบาลีชนิดหนึ่ง แล้วใช้ร่ายยาว คำเน้นความคติต่อกันไปจนจบตอนหนึ่ง ๆ โดยมีคำบาลี
แทรกกระหว่างความอยู่บาง

2.2.2.2 มหาชาติกลอนเทศน์

หนังสือมหาชาติกลอนเทศน์ มีหลายความแตงกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าจนมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การแตงนั้น คือว่าคาถาบาลีสั้นก่อนแปล 1 แล้วเอาความแปลเป็นภาษาไทย โดยแตงเป็นร้อยยาว เช่นเดียวกับกาพย์มหาชาติ แต่สั้นกว่า กว้างของการจะให้พระเทศน์จบทั้ง 13 กัณฑ์ ภายในวันเดียว กว้างเทศน์จึงใช้หนังสือมหาชาติกลอนเทศน์กันแพร่หลายไปทุกภาค

สำนวนของมหาชาติกลอนเทศน์ มีทั้งของภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคอีสาน

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนภาคเหนือ เรียกว่า มหาชาติไทยเหนือ แตงเป็นร้อยยาวใช้สำนวนไทยทางเหนือ

สำนวนภาคใต้ เรียกว่า มหาชาติไทยใต้ หรือ พระมหาชาติ แตงเป็นกลอนมีลีลาคล้ายกับกลอนในทะเลนครเรื่องมโนห์ราครั้งกรุงเก่า

สำนวนภาคอีสาน เรียกว่า มหาชาติคำเตย

ส่วนสำนวนภาคกลาง ซึ่งถือว่าเป็นฉบับหลวง คือ "ร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก" ซึ่งเลือกเฟ้นจากสำนวนที่กตัญญูของกวีต่าง ๆ ในแต่ละกัณฑ์ ดังนี้

กัณฑ์ทศพร	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์พิมพานิ	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์ทานกัณฑ์	สำนวนของสำนักวัดกณน
กัณฑ์เวสสัน	สำนวนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กัณฑ์ชูชก	สำนวนของสำนักวัดสังฆกระจาย
กัณฑ์อุลพ	สำนวนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กัณฑ์นางน	สำนวนของพระเทพโมฬี (กลั่น)
กัณฑ์นาร	สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
กัณฑ์นารี	สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

กัณฑ์สัทกมรรพ	สำนวนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	
กัณฑ์ทหารราช	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า	กรมพระปรมาภิไธยวิโรต
กัณฑ์กษัตริย์	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า	กรมพระปรมาภิไธยวิโรต
กัณฑ์นครกัณฑ์	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า	กรมพระปรมาภิไธยวิโรต

2.2.2.3 มหาชาติคำฉันท์

ในหอสมุดที่เก็บครบทุกกัณฑ์ แต่ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์ราชนิกุลทรงกล่าวว่าเป็นสำนวนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

2.2.2.4 ลิลิตมหาชาติ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงแต่ง 2 กัณฑ์ และ อารยนาทประสมแต่งกัณฑ์อื่นอีก รวมเป็น 8 กัณฑ์

2.2.2.5 พระเวสสันดร ในชาตกมลา

เรื่องพระเวสสันดรนี้ นอกจากจะมีอยู่ในคัมภีร์ชาคกภาษาบาลีแล้ว ยังปรากฏเรื่องเป็นบทหรือกาพย์ร้อยแก้วภาษาสันสกฤต ในคัมภีร์พุทธศาสนิกนิทานของฝ่ายมหายาน ชื่อ "ชาตกมลา" ของ อารยณัฐ

2.2.3 สมุทรวินิจฉัยคำฉันท์

คำฉันท์เรื่องนี้ก็นำเรื่องราวจากสมุทรวินิจฉัยชาคกในมัญญาชาคกมาแต่งขึ้นใหม่เป็นคำประพันธ์ ประเภทฉันท์ จึงนับเนื่องเป็นวรรณคดีศาสนิกนิทานเรื่องหนึ่ง

โดยที่คำฉันท์ประวัติการแต่งที่ยาวนาน กล่าวคือ

สมุทรวินิจฉัยที่อ่าวแบ่งสำนวนการแต่งเป็น 3 ตอน เฉพาะตอนต้นของเรื่อง มีปัญหาในเชิงประวัติเกี่ยวกับผู้แต่งและสมัยที่แต่ง ที่ยังหาข้อยุติไม่ได้ว่าใครเป็นผู้แต่ง และแต่งขึ้นเมื่อใด นอกจากจะกล่าวได้ว่า พระเจ้าแผ่นดินองค์ใดองค์หนึ่งมีพระบรมราชโองการ

ให้แต่งตั้งเพื่อใช้เป็นเทพกษัตริย์ (ใหญ่) พงษ์นี้มีข้อความในคำฉันท์เรื่องนี้เป็นหลักฐานยืนยันถึงพระราชประสงค์ว่า

"พระให้เกล้าวาทกาพย์นิพนธ์	จำนองโยกกาล	ตระการเพลงยศพระฯ
ให้หลักแสบกภาพันธระ	เป็นมรรพบุรณะ	นเรศทรราชบรรหารฯ
ให้หายนักกณูชาญ	กลเลนโยยการ	ยเป็นบำเพ็ญธณีฯ"

กล่าววาทกวีผู้แต่งคนแรกคำเ็นความไปจนถึงตอนที่พระสมุทโรฆะ กับ นางพิทุมคีเสด็จไปโฉบนสำนวนจบลงทรงท้อความว่า

"พระเสด็จควยน้องลีลาส ลุอาศรมอาส— นเทพบุตรอันบนา"

ว่าสมเด็จพระนารายณ์ไ้ทรงพระราชนิพนธ์ คำเ็นความต่อคากที่กวีผู้แต่งคางไว้ทั้งแต่

"พิรพระกู่ฎีอา—	ศรมสถานตระการกล
แกมแกวตระกลยน—	กประกิตประเกาะกัน ฯ"

และสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงพระราชนิพนธ์ ไม่จบเช่นเดียวกัน ไปคางอยู่เพียงพิทยาธร สองคนรบกัน และคนหนึ่ง กกลงไปในส่วนของพระสมุทโรฆะ คร่ำครวญว่า

"ทนทุกข์จะตายผู้เดียวใครจะแลดู โฉแก้วกับทนทุกข์เห็น ฯ"

สมุทโรฆะคำฉันท์ คางอยู่เพียงนั้น ตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยไม่มีใครแตะกองมาจนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นไกรสรวิชิต และพระสมบัคิบาล จึงได้ขออาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ให้ทรงพระนิพนธ์ท้อ สมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงทรงนิพนธ์ท้อ ถึงแก่ความที่ว่า

"พิทยาธรทุกชั่วเคียดู ถวายกว่าว่าเชื่อง บรู๋ก็สำนึกแสนสยด้า"

แต่เมื่อสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ไปได้เพียงเล็กน้อย กรมหมื่นไกรสรวิชิต ก็สิ้นพระชนม์ และพระสมุหก็บางก็ถึงแก่กรรม เป็นเหตุให้พระองค์ ทรงสั่งแวงและสละพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับหมั้นนิพนธ์ไปถึง 2 ปี และทำท่าจะหยุกพระนิพนธ์ไปตลอด กระทั่งกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้ทรงกราบทูลอาราธนา ให้ทรงพระนิพนธ์ต่อสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงได้ทรงพระนิพนธ์ต่อโดยคำเป็นเรื่องไปคาม นิทานที่มีในบัญชีชกจกจนจบตามพระราชประสงค์ ในปี พ.ศ. 2392

สมุทโรฆมาฉันท์เริ่มเรื่องกัวยมพนธ์สการ บอกเหตุแห่งการแต่งงานแล้วเล่าเรื่องย่อ ต่อจากนั้นก็เบิกโรงเล่นหนึ่งควยทกลาง ๆ แล้วดำเนินเรื่องว่า ทางทิศใต้มีเมืองชื่อ รมยนคร กษัตริย์ทรงนามว่าพระเจ้าสีหนรรูปดี มเหสีทรงนามว่านกพิณ มีธิดาชื่อพินทุมดี ส่วนทางเหนือมีเมืองชื่อพรหมบุรี กษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าพินทุดี มเหสีทรงนามว่าเทพยธิดา มีโอรสทรงนามว่าพระสมุทโรฆมา และโคภีเขษายานามว่าสุรสุตา

อยู่มาเมื่อพราหมณ์พาลพระสมุทโรฆมา โคพบช่างสำคัญ พระสมุทโรฆมาจึงทูลลาพระบิดา พระมารดาและลาชานายออกประสาธปาเพื่อทดลองช่าง เมื่อเสด็จไปถึงที่ช่างก็รับสั่งให้หมอสีหิกร มั่งพิศทดลองช่าง เมื่อเสด็จจากการทดลองช่างก็ทรงลาไพรมาหาที่สำหรับประทับแรม พอคำพระสมุทโรฆมาก็กระทำการสักคี่บ้างมองแก่เทพทั้งหลาย แล้วบรรทมไถตนโพ ฝ่ายพระโพเทพารักษ์ได้ฟังคำสักคี่ก็พอใจ เกิดความเมตตาแก่พระสมุทโรฆมา ก็นึกถึงนางพินทุมดีว่ามีพงศ์เผ่าเสมอกัน จึงอุ้มพระสมุทโรฆมาไปสมนนางพินทุมดียังปราสาทในรมยนคร

จวนรุ่งเทพารักษ์ก็มาลอบอุ้มพระสมุทโรฆมาลับมายังราชรถทรง เมื่อคืนบรรทมพระสมุทโรฆมา ไม่เห็นนางก็เศร้าโศกยิ่งนัก เทียวหานางในที่ต่าง ๆ ก็ไม่พบ ในที่สุดพาลมณครก็หุด เตือนให้เสด็จกลับคืนนคร เมื่อใกล้จะถึง เมืองพรหมบุรีก็พบพราหมณ์สี่คนจากเมือง รมยนคร พราหมณ์เหล่านั้นก็กล่าวถึงนางพินทุมดีและพรรณนากวามงามของนาง พระสมุทโรฆมาสยด้าเรื่อง แล้วก็นั่งเข้าพระนคร

ฝ่ายนางพินทุคีครั้นตื่นไม่เห็นพระสมุทรวินัยกลัวว่ากรวย นางซารีพี่เลี้ยงได้ทูลถามเรื่องราว เมื่อนางพินทุคีเล่าให้ฟัง นางซารีก็บอกว่าเพื่อความแน่ใจ กรณีนางพินทุคียืนยันว่าเป็นความจริง เพราะปรากฏรอยช้ำที่แก้ม นางซารีจึงว่าครูปักชำร่วยและเวทคาถาทั้งหลาย เมื่อวานครูปพระสมุทรวินัย นางพินทุคีก็บอกว่าชายผู้นั้น นางซารีจึงเหาะไปหาพระสมุทรวินัยยังพรหมนครแล้วพาพระสมุทรวินัยมาพบนางพินทุคีก็อวาระหนึ่ง

ฝ่ายมนตรีเมืองพรหมบุรีก็พาผู้พลมายัง รถมนครตามรับสั่งของพระสมุทรวินัย ก่อนที่จะมากับนางซารี เข้าวินัยขึ้นพระเจาสีหนรูกปักให้เตรียมการสมมุท โดยให้ยกศรเป็นการประลอง บรรดาท้าวพระยาทั้งหลายต่างเปลี่ยกันเขายกศร แต่ยกไม่ได้สักองค์เดียว พระสมุทรวินัยยกขึ้นได้ พระเจาสีหนรูกปักจึงยกธรรมาให้ ทำให้ท้าวพระยาทั้งหลายต่างทักกันแค้นเคือง จึงอาวูชเขาทำร้ายพระสมุทรวินัย แต่สู้กำลังพระสมุทรวินัยไม่ได้ หลังจากนั้นก็พระเจาสีหนรูกปักจึงได้อภิเษกนางพินทุคีกับพระสมุทรวินัย

หลังจากพิธีอภิเษกพระสมุทรวินัยได้พานางพินทุคีกลับไปยังพรหมบุรี เมื่อไปถึงก็ไต่เสด็จไปบวงสรวงศาลเทพารักษ์ อยู่มาวันหนึ่งพระสมุทรวินัยกับนางพินทุคีไต่เสด็จประพาสอุทยาน ขณะที่ประทับทรงพระสำราญอุริยามอุทยานนั้น มีพิทยาจรตนาหนึ่งชื่อรณภิมุขอมเมียวเหาะอยู่กลางอากาศ ถูกพิทยาจรตนาหนึ่งชื่อรณบุตรเขายื้อแย่งและเกิดต่อสู้กัน รณภิมุขผู้ไปไต่ครองวูชตกลงมาในอุทยานนั้น เมื่อพระสมุทรวินัยทอดพระเนตรเห็นก็ทรงช่วยเหลือ รณภิมุขจึงถวายพระขรรค์อันมีฤทธิ์วิเศษเหาะได้ แล้วหลีกกลับไปนิมพานต์ พระสมุทรวินัยใครจะประพาสแดนนิมพานต์จึงชวนนางพินทุคี แล้วอุมนางเหาะไปโดยฤทธิ์พระขรรค์

ทั้งสององค์ประพาสอยู่ในแดนนิมพานต์หลายวัน ฝ่ายพวกอำมาตย์เมืองพรหมบุรีเห็นพระสมุทรวินัยหายไปก็พากันวิตกและพากันนำข่าวมาทูลพระเจ้าพินทุทัต พระองค์จึงให้ทูตนำข่าวไปทูลถามพระเจ้าสีหนรูกปัก เมื่อได้ทราบข่าวพระสมุทรวินัยกับนางพินทุคีมิได้ประทับอยู่ทั้งสองเมือง เป็นเหตุให้ภักษรียทั้งสองต่างพากันวิตก

ฝ่ายพระสมุทรโสมกับนางพินทุคีเสด็จไปถึงเมืองท้าวทุมราฐ อันเป็นเมืองของพวก
 วิชาธร ท้าวทุมราฐจะยกราชสมบัติให้แก่พระสมุทรโสมไม่ยอมรับ หลังจากที่ประทับอยู่เมือง
 นั้นชิวเวลาหนึ่ง แล้วก็เสด็จไปยังสระอินคาค และหลังจากที่ทอดพระเนตรชมสระอินคาค
 เป็นที่รื่นรมย์แล้ว ก็พิกถอนบรรทมหลับทั้งสององค์

ลำดับนั้น พิศายธรรคนหนึ่งเหาะเข้ามาเห็นพระสมุทรโสมบรรทมหลับอยู่ ก็เลย
 ลักพระขรรค์ไป เมื่อไม่มีพระขรรค์ในอาภรณ์ พระสมุทรโสมจึงท่องเที่ยวนางพินทุคี
 เดินทางกันขึ้นไปจนกระทั่งถึงทิวน้ำใหญ่ อาศัยนอนไม่ลอยข้ามไป เมื่อไปถึงกลางน้ำก็บังเกิด
 พายุพัดจนไม้ฉากกลางทั้งสองเลยพัดพรากรัน นางพินทุคีไปขึ้นฝั่งใกล้เดินทางตามพระ-
 สมทนโสม พอถึงทางเกวียนก็ทำตัวให้ขมุกขมอมแล้วเดินทางไปยังเมืองมัทราฐ ได้พำนัก
 ที่บ้านหญิงชราคนหนึ่ง แล้วให้หญิงชราพาหวนไปขายได้เงินนำมาสร้างศาลาและเขียนรูป
 แสดงเรื่องราวของนางไว้

ฝ่ายพระสมุทรโสมซึ่งว่ายนำอยู่กลางทะเลนั้น บังเอิญนางเมขลาเหาะมาพบจึง
 กลับไปกราบทูลพระอินทร์ พระอินทร์จึงบอกให้นางไปช่วย และมีบัญชาให้พิศายธรรนำพระขรรค์
 ไปคืนพระสมุทรโสม พระสมุทรโสมเมื่อได้พระขรรค์แล้วจึงแปลงเพศเป็นพรานคน เดินทาง
 เข้าเมืองมัทราฐ ไปจนถึงโรงทานที่นางพินทุคีสร้างไว้ เมื่อทอดพระเนตรเห็นรูปเรื่องราว
 ก็กรรแสง ผู้ขายทานจึงนำความไปบอกนางพินทุคี นางจึงเสด็จมายังโรงทานและได้พบกับ
 พระสมุทรโสม

หลังจากที่พำนักอยู่ที่บ้านหญิงชราชิวเวลาหนึ่งแล้วก็มอบสมบัติต่าง ๆ ให้แก่หญิงชรา
 แล้วเสด็จกลับเมืองพรหมบุรี แล้วเล่าเรื่องต่าง ๆ แก่พระชนกชนนี พระเจ้าพินทุทศจึงแจ้ง
 ข่าวไปยังพระเจ้าสีหนครบุคค นครรมย์บุรี ครั้นแล้วพระเจ้าพินทุทศก็โกลีโทษพระสมุทรโสม
 ครอบครองบ้านเมืองเป็นผู้ช่วยสืบไป

ท้ายของเรื่อง เป็นประมุขชาคกแสดงการกลับชาติอย่างเรื่องชาคกในอรธกถา

สมุทรโฆษคำฉันท์นี้ เนื้อความแปลกจากสมุทรโฆษชาคก ซึ่งเป็ต้นเรื่องอยู่หลาย
 อยาง คือ

- (1) พระสมุทรโฆษก่อนไถนางพินทุคีได้มีชายาชื่อสุรสุดี สมุทรโฆษคำฉันท์เพิ่มลงไป
- (2) สมุทรโฆษคำฉันท์เพิ่มเรื่องพระสมุทรโฆษเสด็จไปคล่องธาง เรื่องเดิมไม่มี
- (3) สมุทรโฆษคำฉันท์เพิ่มเรื่องอุสม เรื่องเดิมไม่มี
- (4) สมุทรโฆษคำฉันท์เพิ่มเรื่องวากรูปกษัตริย์และเทวดา
- (5) สมุทรโฆษคำฉันท์เพิ่มเรื่องร่ายกศรและประลองศิลป์
- (6) สมุทรโฆษคำฉันท์เพิ่มเหตุการณ์ศึกกษัตริย์กับพระสมุทรโฆษ
- (7) พินทุคีในสมุทรโฆษชาคกไม่ปรากฏชื่อ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ระบุชื่อรณภินุช

กับรณภินุช

(8) นางพินทุคีเมื่อเข้าเมืองนันทราชในสมุทรโฆษชาคกไม่ได้อวชชี แต่ในสมุทร-
 โฆษคำฉันท์อวชชี

(9) ชื่อบุคคลและชื่อเมืองในสมุทรโฆษคำฉันท์เรียกแปลกจากสมุทรโฆษชาคกดังนี้

วิฑฑัท	สมุทรโฆษคำฉันท์เรียก	พินทุค
สิริสีหนรคปัท	สมุทรโฆษคำฉันท์เรียก	สีหนรคปัท
วินทุค	สมุทรโฆษคำฉันท์เรียก	พินทุค หรือ พินทุค
พรหมบุรณกร	สมุทรโฆษคำฉันท์เรียก	พรหมบุรี หรือ พรหมนคร
รณบุรณกร	สมุทรโฆษคำฉันท์เรียก	รณบุรี หรือ รณนคร
สุวรรณนคร	สมุทรโฆษคำฉันท์เรียก	กณนคร

2.2.4 เสือโคคำฉันท์

คำฉันท์เรื่องนี้ ว่าพระมหาราชครูไว้ในสมัยพระนารายณ์มหาราชนำเรื่องพหลาคาวี
 ชาคกในหนังสือมีญาสชาคกของพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่มาผูกเป็นคำฉันท์ แต่เมื่อเปรียบเทียบ
 เนื้อเรื่องที่มีในพหลาคาวีชาคกกับเนื้อเรื่องในเสือโคคำฉันท์แล้ว ปรากฏว่าต่างกันมากจนไม่
 น่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องจากกัน เว้นแต่ชอคนและชื่อเมืองที่คล้ายกัน เช่น ลูกเสือในเรื่อง

เสือโคคำฉันทชวว่า หลวรัชย์ กล้ากับชื่อแม่โคในพหลาคาวีซาคกว่า พหลา ส่วนลูกโคชื่อ
คาวี ตรงกับชื่อทายของแม่โค

เนื้อเรื่องในพหลาคาวีคำเป็นความว่า

บุรุษหนึ่งเลี้ยงแม่โคไว้ตัวหนึ่งชื่อนางพหลาคาวี นางมีลูกตัวหนึ่ง คราวหนึ่งนาง
พหลาคาวีกับลูกไปหากินกับฝูงโค นางโคเข้าไปในป่าคนเดียว ส่วนลูกโคไปกับฝูงโค
ระหว่างที่แม่โคกำลังกินหญ้า เสือโคร่งตัวหนึ่งมาเห็นก็คิดจะจับแม่โคกินเป็นอาหาร แม่โคจึง
อ้อนวอนขอกลับไปให้ลูกกินนมก่อนแล้วจะกลับมาให้กิน เมื่อเสือโคร่งยินยอม แม่โคก็รีบกลับ
มาให้ลูกกินนมแล้วจะกลับไปให้เสือกินตามสัญญา ลูกโคทราบเรื่องจึงไม่พร้อมไปกับแม่เพื่อให้
เสือโคร่งกินแทนแทน เสือโคร่งเห็นแม่โคมีความสัจย์และลูกโคมีความกตัญญู จึงไว้ชีวิตทั้งแม่ลูก

ตอนต้นของเรื่อง เสือโคคำฉันทชวเรื่องแม่เสือกับแม่โคเหมือนกัน แต่เป็นเรื่อง
ที่แม่เสือกินคำสัญญาจึงต้อง ไครษณการรวมถึงแก่ชีวิต เนื้อความมีดังนี้

แม่โคกับลูกโคคนหนึ่ง เดินผ่านไปยังถ้ำพบลูกเสือกำลังกิวแม่ ลูกโคจึงอ้อนวอนแม่
ให้แม่แก่ลูกเสือก หลังจากดื่มนมโคแล้ว ลูกเสือกจึงขอให้แม่โคกับลูกโคอยู่เสียด้วยกันในถ้ำ
ในชั้นแรกแม่โคไม่ตกลงด้วยเกรงว่า จะเป็นอาหารแก่แม่เสือก แต่เมื่อลูกเสือกให้คำสัญญาอย่าง
แข็งแรงว่าจะมีให้แม่เสือกทำร้าย แม่โคจึงตกลง

ครั้นเวลาเย็นแม่เสือกกลับมา ลูกเสือกก็บอกว่าแม่ทิ้งตน ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ก็เพราะ
ไถ่อาศัยของแม่โค พร้อมทั้งขอให้แม่เสือกสาบานว่าจะไม่ทำร้ายแม่โคและลูกโค แม่เสือก
รับคำ แต่ต่อมาแม่เสือกก็คำสาบานทำอบายลอบกินแม่โคเสีย ลูกเสือกและลูกโคคะเนเหตุ
การนั้นได้ถูกต้องว่าแม่เสือกกินแม่โคเสียแล้ว จึงพร้อมใจกันฆ่าแม่เสือก แล้วพากันเดินทางมา
จนถึงอาศรมฤๅษี เมื่อฤๅษีทราบเหตุการณ์ที่ผ่านมาก็ให้ลูกเสือกโคไปนำก้อยที่อาศรมนั้น ครั้น
ถึงวันฤๅษี พระฤๅษีได้ชุบลูกเสือกทั้งสองเป็นมนุษย์ และตั้งชื่อลูกเสือกว่าพหลวรัชย์ ตั้งชื่อ
ลูกโคว่าคาวี ต่อจากนั้นสอนศาสดาอากาศมั่งมออบอากุฏประจำตัว ให้เดินทางไปสองโชค

กุมารทั้งสองได้เดินทางไปตามคำบอกของพระฤๅษี ได้มัจฉากับกวาง ๆ คนในที่ลึกลับ
โคครอบครองบ้านเมืองทั้งสองคน

เช่นนี้อากกล่าวได้ว่า สื่อโลกทัศน์ไม่ได้ถูกขึ้นจากเค้าโครงของเรื่องพหุศาสตร์
ชาติกอย่างแน่นอน จะกล่าวได้แต่เพียงว่า สื่อโลกทัศน์ในผู้ขึ้นโดยอาศัยแนว

2.2.5 นิทานเรื่องกาเกี

นิทานเรื่องกาเกีที่มีที่มาจากชาติกและอรรถกาชาติกเรื่องกาเกีชาติก⁶⁸ อันเป็น
เรื่องที่แสดงให้เห็นความใจง่ายของอัสตรี นิยายเรื่องกาเกีมีอยู่ในวรรณคดีไทยอยู่ 2 ส่วน
คือ กาพย์เห่เรื่องกาเกี พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร และกาเกีสำกลอน ของเจ้าพระยา
พระคลัง (หน)

2.2.5.1 กาพย์เห่เรื่องกาเกี

กาพย์เห่เรื่องกาเกี เป็นส่วนหนึ่งของกาพย์เห่เรื่องเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรนิพนธ์
ขึ้นสำหรับเห่เรือพระที่นั่งในคราวที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทาง
ชลมารค

กาพย์เห่เรื่องกาเกีทั้งหมด 3 บท ว่า เป็นของเดิม 1 บท และได้มาใหม่ 2
บท ที่ว่าเป็นของเดิมนี้มีเนื้อความกล่าวโดยรวบรัดว่า พระยาครุฑโอบอุ้มนางกาเกีไม่เสพสม
ณ วิมานฉิมพลี

ส่วนที่ได้มาใหม่ 2 บทนั้น น่าจะแต่งก่อนที่ว่าเป็นของเดิม เพราะเนื้อ
ความกล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนหน้านั้น คือบทหนึ่งกล่าวถึงพระยาครุฑเมื่อกลายร่างแล้วก็เข้า
มาหากาเกี...โอบโอบและหวานลอมโอบนางฯ ใจไปวิมานฉิมพลีกับตน อีกบทหนึ่งเป็นข้อ
ความที่กาเกีตอบเป็นที่ปฏิเสธพระยาครุฑ เมื่อนำกาพย์เห่ทั้ง 3 บทนี้มาลำดับตามเหตุการณ์
ก่อนหลัง เนื้อความจะเชื่อมต่อกันอย่างสนิท เนื้อความในกาพย์เห่เรื่องกาเกีทั้งหมดมีดังนี้

(ชาลวะเห) สุมรรณแดงเคชล่า

กางปีกบังสุริยน

รอนลงสู่โพชนนถ์

เขานั่งแอมบนุชเคลา

(มูลเห) สุมรรณล่าแดงฤทธิ

รอนลงทรวงบัญชร

กลาวรตพจนาคถ์

เดินหนามาพาที

ประสงก์นางรัก

หวังเชิญแก้วกานคา

เสวยรมย์สมภักดิ์

แล้วจะพาเจ้าจรวรวัล

ที่จะชัชชมทราวยแก้ว

แม่เจ้าสีพันกร

จะพาธมพิทยาธร

เหลลาสัตว์ตระกูลวงศ์

จะไคชมเนาว์ผล

อุยยกเขาศักัรรณ

จะพาโกไกรลาศ

คูเทพมามังคม

เทพศาทิวังซ้าย

แทรกเบลิ้นเวียนไปมา

อย่าตาไลณนุชโยย

วาซกลางทางกิดัน

บินน

มิกท่า

ปรางมาศ

แนบเนื้อนวลสมร

ให้มือมิกปิดอัมร

จรสุนองแก้วกาก็

สายสุคสาวาคีเจริญศรี

พิศอชายชาญลกา

จึงลอบลักเข้ามาหา

ไปสู่ฟ้าพินานจันทร์

ในสิมพล์เกษมสันต์

เหยชมชัษณะเมรุธร

งามพรราวแพรวเชิงกิ่งขร

หิงขรกันเป็นกรรกง

ฝูงกินนรเดเลหมหงษ์

อยู่ในคงเขาสัตถ์ถัด

งามสลัดถึงแสร่างสัตว์

ฝูงคนชรพนาเขยชม

เฝ้าเบื้องบาทพระสมม

จับระบ่ารำผาลา

ส่าสรวรคย้ายมาฝ่ายขวา

กรกว่าไขว่ไล่ให้วัน

ไปชมเขยพินานสัตว์

ณจุมพิชิตฉิมมาง

(ชาลวะเห) กากักรบ้องมึก	กรกรท
โยจึงมาย้อยค	เพิ่นยวนอง
ไมเกรงพระบิ๋นมงกุฎ	จอมราช เลยนา
มาอาจดอกคำพรอง	ลือเลียวเวรจา
(มูลเห) กากักรบ้องมึก	ทองสัมผัสนัยบักษา
เสียวซานคาลกริท	มานะใจให้อับประมาณ
คอบรสพจนวาทิ	ท้าวเจ้านี้โศกหังการ
ไมเกรงพระภูมาล	พิงโภยพาลในอบาย
ถึงเป็นชายชาญสกา	ไมเจตนาอย่าถักหมาย
ฝ่ายเจาก็เล็กรชาย	สายสรวิงคังคัเทวัญ
เสวยทิพพิมานทอง	ฝูงนางนองลวนส้าวตวรรค
ไมควรมายูกพัน	จะพากันถกนรกกานต์
วาจะพาธม	บรมสุขสนุกสนาน
ชอบรสพจนาน	ไมควรรการอย่าเจรจา
กรุพิงสาบสุคสวาคิ	ปรามาชนนิษฐา
เจาควงทิพมณฑ	วาชจักสารพิงคอง
พิประมาณทอลาจหาญนัก	เพราะจงรักเจ้าสายสมร
เทาฟ้าแผ่นดินเออน	ทอนกั้วเวรเพราะหวังใจ
ขอฝากไมตรีจิกร	กว่าชีวิตจะตักไมย
วาพลางทางควาไซว	สัพยอกเข้าหยอกนาง
กางกรอ้อมโอบแก้ว	กากิ
บิ๋กกระหือพาศรี	สูงิว
ฉวยฉากคามนาคี	เป็นเหยื่อ
ทางกระหวักรักหัว	สูไม่รังเรียน

กักรอุมโอบแกว	เจางามแวงรวสมสรพวงศ
ปีกปกคกเอนาง	พลางคดิ่ง เกลาเคาจรวัด
ฉบบฉบบกามาศา	เป็นักภษาพวยกณ
ทางกระหวักรังรักพัน	คนเมฆามาสิมพลี
กลสถานพินามาศ	มกลียกกลมสวากินาฎกาถิ
เหิมชวนชวนกามี	ปริศนาแบบเอออิงองค
เริงรันธันเซยปราง	พลางคดิ่ง เกลาเคาบขม
กอกเคือเื่อเื่อเนวลหง	ปลงสวากิธมสมเสพยสมร
กาก็แกนนอยนาฏ	อถิวาทประนมกร
กมเกลากลาสาชะออน	ซอนชมทนาทาเมียงมัน
มักนีกักรัชาธม	ภิชุมยเปรมเกนมสันต
กลมเกลียวกเ็นวกรัทน	ฉันยัวเียเเกลาคดุงธม
สองศษสองสังวาท	แสนศกสวากิสองสูสม
สองสนิทนิตราธมย	กลมเกลียวกฐสูสมสอง
แย้มยิ้มพริ้มมักตรา	สาภิธมยสมจิตรปอง
แสนสนุกศษสมของ	ในทองแกวแพรวพรธมราย
ลมพีกกคคเมฆเกลอน	ฟ้าเลือนแถบแสงพราย
วลาทกคกไปรบปราย	สายสินธมของทองธารา
เหวราธาเริงรัน	ววยเเกลาคคณทนทรธา
สองสมภกลมกักรัท	เป็นผาสุททุกนัธันตร

เนื้อความของกาพย์เห่เรื่องกาก็ทั้ง 3 บทนี้ เป็นเหตุการณ์เพียงส่วนหนึ่ง ของนิทานเรื่องกาก็ และจุดมุ่งหมายในการแต่งก็เพื่อให้และให้ฟังเพื่อความเพลิดเพลินในรสคำและรสความ ฉะนั้นจึงไม่ได้แสดงแนวคิดของเรื่องให้ปรากฏแต่อย่างใด

2.2.5.2 กากีคำกลอน

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งกากีคำกลอนหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่ากากีกลอนสุภาพ จากเค้าเรื่องในวรรณคดีชาดกเรื่องกากีชาดก โดยแสดงคุณมุ่งหมายของเรื่องไว้ก่อนต้นเรื่องว่า

เมื่อครั้งองค์สมเด็จพระชินวร	จักกล่าวคือกนิทานแปรปางก่อน
เสวยชาติเป็นสกุณาพระยานก	ยังสัตตจรแสวงหาพระโพธิญาณ
หวังแสดงแห่งจิตหญิงพาล	จึงชักเรื่องชาดกมาบรรหาร
	ให้ชายชาตผู้เชิงกัมภีรย์

คำกลอนเรื่องนี้ไม่ขอความใคร่บอกวันเวลาที่แต่ง แต่เข้าใจว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) น่าจะแต่งกากีคำกลอนนี้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เนื้อความในกากีคำกลอนมีดังนี้

ท้าวพรหมทัตครองกรุงพาราณสี มีมเหสีผู้ทรงโฉมงามนามว่ากากี นางมีกลิ่นกายหอมคฤทิมณฑา ผู้ใดได้สัมผัสพิสมัยกลิ่นหอมจะติดกายผู้นั้นไม่ถึงเจ็ดวัน ราชพรหมทัตทรงเสวยชาตุมงคลเสกจากท้าวพระยาทั้งหลายยำเกรงฝีมือ ท้าวพรหมทัตทรงมีพี่เลี้ยงเป็นคณธรรพชาตุมุขและเพลงพินธอนาฏกเวร ผู้คอยขับกล่อมยามราชาพรหมทัตทรงเสก พระยาครุฑแปลงร่างเป็นมาณพมาเล่นสะกาดเป็นประจำ คราวหนึ่งมาณพได้สบตากับกากีโดยบังเอิญให้บังเกิดความประศิกพิศและไคลยลักขานางไปเสพสม ณ วิมานสิมพลี ท้าวพรหมทัตเมื่อกากีหายไปจึงให้พี่เลี้ยงซึ่งเป็นคณธรรพชาตุมุขไปสืบหา นานาฏกเวรได้แปลงร่างเป็นไรซ่อนไปในชนพระยาครุฑ ไปถึงวิมานสิมพลี ก็ได้พบกากี ณ ที่นั้น และได้เสพสมกับกากีอีกคนหนึ่ง ในที่สุดกาฏกเวรก็อธิบายจนทำให้พระยาครุฑต้องพากากีกลับมาที่กรุงพาราณสีตามเดิม แต่เนื่องจากท้าวพรหมทัตเห็นว่ากากีประพฤติกว้าง จะเลี้ยงไว้หนักแน่น จึงมีโองการให้นำกากีไปลอยแพ

กาที่คำกลอนสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีโวหารคมและไพเราะเป็นที่นิยมแพร่หลาย จึงในสมัยต่อมาได้นำข้อความบางตอนในกาที่คำกลอน มาเป็นบทขับร้องประกอบการบรรเลงมโหรี และเป็นที่รู้จักในชื่อว่า บทขับมโหรีเรื่องกาที่

โดยที่กาพย์เห่เรื่องกาที่แต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นบทเห่เรือ และกาที่คำกลอนแต่งขึ้นสำหรับเป็นคำร้องมโหรี จึงเป็นวรรณคดีที่มีได้ถูกประสงค์ในทางศาสนา ถึงแม้ว่าจะมีเค้าเรื่องมาจากชาตกก็ตาม ก็มีได้แสดงแนวคิดทางศาสนาให้ปรากฏแต่อย่างใด นอกจากนี้แสดงให้เห็นความใจง่ายของกาที่ ซึ่งเป็นไปตามจุดมุ่งหมายของผู้แต่งที่แสดงไว้คนเรื่อง

2.2.6 กลบทสิริวิบุลยิกิติ

กลบทเรื่องหลวงศรีปรา (เชิง) ข้าราชการตำแหน่งโหรีในกรมพระราชวังบวรซึ่งเข้าใจว่าเป็นกรมพระราชวังบวรในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศมโกลศ นำเรื่องสิริวิบุลยิกิติชาตกในปัญญาสาตกมาแต่งเป็นกลอนกลบทชนิดต่าง ๆ เป็นจำนวน 86 ชนิด

จุดมุ่งหมายของหลวงศรีปรา (เชิง) ที่นำเรื่องสิริวิบุลยิกิติชาตกมาแต่งเป็นกลอนกลบท นอกจากเจตนาที่ระบุไว้ในเรื่องตอนหนึ่งว่า ขออันสืบจากการแต่งให้ความปรารถนาให้พยานจึงสัมฤทธิ์ แล้วนั้น หลวงศรีปรา (เชิง) น่าจะมีเจตนาประณิษฐานกลอนกลบทชนิดต่าง ๆ ไว้เป็นแบบฉบับต่อไป ทั้งนี้แม้ว่าการเขียนกลบทจะมีปรากฏก่อนหน้านั้นแล้วก็ตาม แต่เป็นกลบทของคำประพันธ์ชนิดอื่น กลอนกลบทยังไม่มีใครคิดแต่ง นับได้ว่ากลบทสิริวิบุลยิกิติ เป็นหนังสือเล่มแรกที่ประมวลกลอนกลบทไว้ และอาจกล่าวได้ว่าเป็นหนังสือที่ทำให้มีการแต่งกลอนกลบทกันอย่างแพร่หลายในสมัยต่อมา โดยเฉพาะการแต่งกลอนกลบทสำหรับจารึกในคราวที่มีการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เมื่อปี พ.ศ. 2379 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีทั้งเหมือนและแตกต่างจากแบบเดิมที่มีในกลบทสิริวิบุลยิกิติ ก็น่าจะเป็นเนื่องด้วยอิทธิพลของหนังสือกลบทสิริวิบุลยิกิติ

เนื้อความในหนังสือกลบทอิริวิบุตติกกิมกั้งนี้

ท้าวยศกิติบุตรครองนครจัมปา มเหสีทรงนามว่าพระนาง ศิริมกิตี แต่ไม่มีโอรสธิดา ประชาชนจึงวิงวอนขอให้ท้าวยศกิติตหาทายาทเพื่อสืบราชบัลลังก์ให้ได้ ท้าวยศกิติจึงโปรดให้มเหสีและชายาทั้งหลายทั้งปวงพิศหาพระโอรส พระนาง ศิริมกิตีนั้นได้ทรงสมათานที่คู่แฝดอย่าง เกรงครครันเรารอนถึงพระอินทร์ พระอินทร์จึงเสด็จไปอาราธนาพระโพธิสัตว์ให้จุติลงไป ปฏิสนธิในพระครรภ์พระนาง ศิริมกิตี

ในกาลนั้นท้าวพลราชโอรสองค์ที่สามประสูติในนครจัมปา ท้าวยศกิตีซึ่งขณะนั้นอยู่ในธรรมไม่ปรารถนาจะให้ชราาธบบริหารและประชาชนได้รัยความเดือดร้อนจากการสู้รบ จึงพามเหสีซึ่งกำลังทรงครรภ์หนีออกไปบวช ณ เขาวินบุตบรรพต แต่ท้าวยศกิตีก็หนีราชภัยไม่พ้น เนื่องจากนายพรานซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากท้าวยศกิตี เห็นแก่สืบมนได้เหตุให้ ท้าวพลราชทราบถึงที่ซ่อน ท้าวยศกิตีจึงถูกจับมาทรมานแต่เพียงพระองค์เดียว

พระนาง ศิริมกิตีซึ่งประทับอยู่ ณ เขาวินบุตบรรพต ได้ประสูติพระโอรส พระนาง จึงประทานนามพระโอรสโดยเอานามพระบิดาพระมารดาและสถานที่ประสูติมารวมกันว่า ศิริวิบุตติกกิตี ครั้นเจริญวัยศิริวิบุตติกกิตีทรงทราบว่าพระบิดาถูกจับไปยังทรมาน ณ นครจัมปา จึงทูลลาพระชนนีเพื่อจะไปช่วยพระศิริวิบุตติกกิตี เสด็จมาถึงนครจัมปาในวันที่ท้าวยศกิตีจะ ถูกประหาร จึงเข้าเฝ้าท้าวพลราชขออุกุประหารแทนพระบิดา ซึ่งท้าวพลราชก็ยินยอม แต่โดยอำนาจแห่งบุญบารมี เพชฌฆาตไม่อาจประหารแฉะโดยวิธีโลกีก็ตาม เป็นเหตุให้ ท้าวพลราชชกพระทัยลงมือประหารคยตนเอง จึงถูกธรณีสูบลงไปในนรก

หลังจากที่พระศิริวิบุตติกกิตีขึ้นครอง ราชนครจัมปาแล้วก็ได้เสด็จ ไปยัง เขาวินบุตบรรพต เพื่อรับพระมารดากลับเมือง แต่พระนาง ศิริมกิตีได้สิ้นพระชนม์เสียก่อนเพราะความโหดร้ายของ พระศิริวิบุตติกกิตีจึงจัดการศพพระมารดาแล้วเสด็จกลับเมือง ครองราชสมบัติอยู่เป็นสุข ตลอดอายุขัย

ตอนท้ายเรื่อง เป็นประมุขชาคกแสดงการกลับชาติของตัวละคร

เรื่องนี้แสดงให้เห็นหลักธรรมว่า อำนาจ ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม

2.2.7 ลิลิต ศรีวิชัยชาตก

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำเรื่องศรีวิชัยชาตกมาแต่งเป็นลิลิต และโดยที่เรื่องนี้เป็นเรื่องชาตก เขาใจว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) คงต้องการจะให้เป็นเรื่องมีลักษณะอย่างหนังสือเรื่องอื่นที่แปลมาจากชาตก คือเฉพาะเนื้อความที่แต่งเป็นร้อย จะยกภาษาบาลีขึ้นนำหน้า เป็นคำบาง ประโยคบ้าง แล้วแต่งรายชยายจนจบความตอนหนึ่ง ก็ยกคำบาลีขึ้นมาอีกแล้วต่อกวยร้อยเป็นอย่างนี้ โดยตลอด

มหาสัตว์โต จินเทสิ สีเวยยะกาเหวี พระกุ่มีตรวญครว่า ว่าถึงศรีไวยกา มีนา-
 ประการอเนก วิเวกหวั่นพระองค์ เอยพระกายลงเขนย กรกายเกยวิลาศ ออนฤทัยทวาค
 ถวิลหา อัญญาระ มิกตะสันตะวัง กัควา พระกัจจันตนาถได้ ว่าเพให้สุรารักษ์ เป็นจรรโลง
 หลักมิดิลา สมญาจิต เสดษราช สิงหิมาณาศพระไทร ไกลพระนกรทวุก เรื่องฤทธกรม-
 วราเคช ชวานักเรศษนบท กำหนดศรวงเทพทุกปี ประชาธิ์เกษมสุข ปราศจากทุกข์โทษแต่
 ไรกันทรชาน พระกุมารแจ่งถนัด ไซโสมนัสมปราโมทย์ จำสมโภชสุรารุทธิ ให้มีจิตการุญภาพ
 จึงจะลุลุกสำเร็จ คำวิเสร์จสังขอม อะมัจจา วันทิตวา โพธิ์ศักดิ์กั อำมาคณนอมณมบาท
 พาผลลาศึลา สุ่มหานิโครธาง ชำรธาากถางแนว ไทรุกขแล้วแลเสอะอาด วาลุกัง การานะทวา
 ทรายชาวคาชเคนสถาน ทั้งปรากฏรอกบก่อ เมื่คมุมขยอเจิดฉาย ฉักจรงรายรอบทิส ชุขชวลิต
 วิไล โสมเวียนไวยวิโรจน กังบัลลังก์ไชยวิโรจน เกร็องวบทักวิไล บายศรีประไพวิไลศ
 สรรทวิเสร์สักการ รายโรงงานนทรสพ จักแจงจบลีลาศ ทูลนรนาถถูกให้ แก่สรวทเพะ-
 ราชได้ เสร็จสิ้นทุกประการ

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งลิลิตศรีวิชัยไม่จบเรื่อง เขาใจว่าคงถึงอสังกรรมเสียก่อน ทั้งนี้พิจารณาข้อความในรายนำเรื่องทีกล่าวถึงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ 2 อย่าง คือ ไทยรบชนะพม่า มอญ ลาว ทำให้เขมรกับญวนมาขอคอนนอม ซึ่งครั้งก็มเหศวรกรรม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพม่าแก่งทมนมาขอเวรวิญพระราชไมตรีในปี พ.ศ. 2345 อีกเหตุการณ์หนึ่ง ในรัชกาลนี้ได้ข้างพม่าเผือกขึ้นระวางเป็นพระเพท-
 กุญชร ในปี พ.ศ. 2344 ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งลิลิต

ศรีวิชัยซากปรักหักพัง พ.ศ. 2345 - 2348 เหตุที่เรื่องคางอู๋คงจะเป็นเพราะถึงแก่อสัญกรรมเสียก่อน

เนื้อความตามทมิฬในลิลิตมีว่า พระพุทธเจ้าระหว่างประทับอยู่ ณ เขตวันมคหิหาร ทรงปรารภทานและนำเรื่องในอดีตมาทรัสเทศนามีความว่า พระเจ้าอาทิตย์ยังสืบเชื้อสายมาว่าวิมลดา พระโพธิสัตว์จุติลงมาเกิดเป็นพระโอรสทรงนามว่าพระศรีวิชัย พระศรีวิชัยเลี้ยงนกกแก้วหนึ่ง พุทธศาสนิกชนได้ ไล่ไปเที่ยวสืบราชการยังเมืองต่าง ๆ ต่อมาพระบิดาปรารภนาจะให้มื่บุตรอง พระศรีวิชัยจึงให้คนไปสืบความมีหญิงงามที่ใหม่มีเหมาะสมควรจะเป็นมเหสี หนีไปสืบแล้วกลับมาทูลว่า นางศรีไวยกา ธิดาของกษัตริย์นครศรีวิรัฐ มีโฉมงามเหมาะสมที่จะเป็นมเหสี พระศรีวิชัยจึงเกณฑ์ไปผู้ชอกช้ำกับศรีวิรัฐกลับกริ้ว ให้ทูลกลับมาบอกพระศรีวิชัยให้หนีได้เสียก่อนจึงจะยกธิดาให้ พระศรีวิชัยจึงเสด็จไปบวงสรวงเทพารักษ์ประจำเมืองขอความช่วยเหลือ และในราตรีนั้นเองขณะที่พระศรีวิชัยกำลังบรรทมหลับเทพารักษ์ออกมาเอาพระศรีวิชัยไปยังห้องบรรทมของนางศรีไวยกา ณ นครศรีวิรัฐ

เมื่อไปถึงเทพารักษ์ปลุกพระศรีวิชัยให้ตื่น เตือนอย่าให้ประมาทแล้วก็พาหนีกลับ พระศรีวิชัยเห็นนางศรีไวยกาบรรทมหลับอยู่ ก็คิดว่าหากจะปลุกให้ตื่น นางอาจจะตกใจทำให้เกิดเหตุวุ่นวาย จึงไปปลุกพี่เลี้ยงที่อยู่ห้องถัดไป แล้วบอกความประสงค์ปรารภนางศรีไวยกาเป็นธิดา เพื่อให้พี่เลี้ยงไปทูลนางศรีไวยกา เมื่อนางศรีไวยกาทราบความประสงค์ก็ให้พี่เลี้ยงมาทูลเชิญพระศรีวิชัยไปยังห้องบรรทม แล้วทูลลงมัญญาโดยอ้างปริศนาถาม พระศรีวิชัยตอบปริศนาของนางได้ และได้ขางเป็นธิดา

ส่วนงานเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีเพียงเท่านั้น

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) บอกจกม่งหมายในการแต่งลิลิตศรีวิชัยซากกว่า แต่งเพื่อเป็นศรีแกมามเมือง และเป็นอานิสงส์แกมอานูพิง

2.2.8 สรรพสิทธิ์คำฉันท์

คำฉันท์เรื่องนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงได้เค้าเรื่องมาจากสรรพสิทธิ์ชาตก ในปัญญาสาตก ทรงพระนิพนธ์ขึ้นตามที่พระองค์เจ้ากษิษฐาธิศกษมาทรอุลอรามา เมื่อสำเร็จบริบูรณ์แล้ว ทรงนำขึ้นถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคราวที่โปรดให้ปฏิสังขรวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส เมื่อ พ.ศ. 2374

เนื้อเรื่องในสรรพสิทธิ์ชาตกอันเป็นต้นเค้าของคำฉันท์ กล่าวถึงนางสุพรรณโสภาธิดาของพระเจ้าอัครราชแห่งศรีพัชรนคร นางเป็นผู้มีสิริโฉมงามเป็นที่พึงปรารถนาของกษัตริย์ทั้งหลายในชมพูทวีป แต่นางนั้นไม่เคยตรัสแก่บุรุษใดเลย กษัตริย์ทั้งหลายอุปปราถนา นางและเดินทางเพื่อขอความรักจากนางต้องเสด็จกลับไปด้วยความผิดหวัง จนกระทั่งความทราบถึงพระสรรพสิทธิ์ เจ้าชายแห่งอลิกันทร ได้เสด็จมาและใช้วิชาความรู้เรื่องการถอดหัวใจให้เกิดประโยชน์ โดยการถอดหัวใจที่เลี้ยงไม่ไว้ในที่ต่าง ๆ ใกล้เคียงที่ประทับของนางสุพรรณโสภา แล้วเสด็จนิทานพร้อมกับตั้งปัญหาถามตอนท้ายเรื่องนิทานทุกครั้ง คำตอบของพระพี่เลี้ยงไม่เป็นที่พอพระทัยนางสุพรรณโสภา จึงทรงตอบเอง พระสรรพสิทธิ์จึงได้อำนาจเป็นผู้นำให้นางตรัสแก่บุรุษ ทั้งสองพระองค์จึงเข้าสู่พิธีอภิเษก หลังจากนั้น พระสรรพสิทธิ์พาชายาเสด็จกลับอลิกันทร

สรรพสิทธิ์คำฉันท์เนื้อความแตกต่างออกไปกล่าวคือ เพิ่มเรื่องกษัตริย์เข้าไปในตอนพระสรรพสิทธิ์ได้นางสุพรรณโสภาเป็นชายาแล้ว กษัตริย์สามพระองค์ ได้แก่พระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงกาสีภราชู พระเจ้าโกศลแห่งกรุงวิเทห์ และพระเจ้าเอกราพแห่งกรุงรัฐนคร ต่างยกกองทัพมายังกรุงศรีพัชรเพื่อชิงนาง แต่ไมอาจสู้พระสรรพสิทธิ์ได้ ทั้งยังถูกฆ่าตาย และในตอนหลังพระสรรพสิทธิ์ขู่วิกิตให้ โดยขอสัญญาไว้ว่าให้กษัตริย์ทั้งสามพระองค์ตั้งมั่นอยู่ในธรรม อีกตอนหนึ่งที่น่าสนใจ คือ ในตอนที่พระสรรพสิทธิ์พาชายาเสด็จกลับพระนคร ขณะนอนแรมอยู่ในป่า มียักษ์ชื่อกาลจักร มาถักนางสุพรรณโสภาไป พระสรรพสิทธิ์ต้องออกติดตามจนพบนางและฆ่ายักษ์ได้ และที่สนุกขบขันคือ ตอนให้ยักษ์ตั้งมั่นอยู่ในธรรมแล้วจึงเสด็จกลับอลิกันทร

เรื่องที่เพิ่มเติมเข้ามาแสดงให้เห็นคุณธรรมของพระสุรพิพิชิตเคนซัน

2.2.9 พระสุชนคำฉันท์

พระสุชนคำฉันท์ พระยาอิศรานุกาพ (อน) แต่งเมื่อครั้งยังเป็นพระพิพิชิตคำโดยคำเนนความงามเรื่องสุชนชาตกในหนังสือปัญญาชาตกของภิกษุชาวเชียงใหม่ พระยาอิศรานุกาพ (อน) แต่งคำฉันท์เรื่องนี้เพื่อหลบลูกหลานถวายสนองพระเดชพระคุณตามพระราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังได้แสดงเจตนาในการแต่งอีกว่า ขอให้การแต่งพระสุชนคำฉันท์เป็นเครื่องช่วยให้คนบรรลุนิพพานในอนาคต ซึ่งเห็นธรรมเนียบนิยมอย่างหนึ่งที่ยู่งแต่งวรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มักจะแสดงเจตนาเป็นทำนองนี้

เนื้อเรื่องในพระสุชนคำฉันท์ เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงปรารภถึงภิกษุรูปหนึ่งซึ่งยังไม่สามารถตัดกิเลสตัณหาได้ มีความปรารถนาสมาธิ ถึงกับทอดทิ้งพระศอกการบำเพ็ญเพียรในธรรมะ แล้วทรงเอาเรื่องพระสุชนที่ขอมละทิ้งบิณฑบาตไปกีดตามหานางมโนห์รา เป็นการเปรียบเทียบ ความว่า เมืองอครมีญจาล มีราชาทรงนามว่าท้าววาทีจวงส์ ทรงมีโอรสผู้ทรงโฉมนามว่าพระสุชน เมืองนี้อคมสัมบูรณ์ด้วยเกษแห่งพญานาค ชมพุกิจที่มากอาศัยเป็นที่บำเพ็ญเพียรอยู่เป็นประจำ โดยเหตุนี้เองทำให้เมืองมหาปัญจาลซึ่งแห้งแล้งขาดขาดขาดแห้ง ได้ส่งพรหมธิดา เพื่อจับพญานาคไปยังเมืองของตน โดยหวังจะให้บ้านเมืองของตนอุดมสมบูรณ์ แต่พญานาคชมพุกิจก็รอดพ้นจากการถูกจับเอาตัวไปโดยความช่วยเหลือของนายพรานบุตตริก คอมาพรานบุตตริกได้อาศัยบ่วงมากของพญานาคคล้องจับนางมโนห์ราไปถวายเป็นชายาพระสุชน

กาลต่อมาพระสุชนต้องออกไปปรามปรามช้างศึกที่ยกมาโจมตีชายแดน ระหว่างนั้นเอง บุปุพิชิตซึ่งโกรธแค้นพระสุชน ได้อาศัยพระสุบินของท้าววาทีจวงส์แก้แค้นพระสุชน โดยกราบทูลให้เอาตัวนางมโนห์ราภรรยาผู้ดี แก่นางมโนห์ราไปชอุบายเอาตัวรอดและหนีกลับไปยังบ้านเมืองของตนได้ เมื่อพระสุชนกลับจากการศึกทราบเหตุการณเอนั้น ก็เดินทาง

ออกติดตามนางมโนห์ราได้รับความยากลำบากอย่างแสนสาหัส จนไม่ถึบ้านเมืองของนางมโนห์รา และหลังจากได้แสดงความสามารถต่าง ๆ จนเป็นที่พอใจของท้าวมหาราชของนางมโนห์รา พระสุธนจึงได้อภิเษกนางมโนห์ราอีกครั้งหนึ่ง และต่อมาได้พากันกลับเมืองอูครมัจฉาลในที่สุด

เมื่อพระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องพระสุธนจบแล้ว ก็ระบุนักบวชใน เรื่องว่ากับชาติมาเกิดเป็นใครในชาตินี้

เรื่องพระสุธนนางมโนห์รา แสดงให้เห็นว่า ชาตินี้มีอายุเก่าพออย่างยิ่ง เป็นเหตุให้แม้นักปราชญ์ ไม่ไขศาคอสมมติ ถลอดถึงวิคามารกา แม้จะลำบากยากเข็ญไม่คำนึงถึงชีวิต

นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่า ความปรารถนาจะใคร่ใคสิ่งสูงส่งนั้น จะสำเร็จได้ด้วยความเพียรพยายาม

อนึ่ง การมีศีลปะวิทพยาการเป็นเรื่องประกันตน ย่อมเป็นมอเกิดแห่งความกล้าหาญ เป็นพลังสำคัญยิ่งในรวิวัต ย่อมมีรับต่อการพิสูจน์ทั้งปวง

2.2.10 สุนทรคำฉันท์

คำฉันท์เรื่องนี้ พระยาอิศรานุกาพ (อน) แต่งเมื่อครั้งยังเป็นพระพิพิธสาส์ โดยถำเนนความตามเรื่องสุนทรชาตกในหนังสือปัญญาสาตกของภิกษุชาว เชียงใหม่ จุดมุ่งหมายในการแต่งขึ้น พระยาอิศรานุกาพ (อน) ได้แสดงไว้ว่าแต่งขึ้นเพื่อเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ และเพื่อหวังอานิสงส์

เนื้อเรื่องในสุนทรคำฉันท์ เริ่มต้นด้วยเรื่อง รวาทที่พระภิกษุทั้งหลายสนทนากันด้วย เรื่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จออกมาทมิเนนหารมแต่ลำพัง ทรงชนะพระยามารและสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบก็วิสเสลา เรื่องในอดีตที่เถยชนะมารมาแล้ว

เป็นการกระทำ - พระโอรสตัวครึ่งเสวยพระชาติเป็นพระสุชน โอรสพระเจ้าพรหมทัตกับพระนาง
 เกศนี พระสุชนนี้เมื่อนำบุตรของตนมาถวาย เมื่อพระสุชนได้เสวยราชย์แล้ว วันหนึ่งมามตีก็พา
 โศภิตาพระสุชนเหาะไปจนถึง เมืองเสตนคร และได้นำจิรประภาภิกษาของพระเจ้าเสตนราช
 ต่อมาพระเจ้าเสตนราชทรงทราบก็คิดจะฆ่าพระสุชน แต่พระสุชนได้แสดงสติปัญญาให้
 เห็นเป็นนักตรรก เป็นที่พอพระทัยอย่างยิ่ง พระเจ้าเสตนราชจึงได้กระทำพิธีอภิเษกให้
 มาพระสุชนได้พานางจิรประภากลับบ้านเมืองของตน ระหว่างที่พอก่อนนั้น มามตีก็พาโศภิตา
 สืบกับฆตกรนั้นก็พาไปจับพระสุชนและนางจิรประภา มามตีก็พาโศภิตาเสียที่ตกก็จับไม่ได้ พระ
 สุชนกับนางจิรประภาจึงต้องเดินทางควยพระบาทอย่าง ระหกระเหิน ต่อมาได้อาศัยเรือพ้อ
 กว แต่เรือก็ถูกพายุลมพัดจนลงในทะเล เป็นเหตุให้ทั้งสององค์พลัดพรากจากกัน พระ
 สุชนได้เดินทาง ไปจนถึงถิ่นของฆตกรนั้นก็ได้นำอัญชวลีซึ่งเป็นน้องของฆตกรนั้นก็ไป
 ซาหา และได้อาศัยนางอัญชวลีที่ท้อขายเอามามตีก็พาไปมาได้ ต่อจากนั้นก็ออกเดินทาง
 คิดตามไปพบนางจิรประภาซึ่งขึ้นฝั่งได้แล้วและให้คนเอาพระธำมรงค์ไปขายเอาเงินมาปลูก
 กัลลาเขียนภาพเรื่องราวของนางกับพระสุชนถึงแต่คนจนพลัดพรากจากกันไว้เป็นเครื่องหมาย
 เมื่อพระสุชนได้พานางจิรประภากลับบ้านเมืองแล้ว ต่อมาก็ทรงระลึกถึงนางอัญชวลี จึงไป
 รับนางมาอยู่ด้วย ระหว่างนั้นได้สืบสืบส่งต่อฆตกรนั้นก็ให้และการกระทำชั่ว ประกอบแต่
 คุณความดี มีอยู่ในใจ จิตพระยามารจึงพ้นยศ

เมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสเล่า เรื่องในอดีตกาลแล้ว ก็ระบุนานทุกคืนในเรื่องที่กลับ
 ซากิมาเกิด

เรื่องสุชนกำเนิดนั้น นอกจากจะแสดงให้เห็นการชนะมารด้วยธรรมานุภาพแล้ว
 ยังเน้นให้เห็นอนุภาพแห่งความสัตย์ ที่จะอำนวยประโยชน์แก่ความสุข ให้ผู้ที่ยึดมั่นในความ
 สัตย์

2.2.11 ธรรมชาตธรรมะสงคราม

เรื่องธรรมชาตธรรมะสงครามนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 นิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2461 ตามเค้าเรื่องในธรรมชาต เอกาทศนิบาต มีเนื้อเรื่องดังนี้

สมัยที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระภิกษุทั้งหลาย
ได้สนทนากัน เรื่องแผ่นดินสมเด็จพระเวททัต ความทราบถึงพระพุทธองค์ จึงทรงตรัสเทศนาเรื่อง
ในอภิมุขที่เกิดขึ้นในทำนองเดียวกันว่า ครั้งพระพุทธเจ้าบังเกิดเป็นเทพบุตร นางวราธรรมะ
เสวยทิพย์สมบัติในกามาพจร และพระเวททัตบังเกิดเป็นอธรรมเทพบุตร อยู่ในกามาพจร
เทวโลกเช่นเดียวกัน

ครั้งหนึ่ง ธรรมะเทพบุตรได้ทรงรุดไปลอยเหนือดินที่อยู่ของมนุษย์ และชักชวนให้
มนุษย์ทั้งหลาย ประพฤติในกุศลกรรมบถ ให้ละเว้นอกุศลกรรมบถมีการฆ่าสัตว์ เป็นคน
และให้บำรุงบิณฑบาตใหม่ความสุข ต่อจากนั้นก็ชักชวนไปเวียนชวารอบชมพูทวีป

ส่วนอธรรมเทพบุตร ก็ทรงรุดไปลอยเหนือดินที่อยู่ของมนุษย์ทั้งหลาย แล้วชักชวน
ให้ประพฤติกุศลกรรมบถ ละเว้นการทะนุบำรุงบิณฑบาต แล้วก็ชักชวนไปเวียนชวารอบ
ชมพูทวีป

ในเวลาต่อมาภรรยาสองภรรยาซึ่งอยู่ในที่กลางอากาศ ธรรมะเทพ
บุตรจึงขอทาง แด่อธรรมเทพบุตรไม่ยินยอมพร้อมทั้งหาธรรมะเทพบุตรสู้รบ เมื่อธรรมะ
เทพบุตรได้กล่าวถึงจริยวัตรของตนว่าเป็นประพฤติกุศลกรรม อธรรมเทพบุตรจะสามารถสู้
ไต่อย่างไร อธรรมเทพบุตรจึงอวดความกล้าแกร่งของตน แล้วกล่าววาจาข่มขู่ คอย
เหนี่ยว ธรรมะเทพบุตรซึ่งไม่ปรารถนาจะเอาชนะคอยกำลัง จึงกล่าวให้ทางแด่อธรรม
เทพบุตร

ลำดับนั้น อธรรมเทพบุตรก็บังเกิดความมีคตินา ตามัว ไม่อาจดำรงอยู่ในรถไต่
ก็หักเคียวพลัดตกลงยังพื้นดิน แผ่นดินก็สยบสูบเอาอธรรมเทพบุตรไปยังเกิดในนรกเวจี

พระราชาภิณฑิ เรื่องนี้แสดงให้เห็นหลักธรรมะว่า ธรรมะกับอธรรมให้ผลไม่เหมือน
กัน อธรรมย่อมพำนักไปสู่ความพินาศ แด่ธรรมะนั้นพำนักให้ข้ามพ้นนรกไปสู่สุคติ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชาภิณฑิ เรื่องนี้โดยมีพระราช
ประสงค์จะให้ประชาชนมีถันในความดี ทรงแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างธรรมะกับ

อธรรม อีกประการหนึ่ง ช่วงเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์ในสวดกลองกับเหตุการณมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 ยักถึง ฝ่ายละเมิดธรรมะคือเขมรนั้นต้องหายแพ่งแกลสงคราม ฝ่ายสัมพันธมิตรซึ่งถือเป็นฝ่ายรักษารธรรมะเป็นฝ่ายชนะ

เรื่องธรรมะสงครามนี้ ทรงพระราชนิพนธ์เป็นคำกาพย์ ซึ่งประกอบด้วยคำประพันธ์กาพย์ยานี 11 และกาพย์ฉันท 16

3. วรรณคดีที่แสดงแนวคิดหรือหลักธรรมทาง ศาสนา

วรรณคดีศาสนาประเภทใดแก่ เรื่องที่แต่งขึ้น หรือเรียบเรียงจากเรื่องที่มีอยู่ในคัมภีร์ศาสนา หรือเรื่องราวในศาสนา โดยมิใช่ประสงค์จะแสดงให้เห็นคติ แนวคิด ปรัชญา หรือหลักธรรมของศาสนาโดยตรง วรรณคดีไทยที่มีคุณสมบัติดังกล่าวนี้ กล่าวได้โดยหลักกับดังต่อไปนี้

3.1 ไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิพระร่วง ชื่อเดิมว่า ไตรภูมิถา เป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 1888 ระหว่างที่ยังทรงดำรงพระยศเป็นอุปราชเมืองศรีสัชนาลัย อย่างไรก็ตามแม้จะเชื่อได้ว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นงานถกถึงสุโขทัย แต่ฉบับภาษาไทยที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ไม่ใช่ต้นฉบับเดิม แต่เป็นฉบับที่พระมหาพรหมอยู่หัวถกกลางปากน้ำโจจาร์ (ถกถลอก) ขึ้นใหม่เป็นอักษรขอมลงในแผ่นลาน จำนวน 10 ผูก ในปี พ.ศ. 2321 และหอพระสมุดวชิรญาณ ได้ฉบับมาจากเมืองเพอร์บุรี จากนั้นได้ถอดตัวอักษรขอมเป็นอักษรไทยในเวลาต่อมา

หอพระสมุดวชิรญาณ ได้ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2455 โดยเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นไตรภูมิพระร่วง เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ "พระร่วง" ผู้มีพระ และเพื่อให้ชื่อเข้ากับนิพนธ์ของพระร่วงอีกเล่มหนึ่ง คือ "สุภานุภาพพระร่วง"

พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงโดยเรียบเรียงจาก
เรื่องราวที่มีในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพุทธศาสนาเป็นจำนวนถึง 30 คัมภีร์ คัมภีร์เหล่านี้มีทั้ง
คัมภีร์ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา นอกจากนี้ ยังทรงไต่ถามนักปราชญ์ราชบัณฑิตอีก
หลายท่าน นับได้ว่าหนังสือไตรภูมิพระร่วงเป็นผลงานที่เกิดจากการค้นคว้าโดยแท้

ไตรภูมิพระร่วงเรียบเรียงเป็นภาษาร้อยแก้ว

เนื้อความในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงสวรรค์ และสิ่งทั้งหลายในโลกทั้งสาม คือ กาม
ภูมิ ที่อยู่ของภูตที่ยังเกี่ยวข้องกับและลุ่มหลงอยู่ในกามโลภวิสัย รูปภูมิ ที่อยู่ของพรหมผู้ปราศจาก
กิเลส แต่ยังเป็นพรหมที่มีรูปร่าง และ อรูปภูมิ ที่อยู่ของพรหมที่ปราศจากทุกสิ่งทุกอย่าง
แม่แต่รูป

ไตรภูมิพระร่วงเริ่มกล่าวถึงการบอกชื่อที่กำเนิดของสัตว์ มนุษย์ และเทวาทัง
หลาย ชั้นในภูมิทั้ง 3 ตั้งแต่กามภูมิไปเป็นลำดับจนถึงที่อยู่ของพรหมไม่มีรูป ทั้งหมด 31
ภูมิ ดังนี้

1. กามภูมิ แดนของภูตที่ยังเกี่ยวข้องกับกามโลภวิสัย คือ โลก โมห
และโทสะ ระกนคยความรัก ความใคร่ มีสุข มีทุกข์ แบ่งเป็น 2 ภูมิ ดังนี้

1.1 ทุกคติภูมิ หรือ อบายภูมิ เป็นแดนแห่งความเลื่อม ความชั่ว โลกแก่

1.1.1 นรกภูมิ

1.1.2 กิรีจานภูมิ

1.1.3 เปตภูมิ

1.1.4 อสวกายภูมิ

ทั้ง 4 ภูมิ เรียกว่า "จกรบายาย"

1.2 สุกคติภูมิ แดนแห่งความดี ความเจริญ โลกแก่

1.2.1 มนุสสภูมิ

1.2.2 สวรรกภูมิ มี 6 ชั้น เรียกว่า "สุทธาวาจร" ดังนี้

- (1) จากมหาราชาธิ
- (2) กวาคิงส์
- (3) ยามะ
- (4) กุสึค
- (5) นิมนานรกี
- (6) ปรมินนิทาสวัตกี

2. ระบุภูมิ ที่อยู่ของพรหมมีรูป มี 16 ชั้น เรียกว่า "โสฬสพรหม" แบ่ง
 ความชั้นของพรหมผู้สำเร็จญาณ ดังนี้

2.1 ปฐมภวณภูมิ แคนแห่งพรหมผู้สำเร็จญาณชั้นที่ 1 อย่างสามัญ อย่าง
 กลาง และ อย่างสูงสุด ตามลำดับ 3 ภูมิ ไก่แก

2.1.1 พรหมปาวรีสังฆาภูมิ แคนแห่งพรหมทั้งหลายผู้เป็นบริษัทแห่ง
 ทวามหาพรหม

2.1.2 พรหมบุโรหิตาภูมิ แคนแห่งพรหมทั้งหลายผู้ทรงฐานะประเสริฐ
 คือ บุโรหิตแห่งทวามหาพรหม

2.1.3 มหาพรหมมาภูมิ แคนแห่งพรหมทั้งหลายผู้เป็นใหญ่เป็นประมุข
 แห่งเหล่าพรหมในชั้นปฐมภวณ

2.2 พุคิยภวณภูมิ แคนแห่งพรหมผู้สำเร็จญาณชั้นที่ 2 อย่างสามัญ อย่าง
 กลาง และอย่างสูงสุด ตามลำดับ 3 ภูมิ ไก่แก

2.2.1 ปรัตตภาภูมิ แคนแห่งพรหมทั้งหลายผู้มีวิเศษยิ่งกว่าพรหมผู้มี
 ศักดิ์สูงกว่า

2.2.2 อัปมาถภาภูมิ แคนแห่งพรหมทั้งหลายผู้มีวิเศษยิ่ง เรื่องมากมาย
 ทวาประมาณมิได้

2.2.3 อากัสสรภาภูมิ แคนแห่งพรหมทั้งหลายผู้ประกายรุ่งโรจน์แห่ง
 รัตินานาแสง

2.3 คติยธรรมาภุมิ แคนแห่งพรหมผู้สำเร็จดวงชั้นที่ 3 อย่างสามัญ อย่าง
กลาง และอย่างสูงสุด ความล้ำคัม 3 ภูมิ ไถ่แก้

2.3.1 ปรีติศาสาภุมิ แคนแห่งพรหมทั้งหลายผู้มีความสง่าสวยงาม
แห่งวิเศษเป็นส่วนน้อย

2.3.2 อัปมาณสาภุมิ แคนแห่งพรหมทั้งหลายผู้มีความสง่าสวยงาม
แห่งวิเศษมากหมายไม่มีประมาณ

2.3.3 สุกฤษโณภุมิ แคนแห่งพรหมทั้งหลายผู้มีความสง่าสวยงามแห่ง
วิเศษที่ออกสลับปะปนไปมา สยดตลอดสรีรกาย

2.4 จตุตถธรรมาภุมิ แคนแห่งพรหมผู้สำเร็จดวงชั้นที่ 4 มี 2 ภูมิ ไถ่แก้

2.4.1 เวณีปยลาภุมิ แคนแห่งพรหมทั้งหลายผู้ได้รับผลแห่งภกตฤศ
อย่างไพบลย์

2.4.2 อัสติยัสกตาภุมิ แคนแห่งพรหมทั้งหลายผู้ไม่มีสัญชา

2.5 สุตชาราต แคนบริสุทธธอนเป็นท่อยแห่งพรหมอนาคามีอริยมบุคคลทั้งหลาย
มี 5 ภูมิ ไถ่แก้

2.5.1 อวิทสุตชาราตภุมิ ภูมิอันเป็นที่อยู่แห่งพรหมอนาคาที่อริยมบุคคล
ผู้ไม่เสื่อมกลายเป็นสมันติกน

2.5.2 อคัมปาสุตชาราตภุมิ ภูมิอันเป็นที่อยู่อันบริสุทธแห่งพรหมอนาคา
มีอริยมบุคคล ผู้ไม่มีความเกือกรอน

2.5.3 สุตสสาสุตชาราตภุมิ ภูมิอันเป็นที่อยู่อันบริสุทธแห่งพรหมอนาคา
มีอริยมบุคคล ผู้เห็นอย่างแจ่มใส

2.5.4 สุตสสิสุตชาราตภุมิ ภูมิอันเป็นที่อยู่อันบริสุทธแห่งพรหมอนาคา
ที่อริยมบุคคล ผู้เห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า

2.5.5 อกนิฏฐสุตชาราตภุมิ ภูมิเป็นอยู่อันบริสุทธแห่งพรหมอนาคามี
อริยมบุคคล ผู้ทรงคุณพิเศษไม่มีการเป็นรองกัน

3. อรูปภูมิ ที่อยู่ของพรหมไม่มีรูป มี 4 ภูมิ เรียงตามลำดับจากต่ำขึ้นไปดังนี้

3.1 อากาสาณัญญาณภูมิ ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจาก
ฌานที่อาศัยอากาศ บัญญัติซึ่งไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

3.2 วิญญาณัญญาณภูมิ ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌาน
ที่อาศัยวิญญาณบัญญัติ อันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

3.3 อากิญจัญญาณภูมิ ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌาน
ที่อาศัยมหตถิกาวบัญญัติเป็นอารมณ์

3.4 เหนาสัญญานาสัญญาณภูมิ ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพระพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิด
จากฌานที่อาศัยความประณีตเป็นอย่างยิ่ง มีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่

ต่อจากนั้น ไตรภูมิพระร่วงโลกาวจรซึ่งไม่เกิดในภูมิทั้ง 3 เรียกเป็นศัพท์ว่า
"ปฏิสนธิ" แลว่า ต่อเนื่องถึงกัน ก็ตายแล้วไปเกิดต่อเนื่องกัน มี 4 พวก คือ

1. อัณฑะ พวกที่เกิดแต่ไข ไคแก่ ไค นก และปลา
2. ชลามหุชะ พวกที่เกิดแต่ขุมเปลือกและมีรทหอบุม ไคแก่ ชาง มา วัว
ควาย รวมทั้งคน
3. สัตฺเตชช พวกที่เกิดแต่ไม้ไมละอองดอกไม้ หญ้าเน่า และเห่งื่อโคล ไค
แก่ หนอน มุง ยุง รวมทั้งปลาบางชนิด
4. อุปปาทิกชะ เป็นพวกที่เกิดขึ้นเอง พอเกิดมากโตเต็มที่ ไม่เติบโตทีละน้อยๆ
เป็นลำดับอย่างสามพวกแรก พวกนี้ไคแก่ สัตว์นรก เวทกา และพรหม

แล้วก็กล่าวพรรณนาถึงลักษณะ สภาพ ของแดน และผู้ที่อยู่ในแดนต่าง ๆ พร้อม
ทั้งเหตุที่ให้ไปเกิดในแดนต่าง ๆ นั้น ทั้งแต่ันรภูมิไปเป็นลำดับ โดยแบ่งเนื้อความเป็น
กัณฑ์ ๆ ดังนี้

กัณฑ์ 1 นรภูมิ

แดนที่ไม่มีความสุข ใจที่อยู่ของสัตว์นรกที่กระทำบาปจะลงไปเกิดทุกขทุรฆาน
ตามผลกรรมที่กระทำไว้ มี 8 ขุมใหญ่ เรียงตามระยะเวลาที่ต้องได้รับความทุกข์ทุรฆานดังนี้

1. สัตฺยฉินรภ
2. กาลสูตฺยรภ
3. สังกษานรภ
4. โรหุณรภ
5. มหาโรหุณรภ
6. คาปนรภ
7. มหาคาปนรภ
8. มหาอวิจันรภ

นรกใหญ่ทั้ง 8 ชุมนี้ เรียกว่า มหานรภ

นรกใหญ่หรือมหานรภทั้ง 8 ชุมนี้ลักษณะเหมือนกันคือ เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส อย่าง
ลูกบาศก์ คือ กว้างยาวและสูงเท่ากัน มีประตูอยู่ 4 ทิศ มหานรภแต่ละชุมมีนรกขาว
เรียกว่า "อสูตฺยนรภ" อยู่รายรอบคานละ 4 ชุม รวมเป็น 16 ชุม นอกจากนี้ นรก
ขาวของมหานรภแต่ละชุม ยังมีนรกเล็ก ๆ รายล้อมอยู่อีกมากมาย

มหานรภทั้ง 8 ชุมนี้ ไม่มีบุคคล ส่วนนรกขาวแต่ละชุมมีขนาดเป็นยุคแลรักษา

ไตรภูมิพระร่วง ไทพร หนาดังนรกบางชั้นอยู่รายรอบนรกใหญ่สัตฺยฉินรภ โดยระบุ
ถึงการกระทำอันเป็นเหตุให้ไปเกิดในนรกบางแต่ละชุม และพรรณาดังสภาพและลักษณะการ
ของสัตว์นรกที่ได้รับโทษทัณฑ์ทุกขทรมานอย่างละเอียด นรกขาวของสัตฺยฉินรภมีชื่อ ดังนี้

1. ไทพรฉินรภ
2. สุนัขนรภ
3. ไสวชนนรภ
4. อังการกาสุมนรภ
5. โลหกุมภินรภ
6. โลหกุมภนรภ
7. อุกุสลาจนรภ

8. ลกคิหิตสนรก
9. ลลคัตถนรก
10. โฆรามีลิตนรก
11. โฉหิตนรก
12. โฉพลิตนรก
13. สังฆานนรก
14. วลีรนรก
15. โฉหลิมพลิตนรก
16. มัจฉาทิฏฐินนรก

บรรดานรกขาวของนทานรกสัญญาพจนนนี้ พระภาคได้เคยนำพระเจ้าเนมิราชไป
ทอดพระเนตรแล้ว

นอกจากนรกขาวทั้ง 16 ชั้นแล้ว ไตรภูมิพระร่วงได้พรรณานถึงนรกอีกชั้นหนึ่ง
ชื่อ โฉกัณนรก ซึ่งอยู่ตรงจุดประชิดระหว่างจักรวาลทั้งสาม โฉกัณนรกต่างจากนรกอื่น
คือเป็นนรกที่หนาวเย็น ไม่ร้อนแฉกด้วยไฟและเหล็กที่ร้อนจนลุกเป็นไฟ ภัยขางในนรกอื่น ๆ

ไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงผู้ที่ต้องไปเกิดในนรกภูมินั้น เนื่องจาก

1. ความใจร้าย ที่ชักนำไปทำบาป
2. เหนุ 3 ประการ คือ
 - 2.1 โฉโกเหนุ เหนุที่เนื่องจากความโลภ
 - 2.2 โฉโสเหนุ เหนุเนื่องจากความโกรธ
 - 2.3 โฉโหนเหนุ เหนุเนื่องจากความหลง

เหตุทั้งกล่าวนี้ ทำให้สัตว์ประกอบความชั่ว 10 ประการ คือ

1. กายทุจริต คือ
 - 1.1 ปาณาติปาท ฆ่าสัตว์
 - 1.2 อทินนาทาน ลักทรัพย์
 - 1.3 กาเมศุฉิฉจาร ประพฤตินอกใจ

2. วรุทธิ คือ

- 2.1 มุสาวาท พุคให้จ
- 2.2 มุสาวาท พุคกำหยาบ
- 2.3 มิสฺวาทา พุคสอเสียด
- 2.4 สิมมปฺลาป พุคเพอใจ

3. มโนทธิ คือ

- 3.1 อภิชฌา อยากไดของเขา
- 3.2 พยาบาท ปองรายเขา
- 3.3 มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจากความเป็นจริง

การบันทึกความดีความชั่วของมนุษย์นั้น พระยายมราชผู้ทรงอิทธิฤทธิ์โดยตรง เป็นผู้สอบสวนและพิจารณาบุญบาปของคน ๆ นั้น โดยมีเวทกา 4 องค์ ซึ่งเป็นผู้ถือบัญชีสำหรับจดบุญและบาป จะเขียนบุญและบาปให้พระยายมราชพิจารณา

คนที่ทำชั่วนั้น ไม่อาจปกปิดความชั่วของตนได้ เพราะมีเวทกาทำหน้าที่บันทึกบุญและบาปตั้งแต่เริ่มกระทำแล้ว

กัณฑ์ 2 ทิรัจฉานภูมิ

แดนของสัตว์ผู้ไป कामแนวขวาง มี 4 จำพวกคือ

1. อปทติรัจฉาน คือ พวกไม่มีเท้า ได้แก่ งู ปลา
2. ทวิทติรัจฉาน คือ พวกมี 2 เท้า ได้แก่ ไก่ เป็ด ห่าน นก
3. จตุทติรัจฉาน คือ พวกมี 4 เท้า ได้แก่ ช้าง ม้า วัว ควาย
4. หุทติรัจฉาน คือ พวกมีเท้ามาก ได้แก่ มด ตะขาบ

ทิรัจฉานนั้น มีสัญญา คือ ความสำนึก 3 อย่าง คือ

1. กามสัญญา ความสำนึกทางกาม คือการรู้จักสืบพันธุ์
2. อาหารสัญญา ความสำนึกทางอาหาร คือการแสวงหาอาหาร
3. มรณสัญญา ความสำนึกทางมรณะ คือ การรู้จักตายและกลัวความตาย

มนุษย์ประเสริฐกว่าสัตว์ทรงที่มีชีวิตทั้งหลาย คือ อ ความสำนึกถึงทางธรรม เพิ่ม
ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง

กิริยานที่มักกล่าวในไตรภูมิพระร่วง มีดังนี้

1. ราชสีห์ แบ่งออกเป็น 4 ชนิด ได้แก่
 - 1.1 คินสีห์ ราชสีห์กินหญ้า มีปีกเหมือนนก
 - 1.2 กามสีห์ ราชสีห์สีดำ ตัวโตเท่าวัว กินหญ้าเป็นอาหาร
 - 1.3 บัณฑรสีห์ ราชสีห์สีเหลือง กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร
 - 1.4 ไกรสรสีห์ ราชสีห์มีสร้อยคอ
2. ช้าง มี 10 ตระกูล ได้แก่
 - 2.1 กามพิงคัตถิ สีดำ
 - 2.2 ไทยคัตถิ สีน้ำใส
 - 2.3 บัณฑรคัตถิ สีขาวถึงเขาไกรลาส
 - 2.4 กามคัตถิ สีทองแดง
 - 2.5 มิงคคัตถิ สีทองอ่อนถึงสีกามแมว
 - 2.6 คันทคัตถิ สีคังไม้กฤษณา มีกลิ่นตัวหอม
 - 2.7 มังคคัตถิ สีนิลอันญัน
 - 2.8 เหมคัตถิ สีเหลืองคังทอง
 - 2.9 อุโบสถคัตถิ สีทอง
 - 2.10 ฉัททันต์ สีขาวบริสุทธิ์ถึงเงินยวง ปากและเท้าสีแดง

ช้างทั้ง 10 ตระกูลนี้ อาศัยอยู่ในบริเวณรอบ ๆ สระฉัททันต์ สระใหญ่สระหนึ่งใน
จำนวน 7 สระในป่าหิมพานต์

3. กรุฑ อาศัยอยู่ป่าไม้จันทน์ชดอยู่รายรอบสระสินพิถ์ ที่เชิงเขาพระสุเมรุ รูป
ร่างใหญ่โต ในไตรภูมิพระร่วงว่าตัวโค 50 โยชน์ เมื่อแผ่หางปีกยาวออกไปอีก 50
โยชน์ ปากยาว 9 โยชน์ คันททั้งสองข้างข้างละ 12 โยชน์ กรุฑมีขนาดกินเป็นอาหาร

4. นาค มี 2 ชนิด คือ
 - 4.1 ดลชะ พวกที่สามารถเนรมิตรตัวได้เฉพาะบนบก
 - 4.2 ชลชะ พวกที่สามารถเนรมิตรตัวได้เฉพาะในน้ำ
5. ปลา ในไตรภูมิพระร่วงเป็นปลาใหญ่มี 7 ชนิด ได้แก่
 - 5.1 ครณะ ยาว 75 โยชน์
 - 5.2 คีบังกล ยาว 250 โยชน์
 - 5.3 คีรบังกล ยาว 50 โยชน์
 - 5.4 อานนท์ ยาว 1000 โยชน์
 - 5.5 นิรย ยาว 1000 โยชน์
 - 5.6 ชนาโรหน ยาว 1000 โยชน์
 - 5.7 มหาติ ยาว 1000 โยชน์
6. หงส์ ไตรภูมิพระร่วงว่ามีหงส์ทอง อยู่ในตำทองเขากิษณุก

เมื่อกล่าวถึงเรื่องราวสัตว์ ข้าง ปลาใหญ่ ครุฑ นาค และหงส์ อันเป็นสัตว์พิเศษแล้ว ไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงสัตว์สามชนิดที่มีตัวจริงในโลกนี้แตกต่างกันออกไป เพียงว่า สัตว์เหล่านี้มีอาศัยอยู่ในบ้านในเมือง คือ เป็ด ไก่ ที่คนเลี้ยงกิน นก สุนัข กบ เขียด เป็นต้น แล้วกล่าวถึงสัตว์ใหญ่ขอมกินสัตว์เล็ก แสดงให้เห็นว่าสัตว์เคี้ยวหญ้าที่เกิดมาเบียดเบียนกันกันเป็นทอด ๆ แล้วกล่าวต่อไปถึงสัตว์ที่ถูกเขาล่าเขาฆ่าเขาแทง ถูกเขาใช้งาน ตรากรตรำ ถูกที่เขาขว้างขว้างขว้าง เหนี่ยว ควาย ฆ่า เป็นต้น

กัณฑ์ 3 เปกภูมิ

เปกภูมิเป็นแดนของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว และโดยที่ขณะเมื่อเป็นมนุษย์ได้กระทำบาป ตายแล้วจึงไปเกิดเป็นเปรต

เปรตอยู่ในที่ต่างกัน บางพวกอยู่ในกลางมหาสมุทร บางพวกอยู่บนยอดเขา บางพวกอยู่ในภูเขา เปรตบางพวกมีสภาพที่อยู่เป็นทิพย์ คือมีปราสาทแก้วไขนที่อยู่มีกาแพง แวดล้อมรอบ ถลอกจากมีภูเขาล้อมรอบกำแพง มีอาหารทิพย์

เปรตมีหลายจำพวก ไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวไว้โดยละเอียดกว่า ผู้ใดเมื่อเป็นคนทำบาปแรงแง่น ๆ ครั้นตายไปจะเป็นเปรตจำพวกนั้น ๆ มีทั้งเปรตเวลเปรตคฤ

รูปร่างลักษณะของเปรตโดยทั่วไปสูง ผอมขนาดที่จะซุกเอาเนื้อสันนิท เลือกสักหยกคักไม้ไค มีแต่หนังหุ้มกระดูก หนังทองเดี่ยวจนตักกระดูกสันหลัง ปากเล็กเท่ารูเข็ม ตองออกอยากหนักหนา จะกินอาหาร กินน้ำก็ไม่ได้ กาลีกกลางเหมือนถูกกวัคดวงดาวออก แมยุงรุมรายลงมาปรกปาก เสื้อผ้าไม่มีปกมาย และมีกลิ่นเหม็นสาป

เปรตตองอดข้าวอดน้ำทนทุกข์ทรมาน 1๐๐ ปี ก็มี 1๐๐๐ ปีก็มี บางทีตองทนทุกข์ อยู่เข่นน้อยถึงพุทธรูปก็มี

บาปกรรมที่ทำให้ไปเกิดเป็นเปรตมีดังนี้

1. โกงหรือขโมยของสงฆ์
2. นินทาพระสงฆ์และครูบาอาจารย์
3. ยุยงสงฆ์ให้แตกจากกัน
4. ให้ยาหญิงมีครรภ์ เพื่อทำลายเด็กในครรภ์
5. คำสาป
6. กระทบและห้ามไม่ให้คนอื่นให้ทาน
7. ชายขวลืมหรือทอชาวบนแกลบ
8. ทำร้ายบิดามารดา
9. เป็นพรานล่าสัตว์
10. พูลเท็จ กินสินบน ตักสินความไม่ยุติธรรม
11. เอาอาหารเป็นเคนถวายพระสงฆ์
12. ชมเริงแกลนยากจน

13. เฒ่าป้า ทำลายป่า
14. เป็นเจ้านายไมยภิธรรม กินสินบน
15. พุคเห็จและค้ายใหญ่ ภูเข่า ภูทรงศีล

กัณฑ์ 4 อสุรกายภูมิ

อสุรกายภูมิเป็นแดนของพวกอสูร ไตรภูมิพระร่วงแบ่งอสุรกายเป็น 2 พวกคือ

1. กาลกัญชกาสูรกาย เป็นอสุรกายที่มีรูปร่างสูงถึง 1 ศอกพืด เท่ากับ 2000 วา คิ้วผอม หน้างหนาหนาเนื้อและเลือดสีกนิคักยาก รูปร่างเป็นอย่างไบไบ ตาเล็กเท่าคางู อยู่ในเหือกกระหม่อม ปากเท่ารูเข็ม อยู่ในเหือกกระหม่อมเช่นเดียวกัน เมื่อจะกินสิ่งใดต้องปักหัวลงเอาคิ้วขึ้นขึ้น ถือสากเป็นอาวุธ และทุบตีกันตลอดเวลา หากความสุขไม่ได้เลย

2. ทิพอสูรกาย ไตรภูมิพระร่วงไม่ได้พรรณนาถึงรูปร่างลักษณะ

พวกอสุรกายมีบ้านเมืองของตนเอง เรียกว่า อสูรพิภพ อยู่ในเขตพระสุเมรุลึกลงไป 84000 โยชน์ เมืองอสูรมีเมืองใหญ่อยู่ 4 เมือง มีพระยาอสูรปกครองทุกเมือง พระยาอสูรเหล่านี้ อยปราสาททองงามมาก เมืองสวรรค์อะไรที่งดงามทางามใจ เมืองอสูรมีสี่เมือง เช่นมีตนแค่น้อยเป็นตนไม้ทิพยประจำเมืองอย่างตนปราริกษาศของเทวดา

ในบรรดาพระยาอสูร มีบุตรหนึ่งที่มีอำนาจและกำลังแก่ดกว่าพระยาอสูรทั้งหลาย พระยาอสูรตนนั้นชื่อวราหุ ไตรภูมิพระร่วงได้พรรณารูปร่างลักษณะของพระยาอสูร และเรื่องวราหุที่เกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์ พระจันทร์ไว้อย่างละเอียด

กัณฑ์ 5 มนุสสุภูมิ

ไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงผู้สาวที่เกิดในแดนมนุษย์ เริ่มตั้งแต่การปฏิสนธิในครรภ์ ว่ามีลักษณะและวิวัฒนาการเป็นลำดับดังนี้

ชนิดที่ 1 เมื่อแรกอุ้มเป็นตัวมีลักษณะเป็นกัลละ มีขนาดเล็กที่สุดเหลือที่จะเห็น ไตรภูมิพระร่วงกล่าวเปรียบเทียบไว้ว่า เอาจมของกมเส้นหนึ่งมาผ่าออกเป็น 4 ครั้ง ได้ เมตต์ผาแล้วเป็น 8 เส้นเล็ก ซึ่งผมเส้นเล็กที่ผ่าแล้วเส้นหนึ่งนี้ เท่ากับเส้นผมของคนที่เกิด ในทวีปอัครกฤ เขาเส้นผมของชาวอัครกฤนั้นมาชนน้ำมันงาในสงาม แล้วสลักเสียบ 7 ครั้ง ถัดไว้ให้น้ำมันงาที่เหลือค้างอยู่ที่เส้นผม ย่อยลงมาที่ปลาย ท่านว่ายังมีขนาดใหญ่กว่ากัลละนั้น

ต่อมา กัลละเจริญเติบโตขึ้นคล้ายซากทั้ง 4 มี กิน น้ำ ลม ไฟ ตลอดระยะเวลา 7 วัน

เมื่อครบ 7 วัน จะมีลักษณะเป็นน้ำล้างเนื้อ เรียกว่า อัมพุทะ ต่อมาอีก 7 วันจะข้นขึ้นเป็นชิ้นเนื้อ เรียกว่า เปลี

ในสัปดาห์ที่ 4 จะแข็งเป็นก้อนดังไข่ไก่ เรียกว่า ฉะ แล้วค่อยใหญ่ขึ้นทุกวัน ครั้นอีก 7 วัน จะเกิดเป็นตุ่มครึ่งหัวตุ่ม 5 แห่ง เรียกว่า บัญจสาขา ทั้ง 5 ตุ่มต่อมาจะ เกิดเป็น มือ เท้า และติ่ง

ถึง 7 วันจะเป็นฝ่ามือและนิ้วมือ แล้วจึงเป็นขนเป็นเล็บและเป็นอวัยวะอื่น ๆ ครบถ้วนเป็นจำนวน 32 เกิดเป็นตัวขึ้น เรียกว่า ปริษากะ กุมารนั้นอยู่ในครรภ์แม่ 7 เดือนบ้าง 8 เดือนบ้าง 9 เดือนบ้าง 10 เดือนบ้าง 11 เดือนบ้าง บางทีก็ 1 ปีบ้าง จึงคลอด

บุตรที่เกิดมานั้น ท่านแบ่งเป็น 3 ชนิดคือ

1. อภิษาคบุตร เป็นบุตรที่เฉลียวฉลาดมีรูปงาม หรือมียศมีกำลังยิ่งกว่าพ่อแม่
2. อนุษาคบุตร บุตรที่มัวหมองเพียงพ่อแม่
3. อวษาคบุตร บุตรที่โง่กว่าพ่อแม่

อนึ่ง ไตรภูมิพระร่วงได้แบ่งลักษณะคนทั้งหลายไว้เป็น 4 ชนิด คือ

1. มนุสสเนรยโก คือคนนรก เป็นผู้ทำบาป ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต และบาปนั้นตาม ทันทองถูกกักกินสินเมื่อ ได้รับความทุกข์โศกเวทนาอย่างยิ่ง

2. มนุสสเปโต คือคนเปต เป็นผู้ที่ไม่เคยทำบุญกุศลเลยแต่ชาติก่อน เกิดมา
เป็นคนเขื่องใจ ไม่มีเสื่อผ้า ออกอยากไม่มีกิน รูปโฉมขี้เหร่

3. มนุสสศิริจนาโน คือคนเก๊จนาจาน เป็นผู้ที่ไม่มีความเมตตากรุณา ใจกล้าแข็ง
ไม่รู่ยำเกรงผู้ใหญ่ ไม่รู่จักปฏิบัติพอแม่ครูอาจารย์ ไม่รักพี่รักน้อง กระทำมาปดอยู่รำไป

4. มนุสสมนุสโส คือมมนุษย์ เป็นผู้ที่ไม่รู้จักบุญรู้จักบาป รู่กลัวระอายแก่บาป รู่จัก
ว้ายากวางวาย รู่จักรักพี่รักน้อง รู่เฮนบุญรู่ทำผู้เขื่องใจ รู่ยำเียงผู้ใหญ่สมณะพรหมณาจารย์
และรู่จักกุดเหงพระรัตนตรัย

คนทั้งหลายมีพ้านักอยู่ใน 4 แห่ง แต่ละแห่งมีรูปร่างลักษณะและความประพฤติต่าง
กัน คือ

ทิศใต้ คือชมพูทวีป มีรูปหน้ากลมคั่งคุมเกวียน

ทิศตะวันออก ชื่อ ทวีปบกุทเทหะ มีรูปหน้าคั่งเคื่อนเพ็ญ และกลมคั่งหน้าแวน

ทิศเหนือ ชื่อ ทวีปอุตตรกุรุ มีรูปหน้าเป็นสี่มุม คูกคั่งท้านแกลงตากให้เป็นสี่-
เหลี่ยมกว้างและรีเท่ากัน

ทิศตะวันตก ชื่อ อมรโลกยานทวีป มีรูปหน้าคั่งเคื่อนแรม 8 ค่ำ

ไตรภูมิพระร่วง ไก่กล่าวพรรณนาถึงดินแดนและผูคนในอุคตรกุรุทวีปไว้อย่างละเอียด
แลวกล่าวถึงเรื่องพระยาจักรวรรดิราช

เมื่อพระยาจักรวรรดิราชหรือพระเจ้าจักรพรรดิเกิดขึ้นในโลก จะปรากฏมีของอู
บารมีเกิดขึ้นเจ็ดอย่าง เรียกว่าแก้วเจ็ดประการของพระเจ้าจักรพรรดิ มีดังนี้

1. จักรรัตน จักรแก้ว
2. หัตถิรัตน ขางแก้ว
3. อัสน์รัตน มาแก้ว
4. มณีรัตน มณีแก้ว
5. อิตถิรัตน นางแก้ว

6. ทหปภิวัทน ชนคังแกว

7. ปริณายกวัทน ชนพลแกว

ในไตรภูมิพระร่วงระบุว่าแกวประการที่เจ็ดได้แก่ โอรสพันองค์
พระยาจักรพรรดิราชาไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึง ได้แก่พระยาศรีธรรมไตรราช
อนึ่งไตรภูมิพระร่วงกล่าววว่า พระพุทธเจ้ากิติ พระปัจเจกโพธิ์เจ้ากิติ อรรค-
สวณและพระอรหันตชีนาศพกิติ พระโพธิสัตว์จะคริสต์เป็นพระพุทธเจ้ากิติ และพระยาจักร-
พรรดิราชากิติ จะบังเกิดเฉพาะในชมพูทวีป เท่านั้น

ตอนปลายของเรื่องราวที่กล่าวขมณเสถภูมิ ไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงเหตุที่ทำให้
หญิงมีครรภ์ 7 ประการ แล้วกล่าวถึงนบะหนมิได้เกิดเป็นฉวมพระ คือเกิดแบบอันทระ
สังเสทระ และอุปปากิณะ โดยกล่าวถึงเรื่องราวของบุคคลนั้น ๆ

กัณพี 6 ฉามาพรภูมิ

ฉามาพร หมายถึงเวลาที่ยังเกี่ยวของควายกาม ได้แก่สวรรค์หรือเทวโลก

6 ชั้น

ไตรภูมิพระร่วงได้แบ่งเวลาออกเป็น 3 พวก คือ

1. สมมุติเวลา เวลาโดยสมมุติ ได้แก่ท้าวพระยาในแผ่นดินที่บุบชฐธรรม และ
ประกอบควทพิชราชธรรม
2. อุปัติเวลา เวลาโดยอุปัติ ได้แก่เวลาที่บังเกิดขึ้น
3. วิสุทธิเวลา เวลาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ บรรดาพระพุทธปัจเจกโพธิ์เจ้า
พระอรหันตชีนาศพ ที่บรรลุถึงนิพพาน

อุปัติเวลาในฉามาพรทั้ง 6 ชั้น มีดังนี้

1. จาคุณหราชิกภูมิ แคนของทวามหาราชโลกบาล ได้แก่
ทวโลกบาลประจำทิศวันออก ได้แก่ ทวชารฐ
ทวโลกบาลประจำทิศใต้ ได้แก่ ทววิรุฬหก

ท้าวโลกบาลประจำทิศตะวันออก ไก่แก้ว ท้าววิรูปักษ์
ท้าวโลกบาลประจำทิศเหนือ ไก่แก้ว ท้าวไพศณ

2. คาวคิงส์ภูมิ ถนของเทวดาผู้เป็นสหายนเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ จำนวน 33 คน
มีพระอินทร์เป็นหัวหน้า

สวรรค์ชั้นคาวคิงส์ตั้งอยู่เหนือจอมเขาสิเนรุราชบรรพต หรือเขาพระสุเมรุ มี
เมืองสุทัศน์เป็นที่พักของพระอินทร์

ไตรภูมิพระร่วงกล่าวเรื่องเมืองสุทัศน์บนสวรรค์ชั้นคาวคิงส์ เรื่องราวของพระอินทร์
ไว้อย่างละเอียดพิสดาร

3. ยามาภูมิ ถนของเทวดายาม สวรรค์ชั้นนี้ลอยอยู่ในอากาศเหนือคาวคิงส์
ขึ้นไป 84000 โยชน์ สูงกว่าวิจิตรของพระอาทิตย์ มีปราสาทเงินเน้นวิมาน มีสวนแก้ว
อุทยานและสระโบกขรณี งดงามไม่แพ้สวรรค์ชั้นคาวคิงส์ ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นนี้เรียกว่า
สนามเทวราช

4. กุสิติภูมิ ถนของเทวดามีความบันเทิงยินดี อยู่เหนือยามาภูมิ 168,000
โยชน์ ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นนี้ ชื่อสันคฤสถเทวราช

พระโพธิสัตว์ซึ่งจะเสด็จลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ย่อมสถิตในสวรรค์ชั้นนี้

5. นิมมานรดีภูมิ ถนของเทวดาผู้ยินดีในการเนรมิต สวรรค์ชั้นนี้อยู่เหนือกุสิติ
ภูมิขึ้นไป 336,000 โยชน์ มีท้าวนิมมานรดีเป็นใหญ่

6. ปรมนิมิตส์วักถ์ภูมิ ถนของเทวดาผู้เป็นอิสระหรือ หรือเป็นผู้ควบคุมการเนรมิต
ของผู้อื่น สวรรค์ชั้นนี้อยู่เหนือสวรรค์ชั้นนิมมานรดีขึ้นไป 672,000 โยชน์ มีพระยาปรมนิมิต
วักถ์เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นนี้

พระยามาราธิราชผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่มารทั้งหลายอยู่บนสวรรค์ชั้นนี้

กัณฑ์ 7 รูปาวจรภูมิ

รูปาวจร แปลว่า ผู้เกี่ยวข้องกับควยรูป หมายถึงรูปพรหมซึ่งมี 16 ชั้น เรียกว่า โสฬสพรหม ผู้ที่จะไปเกิดในรูปพรหมใดแก่ผู้บรรลุญาณตามขั้นที่กำหนดไว้ ดังนี้

1. ปฐมฌาน ประกอบด้วยองค์ 5 โฉนด

1.1 วิตก คือ ความตริก

1.2 วิจาร คือ ความทรง

1.3 ปีติ คือ ความมีใจ

1.4 สุข คือ ความสบายใจ

1.5 เอกัคคตา คือ ความมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

ผู้บรรลุปฐมฌานย่อมไปเกิดในภูมิ 3 คือ พรหมปาริฉัตตา พรหมปริเทกา มหา

พรหม

2. ทุติฌาน ประกอบด้วยองค์ 3 โฉนด

2.1 ปีติ

2.2 สุข

2.3 เอกัคคตา

ผู้บรรลุทุติยฌาน ย่อมไปเกิดในภูมิ 3 คือ ปริตตภา อัมภภคภา อาลังสรา

3. ทถิยฌาน ประกอบด้วยองค์ 2 โฉนด

3.1 สุข

3.2 เอกัคคตา

ผู้บรรลุตถิยฌาน ย่อมไปเกิดในภูมิ 3 คือ ปริตตสุภา อัมภภคสุภา สุภกิงหา

4. จกตฌาน ประกอบด้วยองค์ 2 โฉนด

4.1 เอกัคคตา

4.2 อุเบกขา

ผู้บรรลुकฤตญาณ ย่อมไปเกิดในภุมิ 7 คือ เวรมัปลา อตัญญูตักกา อวิหา
อตัปภา ทัสสา สัสสี่ อภินิฐา

กัณฑ์ 8 อรูปาวจรภูมิ

อรูปาวจร แปลว่า ผู้ไม่เกาะข้องกายรูป ได้แก่อรูปพรหม มี 4 ชั้น ผู้สำเร็จ
อรูปญาณ 4 ย่อมไปเกิดในอรูปพรหม 4 ชั้น คือ

1. อากาสาัญญาขณภูมิ เป็นภูมิของผู้สำเร็จดวงที่เพ่งอากาศไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์
2. วิญญาัญญาขณภูมิ เป็นภูมิของผู้ที่สำเร็จดวงที่เพ่งวิญญาณไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์
3. อากิญจัญญาขณภูมิ เป็นภูมิของผู้ที่สำเร็จดวงที่เพ่งสิ่งที่ไม่เอะไรเหลือสักเล็ก

น้อยเป็นอารมณ์

4. แนวสัจญานาสัจญญาขณภูมิ เป็นภูมิของผู้ที่สำเร็จดวงที่เพ่งจนมีความรู้สึกตัวก็มี
ใช้ และหาความรู้สึกตัวมิได้ก็มีใช้ เป็นอารมณ์

ต่อจากนั้น ไตรภูมิพระร่วงก็พรรณาดังแผนที่สากลจักรวาล มีโลกมนุษย์ โลก
สวรรค์ และโลกอื่นโดยกำหนดว่า เขาพระสุเมรุตั้งอยู่กึ่งกลางของจักรวาล มีทิวเขาและ
ทะเลล้อมรอบสลับกันเป็นชั้น ๆ ไล่ 7 ชั้น มีชื่อเรียกตามลำดับ คือ ยุคนธร อสิินธร กรวิก
สุหัทัน เนมินทร วินันตภ และอัศักรรณ ซึ่งเป็นรอบนอก รวมกันเรียกว่าเขาสัตตคปรัภัสสั
ส่วนทะเลที่ล้อมรอบอยู่ 7 ชั้นนั้น เรียกเป็นชื่อเดียวกันว่าทะเลสี่พันธร ทิวเขาอัศักรรณ
ออกไปเป็นมหาสมุทร มีทวีปที่อาศัยของมนุษย์อยู่ทั้ง 4 ทิศ แล้วมีภูเขาเหล็กกั้นไว้รอบเรียก
ว่ากำแพงจักรวาล ต่อจากนั้นกล่าวถึงการโคจรของพระอาทิตย์ เกิดเป็นเวลาและฤดูกาล
พรรณาดังสิ่งต่าง ๆ ที่มีในแผ่นดินชมพูทวีป แล้วกล่าวถึงโลกที่ท่องเที่ยวความประลัย สูดสูน
ไปค้ำหน้าและลม และเกิดมีขึ้นอีก ในที่สุดก็เรื่องกล่าวถึงพระนิพพานและการปฏิบัติตนให้ถึง
พระนิพพาน อันเป็นอุกมคติยอดปรารถนาของพุทธศาสนิกชน

พระราชประสงค์ในการที่ทรงพระราชนิพนธ์ "ไตรภูมิพระร่วง" ตามที่กล่าวไว้
ในบานแพนงเดิมว่า "...ใส่เพื่อมีพระอัครตพระอภิธรรมและจะใคร่เทสนาแก่พระมารดาท่าน

อันใดใครจะเรี่ยพระอภิธรรมโศก" นั้น กล่าวคือ ทรงเห็นว่าเรื่องไตรภูมินี้ เป็นคัมภีร์
ที่มีสาระประโยชน์มาก จึงทรงพระราชนิพนธ์ไว้เพื่อให้คนทั่ว ๆ ไปใคร ๆ ได้รับสาระประโยชน์
จากคัมภีร์นี้ และเพื่อเลาถวาทพระราชมารดาของพระองค์ อีกประการหนึ่ง ทรงมีพระราช
ประสงค์ เพื่อจะได้รับการสรรเสริญและความรักความเข้าใจในพระคัมภีร์ มากยิ่งขึ้น อย่างไร
ก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาของเรื่องและวิธีการพรรณนาเรื่องแล้ว อาจกล่าวได้ว่าพระ
มหาธรรมราชาลิไทยทรงเข้าใจถึงจิตใจของมนุษย์อย่างถ่องแท้ ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ
ไตรภูมิพระร่วงขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอนประชาชนให้กระทำแต่คุณงามความ
ดีนั่นเอง

ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมที่เกยเนื่องด้วยคติทางศาสนาทั้ง ศาสนาพราหมณ์
และศาสนาพุทธ เรื่องราวที่กล่าวถึงกำเนิดของสัตว์ ยักษ์ อสูร มนุษย์ เทวดา พรหม
และเรื่องกำเนิดของสากลจักรวาล ภูมิศาสตร์ของโลกและจักรวาล ตลอดจนการเดินทางไป
ของโลกและจักรวาลนั้น เป็นเรื่องที่อยู่ทั้งในศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา

ในแง่ของคุณค่า กล่าวได้ว่าหนังสือไตรภูมิพระร่วงมีคุณค่าหลายประการ ทั้งใน
ด้านศาสนา ปรัชญาและจริยธรรม ศิลปะ และคุณค่าในทางวรรณคดี

คุณค่าในทางศาสนานั้น ไตรภูมิพระร่วงเป็นหนังสือที่ใช่เป็นเครื่องมือในการอบรม
สั่งสอนประชาชนให้ประกอบคุณงามความดี การอบรมสั่งสอนนั้น มิได้สอนโดยตรง แต่ใช้
วิธีการเปรียบเทียบ โดยกล่าวถึงเรื่องนรก เรื่องสวรรค์ อันมนุษย์จะต้องไม่เกิดตาม
บาปบุญคุณโทษที่ทำได้ พรรณนาให้เห็นความโหดร้าย ความน่ากลัว น่าสยอสงของขงแดน
นรกต่าง ๆ มนุษย์จะได้ไม่ทำบาป เพราะกลัวตกนรกและพยายามทำบุญทำกุศล เพราะอยาก
ได้ขึ้นสวรรค์ อันมีความสุขสนุกสนานหาที่เปรียบมิได้ ถวาทพรรณนาถึงความงามวิจิตร
น่ารื่นรมย์ ไว้อย่างเลิศล้นเพื่อคนจะเฝ้าเห่เยอทะยานอยากขึ้นไปอยู่ นับเป็นการสอนศาสนา
แก่คนทั่วไปทางอ้อม โดยอาศัยคนเฝ้า คือ ความอยากเป็นหนทางนำไปสู่ความหลุดพ้นเพราะ
ในที่สุดก็สรุปว่า เรื่องอย่างนี้เป็นเรื่องของโลก ซึ่งไม่มีใครยังยินดีอยู่ แม้แต่พระพุทธองค์
ก็ตาม มีแต่เพียงแต่แน่นอนอย่างเดียวก๊อ พระนิพพานเท่านั้น บุคคลผู้จะเข้าถึงพระนิพพานได้

ก็ควมำเพ็ญเพียรปฏิบัติความหลักธรรมของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ฉะนั้นจึงนับได้ว่าหนังสือไตรภูมิพระร่วงมีค่าทางศาสนา ในการสอนคนที่ยังหมกหมุ่นหนาอยู่ด้วยเรื่องโลก ให้รู้จักพุทธศาสนา อันแท้จริง

คุณค่าในทางปรัชญาได้แก่ การกล่าวถึงกำเนิดของโลก จักรวาล กำเนิดของสัตว์ ยักษ์ มนุษย์ เทวดา และพรหม ว่ามีเกิดขึ้นได้อย่างไร ตายแล้วไปอยู่ในสถานใด อันเป็นสิ่งที่ไตรภูมิได้แสดงให้เห็นว่าเป็นอย่างไร ส่วนในทางค่านจริยธรรมนั้น หนังสือไตรภูมิพระร่วง ได้พรรณาสีธรรมและความประพฤติของคนในทวีปต่าง ๆ ที่บุคคลทั้งหลายพึงยึดถือปฏิบัติ คุณธรรมของผู้เป็นผู้อุปถัมภ์ โทษต่าง ๆ ที่ผู้ไว้ศีลธรรมและไว้คุณธรรมจะพึงได้รับ นับเป็นการส่งเสริมจริยธรรมอย่างแท้จริง

คุณค่าในทางศิลปกรรม หนังสือไตรภูมิพระร่วง เป็นแบบเกิดแห่งความคิดและการบันเทิงใจให้คิดจินตนาการเรื่องราวและสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในเรื่องไปเขียนเป็นภาพ นับเป็นรูปคนกันมากมาย ชัดนี้จะเห็นได้จากภาพวาดตามวัดวาอารามต่าง ๆ ถ้าไม่กล่าวถึงภาพพุทธประวัติแล้ว ภาพที่มากที่สุดก็คือภาพนรก สวรรค์ และเรื่องราวที่กล่าวไว้ในหนังสือไตรภูมินั้นเอง

ส่วนคุณค่าทางวรรณคดีนั้น หนังสือไตรภูมิพระร่วง ใช้ภาษาในการพรรณนาที่ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเพลิดเพลินนึกเห็นเป็นไปไม่ได้เป็นตอน ๆ หลายแห่ง เช่นพรรณนาถึงเรื่องเมืองสวรรค์ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกรื่นรมย์ เพลิดเพลิน พรรณนาถึงลักษณะของเปรต ที่ทำให้รู้สึกขยะแขยง พรรณนาถึงเมืองนรก ทำให้เกิดความกลัว ไม่กล้าทำบาป ด้วยกลัวจะได้รับ ความทุกข์ทรมานอย่างนั้นด้วย

3.2 เรื่อง ไตรภูมิตำนอื่น ๆ

เรื่องราวของไตรภูมิ นอกจากจะมียุอยู่ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ พระมหาธรรมราชาลิไทย แห่งกรุงสุโขทัยแล้ว ยังปรากฏหนังสือที่มีเค้าโครงและเรื่องราวเช่นเดียวกับไตรภูมิพระร่วงในสมัยต่อมาอีก คือ

3.2.1 ไตรภูมิิกถา (ฉบับกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับที่ 1)

ประวัติการแต่งหนังสือไตรภูมิฉบับนี้ปรากฏในคำปรารภ (บานแพนง) ของหนังสือไตรภูมิโลกวิจิตรฉกถา หรือ ไตรภูมิิกถา ฉบับที่แต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ ฉบับ 2 ว่า เมื่อปี พ.ศ. 2326 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ความหนึ่งเมื่อเสด็จออกพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ทรงทอดพระสงฆ์พระราชทานแด่ผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งฝ่ายคามวาสีและอริยวินยาสี มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน และบรรดาอำมาตย์ราชมนตรี กวีราชบัณฑิตทั้งหลาย เป่าทูลละอองธุลีพระบาทในเวลาทรงฟังพระสัทธรรมเทศนา ครั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชบัญชาตรัสถามพระราชาคณะ และราชบัณฑิตเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับการเกิดและการสิ้นสุดของโลก ปรากฏว่าบรรดาพระราชาคณะและราชบัณฑิต ถวายวิสัชนา ไต่ถาม ไต่ตอบ กายเทศน์ จึงมีพระบรมราชโองการให้พระราชาคณะและราชบัณฑิต ทั้งวัง คุ้ม เรื่องราวในพระไตรปิฎก บทกวีนิพนธ์ต่าง ๆ ออกมาช่วยกันแต่งเป็น "ไตรภูมิิกถา" โดยมีพระราชประสงค์จะให้สาธุชนทั้งหลายที่ได้ยิน ได้ฟัง ได้บังเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และบังเกิดความสังเวชในความไม่จริงยั่งยืนของสังขาร

ในการแต่งนั้น โปรดฯ ให้พระสงฆ์ราชาคณะแต่งส่วนหนึ่งและให้ราชบัณฑิตแต่งส่วนหนึ่ง โดยเทศน์จึงปรากฏว่า ในเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อทอดพระเนตรความทั้งสองฉบับนั้นแล้วทรงมีพระราชดำริเห็นว่า ถ้อยคำ สำนวน ตลอดจนเนื้อความ ยังไม่กลมกลืน และละเอียด สมกับพระราชประสงค์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เจ้ากรมพระยาอาลักษณ์ เรียบเรียงขึ้นใหม่จนสำเร็จ เมื่อ พ.ศ. 2345 เรียกว่า "ไตรภูมิโลกวิจิตรฉกถา"

3.2.2 ไตรภูมิโลกวิจิตรฉกถา (ฉบับที่ 2)

ไตรภูมิฉบับนี้พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เจ้ากรมพระยาอาลักษณ์ ได้เรียบเรียงขึ้นใหม่ตามพระบรมราชโองการ เนื่องจากถ้อยคำสำนวนในไตรภูมิิกถาฉบับที่ 1 ไม่กลมกลืนและละเอียดตามพระราชประสงค์ ฉบับนี้เรียกกันทั่วไปว่า "ไตรภูมิโลกวิจิตร" และถือเป็นฉบับหลวง

ไตรภูมิโลกวิจิตรยกถานี้ ทำนองแก่งเป็นอย่างเทศาโวหาร ลักษณะคำประพันธ์ และการแต่งเหมือนอย่างหนังสือแนวสันตกรรมาก ก็ว่าวาทาบาลีแล้วบรรยายความ คอยรอยแถวทำนองเทศา พร้อมทั้งสอดแทรกชกปัญหาและวิสัยปัญหาอัน ๆ อย่างละเอียด

เนื้อความในหนังสือไตรภูมิโลกวิจิตรยกถา แบ่งความสำคัญออกเป็น 4 ภาค โดย ลำดับ คือ

- (1) ภาคมนุษย์สถิต ว่าด้วยประเทศที่อยู่ของมนุษย์
- (2) ภาคนิรยถา ว่าด้วยนรก แคนแห่งการทนต์ทุกข์ทรมานของบุประพตีสัก
- (3) ภาคเทวถา ว่าด้วยสวรรค์ชนต่าง ๆ ตลอดจนบรรยายเรื่องของเทวคา ทั้งหลายอย่างละเอียด
- (4) ภาควิสุทธิตถา ว่าด้วยข้อปฏิบัติที่เป็นแนวทางให้ถึงธรรมบริสุทธิ์และบรรลุ พระนิพพาน

3.2.3 ภูมิวิลาสินี

เรื่องนี้เดิมชื่อ "ปฏิภาทีปนี" พระศรีวิสุทธิโสภณได้เรียบเรียงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2511 เป็นร้อยแก้วทำนองอธิบายความที่มีในหนังสือ ไตรภูมิพระร่วงให้ละเอียดพิสดารยิ่งขึ้น เนื้อความคำเนินคามเรื่องที่มีในหนังสือ ไตรภูมิพระร่วง แต่เพิ่มรายละเอียดและเรื่องราวอื่น ๆ ที่มีในพระไตรปิฎก ซึ่งสอดคล้องกันลงไปให้เนื้อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

วรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับรางวัลชนะเลิศบทประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว ในการบำรุง และส่งเสริมวรรณกรรมไทยของธนาคารกรุงเทพ ประจำปี พ.ศ. 2511 และได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น "ภูมิวิลาสินี"

3.3 มงคลสูตรกำเนิด

เรื่องมงคลสูตรกำเนิดนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. 2466 ตามเนื้อความที่มีในชุตกปาฐะ⁶⁹ คัมภีร์แรกของชุตกนิกาย อันเป็น นิกายสุดท้ายของพระสุกัณฑ์ปิฎก และเนื้อความที่มีในมงคลกถาที่มีของพระสิริวังคณาจารย์

คำประพันธ์ในเรื่องมงคลสูตรคำฉันท์ประกอบทวยอินทรี เขี้ยวฉันทและกาพย์มิ่ง
ลักษณะการประพันธ์นี้ ทรงยกคทาบาลขึ้นบทหนึ่งแล้วแปลความเป็นภาษาไทยโดยแบ่ง
เป็นคำฉันท์บทหนึ่งสลับกันไปจนจบมงคลทั้ง 38 ประการ

เนื้อความในมงคลสูตรคำฉันท์เริ่มทศนถายสรุปเรื่องราวที่มีปรากฏความพิสดารใน
มิ่งกัลกัตถ์ที่มี เป็นความว่า เทวดาและมนุษย์ต่างพากันปรึษาและคิดค้นหาสิ่งที่เป็นมงคล
เป็นเวลาถึง 12 ปี ก็ไม่อาจยึกใจว่าจะอะไรเป็นมงคล ต่อจากนั้นก็ทรงคำนึงความตาม
ที่ปรากฏในพระสุกัณฑ์ปิฎก ขุททกนิกาย ตั้งแต่พระอนนตเถระได้กล่าวในท่ามกลางพระ
อรหันต์ 500 รูป ซึ่งมีพระมหากัสสปเถระเจ้าเป็นประธานว่า สมัยหนึ่งสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่เขาคันนรวิหาร ในราตรีหนึ่งเทพธิดาองค์หนึ่งก็ไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกล่าวถึงเหตุที่เทวดาและมนุษย์ได้คิดตามมงคลทั้งหมด แล้วทูลขอ
ให้ตรัสเทศนามงคลอันสูงสุด พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเทศนามงคลสูงสุดโดยลำดับทั้ง
38 ประการ

1. การไม่คบคนพาล 1 การคบบัณฑิต 1 การมีชาชนคหกรรมชา 1
2. การอยู่ในประเทศอันสมควร 1 ความเป็นผู้มีบุญอันทำแล้วในกาลก่อน 1
การตั้งตนไว้ชอบ 1
3. การไถ่ฟั่งแล้วมาก 1 มีศิลป์ 1 วินัยที่ศึกษาดีแล้ว 1 วาจาที่กล่าวดีแล้ว 1
4. การบำรุงบิดามารดา 1 การส่งเคราะห์ลูกและเมีย 1 การงานทั้งหลาย
ไม่สับสน 1
5. การให้ 1 ความประพฤติธรรม 1 การส่งเคราะห์ทั้งหลาย 1 การงาน
ทั้งหลายไม่มีโทษ 1
6. การงดเว้นจากบาป 1 การสำรวมจากการกินน้ำเมา 1 ความไม่ประมาท
ในธรรมทั้งหลาย 1
7. ความเคารพ 1 การเจียมตัว 1 ความสันโดษ 1 ความเป็นบุญกัณฐ 1
การพึงธรรมความกาล 1

8. ความออกทน 1 ความเป็นรูปร่าง 1 การเห็นสมณะ 1 การสนทนาธรรมตามกาล 1
9. ตะปะ 1 พรหมจรรย์ 1 ความเห็นอริยสัจ 1 ความทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน 1
10. จิตของผู้นุกโลกกรรมกรรมะทหม ไหมวันไหว 1 ไมโศก 1 ปลอดคกิไลสั้งชู้ 1 เกษม 1

มงคลสูตรนี้ได้แสดงแนวคิดไว้อย่างชัดเจนในคำประพันธ์สุดท้ายว่า โลกวิภาษได้ประพาศปฏิบัติสิ่งที่เป็มนมงคลที่ไคแสดงไวหัง 38 ประการแลว ขอมจกเป็นผู้นึงซึ่งความสัวสคีในทุกสถาน

3.4 ศรีมัททกัทคีตา

ศรีมัททกัทคีตา หรือเรียกทั่วไปว่า คัมภีร์กัทคีตา แปลว่า เพลงแห่งพระเจ้า ข้อความในคัมภีร์นี้แต่งเป็นบทกวีนิพนธ์เล่าถึงการสนทนาระหว่างอรุณ เจ้าชายป่าองคตที่ 3 กับ พระกฤษณะ เป็นข้อความที่แทรกอยู่ในเรื่องมหาภารตะตอนที่ 6 กัษมบรรพ เป็นตอนที่ออกทัพทั้งสองฝ่ายซึ่งเป็นญาติกันคือฝ่ายป่าองคตมีชัยชรีระ เป็นหัวหน้า และอีกฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายเคารพซึ่งมีทुरโยชนเป็นหัวหน้า พร้อมทั้งจะทำสงครามกัน ณ ทุงกูร เกษตร ตามท้องเรื่องในภกัทคีตานี้ สตุชัยซึ่งเป็นสารถีของกษัตริย์ศุทราภฏฐและเป็นรัฐมนตรีของทुरโยชน เป็นผู้พูดเรื่องภกัทคีตาถวายกษัตริย์ศุทราภฏฐ ทั้งนี้เนื่องจากกษัตริย์ศุทราภฏฐซึ่งเสียดพระจักขุทั้งสองข้างมาแลก้าเนค ประสงค์จะทราบเรื่องสงครามจึงรับสัสีให้สตุชัยเล่าให้ฟัง สตุชัยแฉจะอยู่ในพระราชวังห่างไกลจากสนามรบก็จริง แต่คอยไคประสิธิ์ประสาทรจากวยาสเทพ ทำให้ได้มีทิพยจักขุและทิพยโศค จึงสามารถเห็นและไคยินเรื่องที่กำลังเกิดขึ้นที่สนามรบได้

เนื้อความในภกัทคีตาเริ่มกันด้วย ขณะที่กองทัพทั้งสองฝ่ายพร้อมที่จะทำสงครามกันนั้น อรุณได้มองเห็นฝ่ายตรงข้าม มีหัวหน้า นายทัพนายกอง ล้วนแต่เป็นพระญาติทั้งสิ้น ก็บังเกิดความสลดใจ ทอดถอย ไม่ปรารถนาจะรบ พระกฤษณะซึ่งขอเป็นสารถี

ฉบับรดให้อรรถน จึงได้อธิบายเหตุแตกต่าง ๆ ให้อรรถนฟังจนถนัดใจออกกรม เหตุแตกต่าง ๆ ที่พระกฤษณะได้แสดงไว้คือ เหตุผลที่ยอญูกวักทิตา ซึ่งแบ่งเนื้อความเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 แสดงการแสวงหาความรู้เรื่องกัณฑ์ว่าเน้นอมตะและเป็นส่วนหนึ่งของพรหม หากจะเปรียบเทียบความรู้ในปัจจุบัน เน้นเน้นเรื่องของจิตวิทยา

ตอนที่ 2 แสดงเรื่องความรู้เกี่ยวกับพระเจ้า อันเป็นเรื่องการปรากฏของพระเจ้าในรูปมนุษย์

ตอนที่ 3 เป็นการประยุกต์หลักปรัชญาสาขาสยยะ อันเป็นกัมภีรหนึ่งในกัมภีรรูปนิเวศ

ข้อความแต่ละตอนแบ่งออกเป็นตอนละ 6 บท เริ่มกว่า อธิบาย รวมเป็น 18 บท หรือ อธิบาย

แนวคิดของกัมภีรภควทิตา มีอยู่ว่า การบรรลุถึงโมกษะ หรือนิพพาน ย่อมเป็นไปได้โดยอาศัยเฉพาะญาณแต่อย่างเดียว การที่จะให้บรรลุถึงญาณได้นั้นต้องอาศัยการปฏิบัติ การปฏิบัตินำไปสู่ความบริสุทธิ์จิต และความบริสุทธิ์ย่อมนำไปสู่แก่นแห่งญาณ คือโมกษะนั้นเอง

ผู้ประพันธ์กัมภีรภควทิตาได้แก่ กฤษณะโทยมายนวยาต เมื่อประมาณ 1000 - 1500 ปี ก่อนคริสตกาล และศาสตราจารย์แสง นววิทร ได้แปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. 2478

4. วรรณคดีท้องหลักธรรมทางศาสนา

วรรณคดีศาสนาประเภทนี้ได้แก่เรื่องที่ตั้งขึ้นโดยอาศัยหลักธรรมทางศาสนาข้อใดข้อหนึ่ง หรือหลายข้อเป็นแกนเรื่อง ส่วนเค้าโครงเรื่องนั้นผูกขึ้นตามจินตนาการของตนเอง

ตัวอย่างวรรณคดีศาสนาประเภทนี้ คือ กามนิถ

กามนิถ

นวนิยายทางพุทธศาสนาเรื่องนี้ Karl Adolph Gjellerup ผู้เป็นนักเขียนบทละคร นวนิยายและกวีชาวเดนมาร์ก ได้แต่งขึ้นเป็นภาษาเยอรมัน เมื่อ พ.ศ. 2449

เรียกชื่อว่า Der Pilger Kamanita ต่อมา John E. Logie ชาวอังกฤษได้
แปลเป็นภาษาอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2454 ให้ชื่อว่า The Pilgrim Kamanita และ
เสฐียรโกเศศ (พระยาอุนทรราชชนา) นาคะประทีป (พระสารประเสริฐ) แปลจาก
ภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. 2474 ให้ชื่อว่า กามนิก

เรื่องกามนิกเป็นนวนิยายที่มีหลักในลัทธิศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา ตลอดจน
จนวรรณคดีอินเดีย มีมหากาพย์ภารตะแทรกอยู่ในท้องเรื่องโดยตลอด ไท้โครงเรื่องกามนิก
นั้น ผู้แต่งได้ผูกขึ้นเอง แต่มีหลายตอนที่ไ้เค้าเรื่องมาจากคัมภีร์ทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท
กล่าวคือ

เรื่องการพบของพระพุทธองค์กับกามนิกในบท "ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ" ไ้เค้า
โครงมาจากมัชฌิมนิกาย วิภังควัตถุ อชกุวิภังคสูตร ในพระสูตรนี้พระองค์ทรงเทศนาโปรด
ปุกกุสตี และเพียงใดศัมพระธรรมเทศนาปุกกุสตีซึ่งไม่เคยรู้จักพระพุทธองค์มาก่อนก็สามารถ
ระลึกได้ว่า ผู้ให้คำสั่งสอนแก่คนนั้น คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เรื่องที่พระพุทธองค์ทรงเพียรพยายามกลับใจของคูลีมาล โจรผู้เป็นมือเป็นฆาตย์ ให้
เข้าถึงพระพุทธศาสนาจนถึง ไ้บรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาซึ่ง ไ้เค้า
โครงจากมัชฌิมนิกายราชาวัตถุ อังกุทาลสูตร โดยผู้แต่งได้แทรกค่อนยั้งเข้าไปตามความ
คิดของตนเอง

ตอนที่กล่าวถึงนรกทอก ไ้เค้ามาจากมัชฌิมนิกาย จุลยมกวัตถุ มาราคัชฌนิ
ยสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระโมกคัลลานะเถระเทศน์โปรดและชักทวงพระยามาร

ในบทที่ 10 ที่ว่าด้วยคำสอนลัทธิอินเดิลัทธิซึ่งในภาษาไทยเรียกชื่อว่า "รหัสลับตรี"
นั้น ไ้เค้าสยัเค้าความในสูตรแห่งคัมภีร์อุปนิษัต และลัทธิเวทानตะของพราหมณ์

กามนิกฉบับภาษาไทยแบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ มนดินและบนสวรรค์ ภาคมนดิน
เป็นเรื่องราวที่กามนิกเล่าเรื่องของตนเองให้พระพุทธองค์ฟัง ภาคสวรรค์เป็นเรื่องราวของ

กามนิคและวาสิฏฐี เมื่อสิ้นชีพแล้วไปพบกันที่แดนสวรรค์สาวก็ และวาสิฏฐีก็เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับตนเองให้กามนิคฟัง อันเป็นการคลคลายข้อสงสัยต่าง ๆ ที่ผู้แต่งผูกไว้ในภาคมนสิณีให้กระจ่างโดยตลอด และในที่สุดทั้งกามนิคและวาสิฏฐี ก็มุ่งสู่ทางหลุดพ้นและกับเข้าสู่พระนิพพานทั้งสองคน

เรื่องกามนิค อาจถือได้ว่าเป็นนวนิยายอิงหลักธรรมทางศาสนา เรื่องของกามนิคเป็นไปตามหลักธรรมที่ว่า ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ ความที่ไม่ได้สมประสงค์เป็นทุกข์

บรรดาลักษณะต่าง ๆ เพื่อความยึดถือผูกพันของนำทุกข์มาให้ เหตุแห่งทุกข์ได้แก่ความกระหายซึ่งทำให้เกิดมีสิ่งต่าง ๆ ก็กระหายอยากให้มีไว้บ้าง กระหายอยากให้งดอยู่บ้าง กระหายอยากให้อนไปบ้าง นี่แหละความจริงอย่างยิ่งคือเหตุของทุกข์

และการดับทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ได้แก่ความดับสนิทแห่งความกระหาย ความสละเสียได้ ความปลุกเสียได้ ความปล่อยเสียได้ ซึ่งความกระหาย และการที่ความกระหายไม่ติดพัวพันอยู่ ก็คือการดับทุกข์ทั้งสิ้น

เหล่านี้คือเรื่องราวของกามนิค

เรื่องกามนิคเป็นวรรณคดีที่แพร่หลายไปทั่วโลก เพราะเนื้อเรื่องสนุก เป็นเรื่องรักซึ่งเป็นแนวคติสากล ผู้อ่านจะได้อรรถาทางศาสนาโดยไม่รู้ตัว นับเป็นความสามารถของผู้แต่งเป็นอย่างสูง

ปัจจุบันนี้ผู้นำหลักธรรม แนวคิด และปรัชญาของพระพุทธศาสนาไปผูกขึ้นเป็นนวนิยายและเรื่องมีจุดมุ่งหมายที่จะเสนอหลักธรรม แนวคิด หรือปรัชญาทางศาสนา ในรูปของนวนิยายโดยให้ใคร่รับเพลินเพลินจากการอ่าน และโลกศิธรรมไปด้วย นวนิยายดังกล่าวนี้

เช่น

- 29.1 กองทัพนครรม ของ สุธิพงษ์ ปุณณานุกาพ
- 29.2 เจริญนิพนธ์ ของ สุธิพงษ์ ปุณณานุกาพ
- 29.3 ไตรมกาสาทิสตร ของ สุธิโวภิกษุ (สุธิพงษ์ ปุณณานุกาพ)
- 29.4 จริยาบถ ของ วทีน อินทสระ
- 29.5 สายธารที่เปลี่ยนทาง ของ วทีน อินทสระ
- 29.6 ธารชีวิต ของ ทวี วรคุณ
- 29.7 กฎแห่งกรรม ของ ท. เลี้ยงพิบูลย์
- 29.8 หลวงตา ของ แพรวเปื้อน



